

POSLANSTVO BESEDE

V L A D I M I R L E V S T I K

Prvo, na kar mislimo, kadar izrečemo besedo „narod“, je jezik. Naj bo lastnosti, ki očrtavajo pojem naroda, še toliko, nobena ni bolj značilna, bolj nepogrešljiva in sama v sebi bolj nesporno veljavna od te. Rasno utegne biti narod zlit iz različnih prvin; njegova zgodovinska pota utegnejo biti posledek tuje volje, naključja in drugih vplivov, ki niso z njegovim najnotranjim bistvom v nobeni nujni zvezi; socialno utegne biti raztrgan na razne tvorbe in med seboj do klanja sprte razrede; gospodarsko in politično je morda zrašččen v skupne sestave z drugimi narodi; kaj dela, da se vendar loči od njih? Kaj spaja Angleža iz Londona z Angležem iz Nove Zelandije, Francoza iz Normandije s Francozom na Vražjem otoku, poreskega kmeta z vojvodinskim Švabom, z nemškim naseljencem v Združenih državah, v Rusiji, v Južni Ameriki? Kaj dela, da smo eno: mi tukaj in oni tam, ob Soči in Zili in Dravi, in še drugod po svetu, v westfalskih in lorenskih rudnikih, ob Michiganskem jezeru in v kanadskih gozdovih? Kaj dela, da smo isto, da smo mi: Slovenci, slovenski narod?

Marsikaj, poreče kdo. Vendar: kolikorkoli je tega marsičesa, vse se lahko izpremeni, vse lahko mine in izgine, dokler nam ostane naš jezik. Ker smo ga imeli, zato smo. Dokler ga bomo imeli, toliko časa bomo. Iz njegove moči smo živeli in bomo živeli, ne samo v zmislu političnih programov, ki jih čas piše in briše, ampak v neskončno višjem zmislu duhovnega in npravstvénega obstajanja, v najresničnejšem zmislu večne naloge, da nosimo z ostalim človeštvom vred svoj delež doživljanja in spoznavanja, dela in borbe, ustvarjanja, trpljenja in zmagoslavja ter z ostalim človeštvom vred osvojimo in bratsko oddamo svoj delež luči.

*

Vidim, da sem s temi besedami naznačil svojemu razglabljanju smer. In res ni moj namen, ponavljati dejstva, ki jih najdemo, pregledno na-

šteta in razložena, v obče dostopnih knjigah; vse to so znane reči, in vse te reči so mrtva učenost, ako gledamo nanje brez nekega načelnega, globljega razumevanja, brez žive zavesti tistega, za kar gre. Prav o tem bi rad z bralcem premišljeval. V tem času, ko se pojmi tako kalijo in ljudje tako razhajajo, da drug drugemu več ne vidi v misel in v srce, bi rad z njim iskal odgovora na vprašanja:

„Ako je narodni jezik taka odločilna, usodotvorna svojina, v čem je skrivnost njegovega vpliva? Kje je zasidran v nas? Kakšna je naloga, kakšno je poslanstvo jezika v življenju vsakega človeškega bitja, v življenju in zgodovini vsakega naroda? In končno: kje so sledovi poslanstva slovenske besede in kam nam kažejo pot?“

*

Neizmerni pomen jezika se napoveduje že v tem, da je njegov začetek na razhodišču človeka in živali.

Kakor med človekovim telesnim ustrojem in telesnim ustrojem drugih sesalcev ni bistvenih razlik, tako bi najbrže precenjevali prva človeška bitja, če bi jim prisojali kdo ve koliko višje umstvene zmožnosti in kdo ve koliko bogatejše duševno življenje kakor njihovim bratom in sestram v naravi. Šimpanz, orangutan, slon in naša vsakdanja tovariša, pes in konj, so vsekako v neki meri obdarjeni z mislijo in čuvstvom, in verjetno je, da jih naši prvi predniki v tem oziru niso znatno prekašali. Odločilna razlika je šele v tem, da je ostalo to notranje življenje pri živalih zaklenjeno v molk, v skopo mimiko, v nezadostnost siromašne lestvice glasov, in je ob tej pregradi tudi zastalo, med tem ko je človek našel v sebi dovolj obsežna sredstva, da je mogel ujeti svoje čuvstvo, svojo misel in svoje hotenje v popolnejši izraz in s tem razširiti svoje življenjsko torišče iz vnanjosti navznoter in iz notranjosti navzven. Tako pomeni rojstvo jezika obenem tudi zbujenje duše, prihod Duha, ki bo poslej črtal človeku obraz po svoji podobi, in s tem vred pričetek vsake višje, človeške skupnosti med ljudmi.

Recimo, da je bil jezik na svoji prvotni stopnji samo občevalno sredstvo. Človekovo življenje je bilo preprosto in divje, in taka je bila tudi njegova beseda; vendar — ne dolgo. Misel in čuvstvo, ki jima je bil jezik izraz, sta se ob neprestani vaji širila in krepila kakor mišice na telovadčevih lakteh. Zmožnost jezika je ustvarjala pogoje za klitje idej; možnost občevanja med ljudmi je pospeševala razvoj njihovih medsebojnih zvez, večala obseg njihove dejavnosti in množila bogastvo njihovih izkustev; tako je nezajezljivo kipel v življenje svet novih predstav in pojmov, ki so terjali izraza in dobivali izraz.

Vzemimo otroka in mu dajmo gosli v roke! Najprej bo izvabljal strunam nevesče, nato pa čedalje bolj ubrane glasove; njih zvenenje bo dramilo v njem hrepenečo slutnjo nečesa, kar bi se hotelo izraziti, in ga bo tako gnalo, da bo iskal novih in novih prijemov, dokler ne ubere prvega preprostega napeva in dokler se iz te preprostosti sčasoma ne vzpne v svet najvišjih harmonij. Prva poteza z lokom je odločilna; ako je kal godbe v njem, se bo naučil igranja tudi brez učitelja — podobno kakor človek davnine, ki mu je bil za ves njegov razvoj iz živalstva v človečanstvo edini učitelj skrivnostni instrument besede.

Za naše premišljevanje ni važno, kdaj, na kolikih in katerih krajih zemlje se je izvršil ta čudež jezika, kako so se jeziki razvijali in izumirali, in kje so korenine jezikov, ki jih govori človeštvo danes. Važno je to, da obstoji šele od tega trenutka človek kot višje bitje in živi življenje, vredno človeškega imena; da je v tem trenutku prvi pričetek zgodovine, ako razumemo pod zgodovino pot, ki je v tisočletjih vodila človeštvo navzgor. Beseda in duh sta ostala na vsej tej poti neločljivo zaraščena drug v drugega. Človeštvo, narod, družina, posámezniik so se v svojem medsebojnem občevanju čedalje mnogoterneje izpopolnjevali, stiki med ljudmi so postajali čedalje rodovitnejši; poglobljala in razvijala so se človekova čustva v dobrem in zlem, svet njegovih spoznanj se je širil iz končnosti v neskončnost. Na perotih besede je letel njegov duh vse višje, vse dalje, dokler ni razpel svojega hotenja v vseмир. Strast duhovnega osvajanja, želja po znanju, prosveti in napredku, ki so sami po sebi slast in hkratu podlaga zboljšanju vnanjega položaja tako za narod kakor za poedinca — ta najvišja vseh strasti se je neizkorenljivo zarašla v bitje človeštva, v bitje vsakega naroda in, čeprav v še tako skromni meri, v bitje vsakega človeka. Beseda, mati dejanja, je delala narode bogate z duhom in zlatom; beseda je trgala spone nevednosti, lomila jarem zatiranja, gradila barikade, nosila prapor politične, socijalne, verske in duhovne svobode ter kazala iz vsake sedanjosti pot v lepšo, pravičnejšo, plemenitejšo prihodnost. Sladka beseda materinih ust je dramila v življenje vse milijarde ljudi od prvega do današnjega dne, vodila njih otroške korake, jim vcepljala čednost, vero, ljubezen in voljo do dobrega, in nadaljevala svoje delo v ustih učiteljev in voditeljev in v človekovih lastnih ustih, kadar je dorasel nalogi, ki ga je čakala na njegovem življenjskem poprišču.

Izbrišimo v mislih to vlogo besede, to visoko poslanstvo jezika, in vsa zmagoslavna pot človeštva, ves pomen naroda, vsa vrednost tvoja, posámezniik, in moja in nas vseh se razsuje v nič kakor prelepe, varljive sanje; dela pesnikov in umetnikov skopnijo, ponosne zgradbe znanosti in kulture razpadejo v mrak, klici prerokov utihnejo v gluhoti, križ na

Golgoti se pogrezne v pustinjska tla, o ljubezni, bratstvu, tovarištvu in zvestobi ne ostane niti spomina več; človek je spet samo zver, ki jo podi bič nagonov v rodno in rop. Zakaj vse, kar je višjega, izhaja iz Duha, in Duh je dvojček Besede.

Tega se je človeštvo zmerom zavedalo. Čim plemenitejši in kulturnejši je bil kdaj kak narod, tem zvesteje je spoštoval in gojil svoj jezik in tem ljubosumneje ga je branil; in kolikor dragocenejši je bil kdaj kak človek, toliko manj je dvomil o tem, kateremu jeziku je dolžan zvestobo, za vse, kar mu je dal.

„Jezik“ brez prilastka je namreč zelo odmišljen pojem; da dam tej besedi meso in kri, moram povedati: kateri jezik? Kajti človeštvo govori mnogo jezikov, vsak človek je pa samo enemu dolžnik za vse. Drugi jeziki nam morejo biti znani ali neznan, bližnji ali tuji, koristni ali nekoristni, in utegnejo, po svojem razmerju do nas in po našem razmerju do njih, mnogo ali malo vplivati na nas; jezik z veliko začetnico, tisti, ki nas duhovno ustvarja in oblikuje, jezik, v čigar oblast je vklenjeno naše notranje bitje za nazaj in za naprej, tako da se mu brez usodne pohabe ne moremo odtujiti, je pa izmed vseh samo eden: naš pododovani jezik, jezik naše mladosti, jezik dojmov in doživetij vsega našega življenja, jezik naše vsakdanje okolice, sredi katere rastemo, dozorevamo in odmiramo.

Kakor si ne more nihče izbrati očeta po svojem okusu, tako si ne more nihče svobodno izbrati jezika; vsak ga od nekdanj ima, zmerom istega, zakaj jezik njegovega naroda ostane tudi zatajen še njegov. Nasledstvo prednikov utriplje v nas; v vseh svojih telesnih in duševnih osnovah smo produkt bivših rodov, ki so nam obenem z ritmom svojih usod, svojega mišljenja in čutenja, svojih nagnjenj in strasti prav gotovo zapustili tudi neke dedne posebnosti v izražanju samega sebe. Okolica jezika, ki je pomagal ustvarjati naše očete, kakor so ga tudi ti od rodu do rodu ustvarjali in hranili v ustih, nas zajame v samem trenutku našega rojstva in nadaljuje svoje tisočletno delo tako rekoč na istih, pripravljenih tleh. Njegov zaklad prehaja v nas iz ust vseh, ki z njimi najprisrčneje živimo, in se utrjuje ob doživljanju in izkušanju vsakega dne; na koncu našega življenja nam je ta jezik kakor živa simfonija osebnih in skupnih usod, osebnega in skupnega gorja in sreče, odraz pokrajin, ki so bile naš dom, okus kruha, ki smo ga jedli, in vina, ki smo ga pili; njegova prva, odločilna posvetitev je pa skrivnostni zakrament, ki smo ga sprejeli iz materinih žil in prs, ta nezatajljivi blagoslov, ki dela, da je naš jezik po krvi naš in da nam ga noben drug jezik ne more nadomestiti, ne tebi, ki zdaj živiš, ne tvojim potomcem, dokler se ga ne napijô iz istega vira, enako težkega od minulosti!

Samo v tem edinem jeziku ima sleherna beseda vso svojo neprimerljivo barvo, samo v njem čutiš njen najgloblji pomen, njeno zmisljivo melodijo, njen čar in njen opoj. Kdor se tega še ni zavedel, naj primerja, kako je „luč“ v vsakem drugem jeziku za senčico drugače svetla, „tema“ drugače črna, „ljubezen“ nekam drugače sladka, „sovraštvo“ drugače nevarno, svetinje „dom“, „človeštvo“, „vera“, „tovarištvo“ za las drugače svete in nedotakljive kakor v slovenščini, in narobe! Te drobne, v svojem vsotnem učinku pa mogočne razlike delajo, da je zmota, če kdo misli, da so jeziki naučljivi in med seboj zamenljivi. Uči se tujega jezika še tako, osvojil si boš samo lupino, jedro se ti bo sesulo na ustnicah; znaj ga še tako dobro, da, doživi ga še tako, zmerom bo izmed vseh jezikov eden, ki si ga najprej, najgloblje, najpopolneje doživel: jezik tvoje krvi, tvoje duše, tvoje najgloblje izpovedi samega sebe. Naj bo območje tega jezika še tako tesno in njegova veljava v širokem svetu še tako neznatna — zate in za vse, ki jim je skupen s teboj, ima kot jezik življenja, izražanja, ustvarjanja in učenja neoporečno prednost, ki je noben drug jezik na svetu, ne tisti, ki ti je mimo njega najbližji, ne tisti, ki je najbolj razširjen, imeti ne more.

Predstavi si, da se iztrgaš iz oblasti tega svojega jezika in ga pozikušiš nadomestiti z drugim jezikom; da to hoté storiš, ali da te postavi vnanja sila v tak položaj. Kaj se zgodi? Prevezel te bo občutek, kakor da bi bilo tvoje bistvo prav tam, kjer se hoče najbolj odpreti, obdano z neprodušno plastjo; občutek, da po vsem, karkoli rečeš, še vedno ostane v tebi nekaj neizgovorjenega — toliko več, kolikor pomembnejše je tisto, kar si hotel povedati, in kolikor bližje je tvoji najgloblji resnici; občutek, da si izgubil velik in važen del svoje moči do vnanjega sveta, da slabotnejše dejstvuješ in zaradi tega tudi v manjši meri obstojiš; v vsem, kar izraziš, izpoveš in ustvariš, je nekaj umetnega, nekaj spačnega, nekaj laži. To je občutek duhovnega in npravstvenega zadušenja. Življenje samo je torej vklenilo nastajanje in obstanek vsega najplemenitejšega v nas v okvir prirojenega jezika. Tega okvirja ni moči razbiti, ne da bi se izpremenilo dobro v zlo, svetloba v somrak in polet navzgor v hromo fofotanje; kamorkoli se ozremo po zgodovini, povsod spremljajo samovoljne izpremembe jezikovnih mej pojavi duhovnega in npravstvenega razsula. Spomnimo se le minulih časov: naj je dosegala germanizacija v naših krajih še take uspehe, npravstvenih, duhovnih, človečanskih vrednot ni nikoli ustvarjala, take vrednote je žrla kakor nenasiten zmaj. In danes ta dan pomeni zatiranje slovenskega jezika v Julski Benečiji pred vsem uničevanje duše našega naroda z vsemi njenimi dobrinami vred.

Vse, kar smo priznali vsakemu drugemu jeziku na svetu, velja seveda prav tako o slovenščini.

*

Videli smo, kako je jezik v življenju naroda, človeštva in posameznika tista mogočna sila, ki drami duha in ga nosi k popolnosti in svobodi. Ozrmo se zdaj na pot slovenskega naroda, na oplajajoče, ohranjajoče in osvobodilno poslanstvo slovenske besede!

Vidna znamenja tega poslanstva so toliko bolj prepričevalna, ker se začenjajo razmeroma zelo pozno, tako da je vse tisto neudržno vstajanje iz mraka, ki traja pri starih kulturnih narodih že po poldrugi tisoč let in delj, pri nas zgoščeno v bore štiri stoletja. Kultura poljedelskega naroda, ki smo jo prinesli s seboj iz pradomovine, pesmi, pravljice, obredi in zakoni naših davnih dni, vse to je utonilo v tragediji podjarmljenja, ali se je pa od tistih dob izpremenilo pod vplivom nove vere in novih političnih in socialnih razmer. Brez svoje državnosti, kakor so jo imeli naši sosedje in v tistih časih celo še Hrvati in Srbi, brez svojih vladarjev in svojega plemstva, v katerem bi bilo našlo kakršnokoli samoraslo snovanje oporo, smo postali za svet okoli sebe nemo ljudstvo, ljudstvo tlačanov, ljudstvo brez kulturnega obraza. Pest mogočnih je ležala na nas, z vseh strani nas je davila sirova sila. Naš človek ni imel takrat nobene možnosti, da bi se bil s svojim jezikom povzpел do znanja, do moči, do boljšega življenjskega položaja. Zgodovina pomni primere mladih narodov, ki so v enem stoletju take obupne stiske brez sledu izginili s površja zemlje.

Mi smo ostali. Zavetje našega jezika je bilo v cerkvi in pod slamnato streho slovenske kmečke kočice. Božja beseda v slovenskem jeziku, slovenska pesem, beseda slovenske matere, beseda slovenskega tlačana, slovenskega hlapca in slovenske dekle je bila v svojem skritem, ponižnem in zaničevanem, a vendar neizmerno bogatem snovanju tako močna, da je ohranila slovensko dušo, slovensko nprav, slovensko ime in zavest naše krvne skupnosti takrat in v poznejših časih!

Tako je učakal naš jezik svoje prve posvetitve, ki je zmerom v tem, da postane beseda izraz in orodje velike, občečloveške ideje. Ko je v šestnajstem stoletju duh prizadevanj za prenovo cerkve in očiščenje verskih resnic dosegel naše dežele, je tudi bivši ljubljanski stolni kanonik Primož Trubar z Rašice, takrat že izgnanec in pridigar v bavarskem Rothenburgu, prijel za pero ter spisal kot „An Peryatil vseh Slouenzou“ svoj „Abecednik in mali katekizem“, to je, prvo slovensko knjigo! In za Trubarjem prihajajo, kakor da bi jih podzavestno gnalo nekaj močnejšega od reformacijske ideje, vsi ostali protestantovski pisci, na čelu jim Bohorič s prvo slovensko slovnico in Jurij Dalmatin s prvim slovenskim

prevodom Svetega pisma, ki je, če ga tako pogledamo, neprimerno večje dejanje kakor Luthrova biblija; zakaj nemščina je bila pred Luthrom že nekaj stoletij književni jezik, slovenščina pa ob izidu Dalmatinove biblije šele nekaj let! A tu skoraj ne gre za slovstveno ali versko zaslug; samo za to gre in samo to je važno, da so bili ti možje orodje Duha, ki je hotel, s tem, da je dal Slovincem knjigo, poslati našo besedo na njeno zmagovalno pot. V delih naših protestantov je slovenski jezik kakor orel prelétel poltisočletni prepad in postal — to je treba krepko poudariti — glasnik borbene misli, obračajoče se do vseh slovenskih ljudi.

In, naj se zdi na prvi pogled še tako čudno: prav ta višji zmisel se nadaljuje v dobi katoliške protireformacije. Slovenska knjiga, čeprav še vedno zgolj verska, je ostala sredstvo duhovnega dejstvovanja, ki zbira vse, kar govori slovenski jezik, okoli enega, istega gesla. Ni važno, kakšno je to geslo in čemu služi; važne so posledice, ki jih vse to rodi. Če bi bil cesar Ferdinand II., ta zakleti sovražnik protestantizma, le količkaj slutil, da so Hrenovi „Evangelia inu Lystuvi“ člen prav tiste verige kakor Trubarjev „Novi testament“ in Dalmatinova biblija in da vodi ta veriga po zákonu vzroka in učinka v jesenske dni leta 1918., kdo ve, ali se ne bi bil premislil! Tako pa slovenska knjiga raste in raste, in slovenski književni jezik, bodoči jezik slovenskega pesništva, slovenske šole, slovenske kulture in slovenskega javnega življenja, tisti jezik, ki bo naš narod čez tri sto let vstal za njegovo večno pravico do suverenega življenja na naši zemlji in z dvignjenim čelom tvegala vse za vse — ta jezik se počasi zaveda svojega obraza in svoje moči. Množijo se znamenja, da zvaja naravni zmisel razvoja — ali genij jezika, če hočete — vse to gibanje v usmerjeno strugo. V prepisanih deklamacijah verskih iger, ki jih prirejajo ljubljanski redovniki, napoveduje slovenska drama svoj prihod. Kakor Bohoričeva slovnica, tako je tudi Pohlinova „Kraynska grammatika“ sicer nebogljen korak, a vendarle korak na poti k slovenski znanosti, ki bo našla svoj dom v ljubljanski univerzi. Važen del Pohlinove slovnice je metrika in poetika s tistimi znanimi, čudaško smešnimi zgledi:

„Pisheta, raze, gosi, kopune, koshrunc, teleta.“

Ne smejmo se, potrpimo. Čez sto let bomo slišali mojstra, ki bo klasične distihe pel.

In že smo v prosvetljeni dobi; v dobi Jurija Japlja, ki se ne zadovoljuje s tem, da jezikovno trebi Dalmatinovo biblijo, ampak prevaja tudi zglede posvetnega pesništva; v dobi „Academiae operosorum“ in Cojzovega omizja, ko si slovenska knjiga osvaja kar nepričakovana

polja vsakdanjega življenja. Toda vnuki očakov, ki zdaj zaradi ljubega gospodarstva hvaležno segajo po Wolsteinovih „Bukvah od kug inu bolesen goveje shivine“ in Janševem „Popolnoma podvuzhenju za vse zhebellarje“ — ti vnuki bodo brali in razumeli Prešerna.

Baron Žiga Cojz, sin slovenske matere, je bil za one čase mož širokega svetovnega obzorja, pred vsem pa ena tistih redkih, blagoslovljenih natur, ki jim je dano, da znajo ogrevati, izpodbujati in dramiti. Nič čudnega ni, da je nastalo okoli njega ozračje navdahnjenja, ki je oplajalo izbran krožek sodobnikov. Iz tega ozračja sta izšli Linhartovi dramatski presaditvi „Županova Micka“ in „Matiček se ženi“, ki še danes živita na naših odrih, in v tem ozračju je dozorel prvi izvorni slovenski pesnik, Valentin Vodnik.

Za rodovitno slovstveno delavnost tega vedrega, preprostega pevca je z našega vidika posebno značilno to, kako široko je izkušal zasidrati slovensko knjigo v ljudskem življenju. Poznejša prizadevanja, ki gredo ob podpori skoraj vseh naših pisateljev za tem, da bi dosegla s slovensko knjigo slehernega slovenskega človeka in organizirala ves narod v znamenju ustvarjajoče in učeče besede — ta prizadevanja imajo izrazitega predhodnika v Valentinu Vodniku. V „Veliki pratiki“ je ustvaril tip ljudskega koledarja, ki je kasneje zanašal slovensko tiskano besedo v sleherno kmečko hišo; urejeval in pisal je „Lublanske Novize“, prvi slovenski časnik; ko smo v Napoleonovi Iliriji dobili slovensko šolo, je priredil celo skladanico šolskih knjig; da, niti „Babishtva“ in „Kuharskih bukev“ se ni ustrašil. Vendar — najznamenitejše je drugje.

Vsi poznamo „Ilirijo oživljeno“. In koga izmed nas ne presune v dno duše misel, da je ta prvi pesnik, s katerim je postala slovenščina jezik samotornega umetniškega oblikovanja, začutil potrebo, slaviti vstajenje slovenskega naroda in razumljivo izreči ime njegove svobode!

Ko je Valentin Vodnik zapel „Ilirijo oshivleno“, je bilo Francetu Prešernu že dvanajst let...

Nič ne de, da „Ilirija oshivlena“ slavi Napoleona in da se je po njegovem padcu žalostno izprevrгла v „Ilirijo zvelizhano“; duh se je bil razodel v besedi, in beseda je ležala v srcih in čakala, da postane meso. Zakaj kratka, zlata doba Napoleonove Ilirije je zapustila v Slovencih sledove, ki jih ni bilo moči zabrisati. Naj je Avstrija potem še tako vneto iztrebljala vsako sled pravic, ki jih je imel naš jezik v ilirskih šolah in ilirskih uradih, spomina nanje ni mogla zatreti. Slovenski človek je poslej čedalje jasneje in določneje čutil, da mu kaže naša beseda pot v lepše, višje, rodovitnejše življenje, in naš jezik je postajal vse bolj in bolj doneče glasilo obogatele duševnosti, ki je čedalje zavestneje terjala

svobodnega razmaha in vnanjih jamstev za svoboden razmah. Temu razpoloženju se je pridružil romantizem, duhovni tok tedanje Evrope. Slovani, ki jih je bil Herder odkril zahodnemu kulturnemu svetu, so začenjali gibati in iskati medsebojnih stikov; kolikšno hrabrilost je bila za naš mali narod zavest, da nismo sami, ker „največ sveta otrokom sliši Slave“! Mimo tega pa doba romantike ni samo doba modric, ampak tudi doba dejanja, doba Karađorđeve vstaje, grške borbe za svobodo in upora Poljakov proti Rusiji; ti veliki dogodki so zbudili tudi v slovenskem človeku odmev in nemir. Takšno je lice časa, ki nam je dal Franceta Prešerna in njegovo delo.

S svojim neposrednim vplivom in svojimi posrednimi učinki živi Prešernovo delo v nas vseh in bo živelo do zatona slovenske besede. Meje tega premišljevanja so pretesne, da bi se mogli poglobiti v to delo, čigar prečudno vsebinsko in oblikovno ravnotežje še davno ni našlo vrednega tolmača. Najnežnejša čuvstva, najbolj skeleče muke in najtemnejši viharji človeške duše so tu dobili svoj skladni, prečiščeni izraz v jeziku, ki pomeni, ako ga primerjamo s skopimi sredstvi Valentina Vodnika, titanski skok in doni že s polno močjo od najnižje do najvišje oktave. Ugladil in razrasel se bo poslej slovenski jezik še, z lepoto bogatejši ne bo postal nikoli. Dojem Prešernove besede je toli mogočen, da se današnji bralec strmé vprašuje, ali je tu velik človek v nadnaravnem poletu zavzel najvišji vrh slovenskega izraza, ali je pa duh jezika namah raztrgal vse vezi, razvil vso svojo moč in si ustvaril glasnika po svoji podobi. In prav ta pesnik, v katerem je duhovno in oblikovno uresničen vrhunec slovenstva, je kakor nihče drug preroško videl slovensko pot. Zato ga slišimo, kako z bičem posmeha razdeva zaneseno Vrazovo ilirstvo, dobro vedoč, da se more vprašanje, ki ga postavlja Vraz, odločiti šele potem, ko bodo rešena vsa druga vprašanja, v prihodnosti, ki je tudi danes še onkraj gora. Hkratu pa čujemo, kakor razločnejši, mogočnejši in drznejši odmev Vodnikovi „Iliriji oshivleni“, iz ust prav tega svojega duhovnega voditelja tisti moški, strastni, absolutni klic k svobodi, ki je tako pretresljivo lep, da mu v pesništvu vseh narodov ni enakega:

„Največ sveta otrokom sliši Slave!
Tja bomo našli pot, kjer nje sinovi
si prosti vol'jo vero in postave;
ak' pa naklonijo nam smrt bogovi,
manj strašna noč je v črne zemlje krili,
kot so pod svetlim solncem sužnji dnovi!“

Ali ni več ko pomembno, da na vsaki odločilni postaji naše poti, v vsakem velikem trenutku, ko se oduhovljeni val slovenske besede više

zažene in širje razlije, spet in spet zadoni ta klic? Ali je treba več dokazov o poslanstvu slovenske besede?

Mislim, da s Prešernom lahko končamo ta razgled. Zakaj doba, ki prihaja po njem, je že doba uresničevanja njegove oporoke. Legijonarji revolucijskih let so spremljali pesnika k večnemu počitku, in zarja vstajenja narodov mu je sijala v odprti grob. Naš jezik, ki je prav v Prešernovem delu tako veljavno pokazal, da hoče biti jezik kulturnega ustvarjanja, jezik naroda, ki je vreden, da nosi svoj lastni obraz, si po slej osvaja šole in urade, nahaja v svoji zakladnici čedalje več moških besed, se razlega s parlamentarne tribune in z ovenčanega odra na ljudskem taboru, in gradi, posredno ali neposredno, svestno ali podzavestno, slovenstvu podlago in prostor za končno vstajenje. „Tja išče pot, kjer si bomo prosti volili vero in postave!“ Ves narod se oglašča njegovi budnici, in vsi, ki jih je navdahnili k ustvarjanju, se čedalje bolj obračajo do vsega naroda, v globokem spoznanju, da bomo tisti dan, ko posije luč slovenske besede v zadnjo kmečko hišo, z duhom in močjo vsaki nevarnosti kos. Tako se utrjuje tradicija slovenske kulture: biti vsenarodna, biti ljudska. In tako postaja podedovana beseda našemu preprostemu človeku čedalje pomembnejša in dragocenejša, tako neizkorenljivo draga, da moremo z majhnimi izgubami preboleti smotrni pritisk germanizacije, ki se je začel proti koncu minulega stoletja in ki ga je podpirala vsa Nemčija. Da, ta pritisk obrodi pred vsem eno posledico: okrepljenje naše duhovne in gmotne organizacije in poglobljenje naše zavesti. Narod hoče živeti s *svojim* duhom, s *svojo* besedo; narod se brani jezikovne smrti, ki je duhovna smrt; narod čedalje jasneje sluti, da bo njegovo duhovno življenje varno in zagotovljeno, kadar si bo „prost volil vero in postave“.

Tega dejstva si ne moremo nikoli dovolj globoko zapisati v spomin. Ako je našlo geslo svobode v odločilnem desetletju od 1908. do 1918. v Slovencih pripravljena tla, ni bila ta pripravljenost ne sad zgodovinskih tradicij, ne posledek mrzlih političnih ali gospodarskih presodkov. Slovenski narod je stopil v Jugoslavijo v imenu svojega slovenskega jezika, v imenu slovenske kulture, to je — v imenu Duha.

V vsem tem času od Prešerna do danes ni bilo na njivi našega jezika niti enega globokega orača in širokega sejalca, ki ne bi bil v tej ali oni obliki, če ne naravnost, pa vsaj v prisposodbi, izpovedal svoje vere, da vodi zmisel slovenske besede v svobodo. Vrsta od Frana Levstika, Jenka, Jurčiča in Stritarja do Gregorčiča in Aškerca, Cankarja in Župančiča je v tem pogledu veriga, enako strnjena kakor jasna zavest njih vseh, zaradi česa hočemo svobodo in kaj pričakujemo od nje. Kakor so starejši

izmed njih vroče sočuvstvovali z osvobodilnimi boji naših južnih bratov, tako je vsako naslednje pokolenje slovenskih tvorcev z živo močjo svoje besede spet in spet krepilo v narodu zavest, da nas veže s Srbi in Hrvati skupna usoda in da pomeni ta usoda skupno pot. Z mirno vestjo smemo reči: vstaja duhov na pragu svetovne vojne je bila pri nas le zato mogoča, ker je bila v popolnem skladu z zmisлом in poslanstvom slovenske besede.

Seveda: od Prešerna do Levstika pa do naših dni so stali slovenski pesnik, slovenski pisatelj in slovenski znanstvenik na čelu odpora proti tisti sentimentalni neučakanosti peščice, ki je je v napačnem pojmovanju stvari silila na tako imenovano „jezikovno ujedinjenje“. To je popolnoma naravno. Kdor živi v najintimnejšem ozračju narodove besede, zmerom prevzet od njenega dihanja, temu je njeno poslanstvo glas, ki nikoli ne utihne; ta ve, da je materina beseda last vsega naroda in da pomeni odvrnitev od te besede iznevero narodu in zatajitev Duha. Zato je slovenska književna in kulturna javnost prav tako enodušno odbijala vsako izrivanje slovenskega jezika, kakor je enodušno hotela in pozdravila združitev s Srbi in Hrvati v jugoslovansko državo. Brez naroda, samo z Vrazi, Majarji in njihovimi nasledniki, bi za nas te združitve nikoli ne bilo.

In če danes nekateri spet postavljajo to vprašanje, kakor da bi bilo moči z njegovo tako ali tako rešitvijo odkupiti zanemaro premnogih drugih, nerešenih vprašanj, ki škripljejo med kolesjem naše mlade skupnosti, bodimo mirni. Vprašanje slovenskega jezika ni vprašanje, ki bi ga mogla veljavno rešiti politika, niti ne navadno kulturno vprašanje, ampak izključno vprašanje življenjske moči tega jezika, vprašanje razvoja v stoletjih in stoletjih, vprašanje, ki ga bo odločil čas nad pozabljenimi grobovi tistih, ki ga postavljajo. Jezik živi, dokler se ne izživi. Po železni naradni neogibnosti vrši svoje poslanstvo, dokler ga ni izvršil.

In poslanstvo naše besede še davno ni končano. Nemogoče je, da bi pomenila Prešernova prerokba samo razbitje nemškega jarma in ne tudi višje, najvišje izpolnitve v Jugoslaviji naše vere in naših sanj, v prosvetljeni, umirjeni, z duhom močni Jugoslaviji, v kateri bodo vse dobre sile složno in neovirano dovrševale delo človečanske oplemenitve, delo *duhovnega* osvobojenja iz jarma nevednosti, sebičnosti in materijalističnega šušmarstva na rovaš večnih dobrin.

V tem znamenju plove ladja slovenske besede naprej. In nikoli, za nobeno ceno, *nikomur in ničemur na ljubo* ne more biti govora o tem, da bi zgrnila jadra.

UMIRAJOČA STARKA

MILE KLOPČIČ

*Zunaj divja vihar in lije dež.
Ste mar zato prišle, da zdaj molčite?
Tišine v sobi se bojim, preveč glasno
na šipe dež nabija. Prosim, govorite.*

*Pripovedujte, govorite kar že koli;
vseeno je, besed nič več si ne želim.
Da le glasove slišim, da le vem,
da nisem sama in da živim govorim.*

*Meni ni treba več nobenih razodetij,
iz vaših ust besede treba ni nobene.
In tudi vaših rok to zadnjo uro nočem;
kar pomnim, ste hodile ž njimi mimo mene.*

*Mar mislite, da res vas ne poznam?
Moč res usiha, zdrav je še spomin —
in vem, kako kazale ste za mano,
ko se je v svet potepel moj edini sin.*

*Posmihale ste se za hrbtom meni,
ki sem rodila sina za življenje cest,
ki mi bilà je vsaka noč bedenje,
samota vsak večer, vsak dan bolest.*

*Kdor tu pod streho se rodi, je ves preklet,
najtišji klic odtod na ceste ga bo zvabil.
Zahvaljen, fant, da si od nas pobegnil!
To res ni dom, lahko si ga pozabil.*

Kdor tu živiš, z življenjem si navzkriž.
Med tebe in življenje se postavi nekaj,
kar ti ne dá do njega in trpiš,
pa móli, kolni ali s svetom se prerekaj.

Tako se s tistim nekaj vse življenje bíješ
in vsak dan znova kri v upor kipi.
A vsak dan znova padaš in podlegaš,
srce se v gnojni tvóor ti spremeni.

Med tebe in življenje se postavi smrt
in čaka, da do kraja ves usahneš.
Nobenega trenutka ti ne podari;
ko že čohniš, šele takrat v jesen omahneš.

Jesen je zunaj. Ta jesen je moja . . .
Ne spogledujte se in ne skrbite!
Pri nas umiramo brez vsake groze:
v rokó mi dajte svečo ter mi jo prižgite!

VILLONOVA OSMRTNICA

SEBI IN TOVARISEM, OBSOJENIM NA VESALA

POSLOVENIL OTON ŽUPANČIČ

Bratje ljudje, ki dihate še zrak,
ne imejte src zakrknjenih za nas,
saj, če se smili vam tak siromak,
Bog se tem rajši bo ozrl na vas.
Tu vidite pet, šest pripetih nas:
meso, nekda j preveč na požrtije,
nam že je vse razjedeno in gnije,

*in mi, le kost, se bomo v prah zdrobili.
Iz naših muk nihče naj burk ne brije;
molite mar, naj Bog se vseh usmili!*

*Če kličemo vas bratje, nas zato
ne glejte pisano, čeprav smo v smrt
šli po pravici. Pa je že tako,
da včasih človek s pametjo je sprt;
zdaj, ko nad nami se je znesel srd,
prosite sina Matere Marije,
da žarek milosti na nas izlije
in da ubrani nas peklenski sili.
Mrtvi smo, naj nihče nas več ne bije;
molite mar, naj Bog se vseh usmili!*

*Dež nas pošteno omil je in prepral,
zdaj sonce nas suši in nas črni;
vran, jastreb nam oči je izkljuval,
oskubel nam bradó in obrví.
Nikdar nikoli nam pokoja ni;
zdaj sem, zdaj tja, kot veter se obrača,
nenehoma vsem sapam smo igrača,
bolj ko satjè so ptiči nas zvočili.
Ne, v našo bratovščino se ne spleča;
molite mar, naj Bog se vseh usmili!*

*Kralj Jezus, ki nad vsemi si vladar,
ne daj, da bo pekel naš gospodar:
z njim ne bi radi se kar nič menili.
Ljudje, tu so norčije prazna stvar;
molite mar, naj Bog se vseh usmili!*

DVOJNI OBRAZ

ODLOMEK IZ ROMANA — JUŠ KOZAK

Bridko razočaranje je doživel oče nad Kalistom, ko mu je v dramatičnem prizoru izvil priznanje, da ga je okradel.

Dopoldansko solnce je svetilo v sobo na dvoriščni strani. Kalist je sedel pri mizi pred odprto latinsko vadnico. Na hodniku pred oknom ni bilo nikogar; košati oreh ob sosedovem zidu je stal v senci, srebrna luč je oblivala smrekov gozdič na gradu. Kalist je upiral oči v knjigo, toda bil je tako izgubljen in top v mislih, da ni videl črke.

Odprle so se vežne duri, začul je drsajoče korake, po katerih je spoznal, da se je s trga vrnila očetova teta Zeba, kakor je vsako jutro prinašala izkupiček. Kalist je imel Zebo rad. Vsak dan je kljub betčnosti pomagala očetu, ki ga je izmed sorodstva imela najrajša. Poznal je dobro njene navade. Pridrsala je počasi v sobo, male rjave oči med globokimi gubami uvele kože so se mu prijazno nasmehnile. S tresočo roko, na kateri so prsti od starosti posineli, ga je pogladila po laseh in položila rumeno hruško na mizo. Medtem ko je ogledoval hruško, je stopila k predalniku, razpela lehti, da mu je težka volnena ruta zakrivala njeno početje. Nato je ostal sam v sobi. Žarki so se premaknili na predalnik, ki je pričel vzbujati njegovo pozornost. Zjutraj običajno ni bil zaklenjen. Približal se je brez namena in pazljivo odprl gorenji predal, da ne bi zaškripal. Čemu ga je odpiral tako pazljivo? Namen se v notranjosti še ni sprožil.

Pod perilom je odkril poznano starinsko mošnjo, v katero so bili uvezeni veliki rdeči in zeleni cvetovi. Ko jo je razvezal, se mu je pred očmi zasvetilo srebro. Zajel ga je polno pest in stisnil roko; prešinilo ga je čudno občutje. Pozabil je, da bi služkinja Kati utegnila vsak hip pogledati v sobo. V svoji vdanosti bi očetu tega gotovo ne prikrila. Gnetel je mastno kovino in spuščal posamezne srebrnike, da so žvenkljaje kapali nazaj v mošnjo. Še enkrat je posegel v denar, da se je mošnja napela. Omamljal ga je dotik s srebrom, s katerim je oče kupoval, kar si je Kalist pozelel. Tedaj se mu je posvetilo, da ga je že delj časa žežalo po denarju. Vendar ga je nabasana mošnja uplašila, da so se mu v tem trenutku želje skrčile in ni vedel, kaj bi počel z denarjem. Srebrna krona se mu je zdelo večje premoženje kakor polna mošnja. Izbral je najsvetlejšo in jo stisnil v žep. Ko je zapiral predalnik, se je zavedel, da jo je ukradel, vendar ga ni speklo, nobenega očitka ni zaslišal iz prsi. Proti poldnevu se je vrnil oče. Kalist mu je pričel zgovorno pripovedovati, da je Zeba že prinesla mošnjo. Naslonjen na pre-

dalnik, je opazoval očeta, kako je prešteval srebro. Za spoznanje ga je spreletelo in ga stisnilo v grlu, ker se je oče neobičajno dolgo mudil s preštevanjem. Mogoče so mu Kalistovi plahi pogledi vzbudili sumnjo? Sin je povesil oči, ko je občutil na sebi srepi pogled. Sicer je bil tega pogleda vajen, kajti občevanje med njim in očetom je bilo hladno, včasih celo sovražno. Toda oče je mošnjo zategnil, nevarnost je minila.

Popoldne je Kalist krenil s tovariši v slaščičarno. Naročili so likerja. Prodajalko je dobro poznal, saj sta z očetom večkrat zahajala tja. Ema je bila po videzu starejša kakor po letih. Votle, rdeče obrobljene oči, upala lica pod močnimi ličnicami, načeti zobje v širokih ustih, vse mu je vzbujalo čudno neugodje. Vselej se je bal, da se ne bi dotaknil njenih rok. Natočila jim je „roč'ce“ in se osladno smehljala. Saša, najstarejši med njimi, spoštovan, ker je že čital Nietzscheja, jo je zajel krog pasu. Kalist je opazil, kako bi se rada naslonila nanj, toda Saša jo je s prezirljivo kretnjo odrinil. Kmalu se mu je pričelo megliti pred očmi, kakor da gleda skozi prosojno pajčevino. Pogum mu je naraščal s toplino v glavi, poklical je Emo k sebi in ji položil dlan na boke. Pod prsti je začutil ohlapno kožo. Smeje jo je ogledoval in ni vedel, kaj bi počel z njo. Bil je preverjen, da je prijateljema že dovolj dokazal svoje moštvo. Onadva sta se mu porogljivo posmihavala in očitno kazala svoj sum, da še ni položil roke na žensko, ker mu je že tako babše všeč. Osramočen jo je pahnil od sebe in še enkrat naročil „roč'ce“. Pri večerji se ga je lotevala vrtoglavica, poskušal jo je premagati in je tiščal glavo v krožnik. Pritajeno se je opajal od prvega okušanja svobode. Pod odejo se je potapljal v sladki omotičnosti. Doživljaji so se brez določnih obrisov, le po svoji notranji stvarnosti prepletali . . . Pod svežim perilom leži mošnja, nabasana s kronami; nadnaravno moč ima. Sveti se srebrna krona. Čuti, kako jo stiska v žepu in se obenem zaveda, da je ni več. V polsnu dozoreva zamamni sklep, da bo še kradel . . . Slike so se prelivale. Držal je kozarček rdečega sladkega likerja, položil drugo roko na telo, ki ni bilo njegovo, ampak žensko. Ta ženska ni imela glave. Otipaval je oblino bokov in drhte vsrkaval vonj perila in polti . . . Slutil je neznane naslade, ki bi jih lahko doživel, če bi imel več ko eno samo krono.

Naslednji dan je izmaknil dve kroni. Porabil je trenotek, ko je oče s hodnika ukazoval hlapcu na dvorišče. Drznost in opasnost sta mu vzbujali zadovoljstvo, da se je tiho muzal. Ko je imel denar v žepu, se je prevesil poleg očeta čez ograjo. Vest je molčala, nobene krivde ni občutil, ker je očetu vzel dve borni kroni. Saj ga je dan na dan opazoval, kako brezskrbno prešteva denar. Za eno krono ali dve mu najbrže ni kaj.

vrat in iskal rdeče ustnice. Poljuba mu ni vrnila, počesala si je lase in mu vsa zasopla zažugala. Nagovarjal jo je, da bi šla skupaj na polje k Savi. Ni obljubila ne odbila. Ob slovesu je s prijaznim nasmeškom želela, da naj jo drugi dan zopet obišejo.

Med hišami se je že nočilo, ko so se motovlili proti domu. Kalista je izpodnašalo, čeprav si je prizadeval, da bi hodil pokonci. Starejša tovariša sta ga s prezirom pustila zadaj. Kakor mu je pri vežnih vratih nabijalo srce, ko je počasi pritiskal na kljuko, tako mu je odleglo in se je od veselja skoraj iztreznil, ker še ni bilo očeta. Kati je godrnjala, da ne ve, čemu naroča večerjo, če potem nanjo pozabi. Kalist je hitro povečerjal in pred očetovim prihodom izginil v posteljo. Ko se mu je v temni sobi približal mlajši brat in mu z nekakšnim strahom dejal „ti si pijan“, se mu je Kalist le prešerno smejal.

Pred snom je vedno rad premišljal o vsem, kar je čez dan preživel, in o stvareh, o katerih se podnevi ne dá misliti, ampak se o njih sanja v temi, ko zaškriplje omara in seže odmev samotnih korakov izpod okna v tišino.

Zopet so se mu vsi vtisi mešali. Poskušal je obnavljati nazore in ideje, o katerih je govoril Saša, pa je spoznal, da si je le malo zapomnil. Nietzsche, Zaratustra, kadar greš k ženski, vzemi s sabo bič, Saninova morala, vse mu je bilo novo in tuje, visoko in nedostopno, vendar sestavni del svobodnega življenja, po katerem ga je tako žejalo. Nedorasel in nerazvit ni mogel doumevati idej, ki so omamljale le njegov sluh. Motile pa so nagonsko slo, ki se je hlepe oglašala v krvi. Prikazovala se mu je temnooka glavica mlade točajke, prižemal je svoje ustnice na njene in si prizadeval vsrkati sladkosti dolgega poljuba, s katerim bi se mu tudi ona hrepeneče vdala. Naslikal si je vso pot, kako bosta popoldne hodila med njivami in se stisnila v vročem objemu pod samotnim borovcem sredi Ljubljanskega polja. Da bi jo udaril, kakor je Sanin belo telo, ni več premišljal.

Presenečen se je drugi dan upiral in poskušal preprostiti Sašo, ki je izjavil, da ne mara več v tisto krčmo. Bil je uverjen, da je zagrešil veliko nezvestobo, ker se je vdal, in kmalu veselo prestopil prag mračne beznice v nasprotnem delu mesta. Sedeli so v vlažni, temni izbi in pili z dvema dekletoma. Kesneje je prisledla še natararica. Saša je v podobah govoril o nihilizmu Cankarjevega popotnika. Čeprav so Kalistu misli uhajale k črnooki, ga je novo ozračje po svoje omamljalo. V teh nižinah je bil zrak svobodnejši in misel bolj človeška, kakor je dejal Saša. Spoznal pa je bridko resnico, da ima za tako življenje še premalo denarja. Prihodnje dni je posvetil tudi brata v svoje početje in mu za pomoč obljubil procente. Pričel je krasti na debelo.

Stvarnemu občutju, da se le z denarjem kupujejo omamni užitki, po katerih so hlepeli sproščajoči se in blodeči nagoni mladega človeka, in da je razsipanje denarja še posebna slast svobodnega izživljanja, se je pridružila romantika kraje.

Bili so napeti trenutki, ko sta z bratom, pritvarjajoča se z vztrajnim sedenjem pri knjigah, čakala, da bi oče zaspal. Iz teme se je oglašalo enakomerno dihanje. Pomenljivo sta se spogledala. Počasi, po vseh štirih se je brat ali Kalist sam spustil na tla in se splazil skozi odprta vrata v očetovo sobo. Napeto je prisluškoval ob vsaki izprembe očetovega dihanja. Kadar je prestalo, je moral čakati in negibno ležati na trebuhu. Ko se je po mačje priplazil do predalnika, ves čas v strahu, da se ne bi izdal z nerodno kretnjo ali globokim vzdihom, se je lotil opasnega dela. Zdelo se mu je, da visi sredi teme na nitki; srce je čutil v grlu. S tenko šibico je povlekel po špranji in preizkusil, kako je s predalom. Če je bil zaklenjen, je stisnil zobe in se s podvojeno pozornostjo splazil do obleke, ki je visela na stolu pred očetovim nosom. Po večkratnih poskusih mu je uspelo, da se je polastil šopa ključev. Ko je odklenil predalnik, je pričel kleče s posebnim napornim prijemom odpirati, da ni zaškripalo. Z mošnjo v zobeh se je splazil nazaj k mizi, na kateri sta izpraznila vsebino. Luč je oblivala srebro, med katerim sta včasih tudi odkrila cekin. Blesk žlahtne kovine ju je ščegetal, podajala sta si ga iz rok v roke in si delala skomine, kako bi ga izmaknila, da bi oče ne zapazil. Modrost je zmagala. Preštela sta srebrnike, krone in tolarje ter si delila plen. Brat je imel manjše želje. Zadovoljeval se je s čokolado; Kalist mu je naštel nekaj drobiža in si sam izbral veliko petačo, ki mu je zadoščala, kakor je razsipal, komaj za prihodnji dan.

Pridružili so se novi številni prijatelji. Pohajali so v slaščičarne, v beznice, kjer se je Kalist vsak dan opijal in sproti zaljubljal. Da bi dokazal svojo spretnost med novimi tovariši, je pričel na najočitnejši način krasti tudi po trgovinah.

Neko nedeljo je prejel oče zjutraj pismo, ki ga je nenavadno dolgo čital. Tajna slutnja je pričela Kalista vznemirjati, da je trenutku izgubil ravnovesje. Stiskal je v žepu goldinar, ki ga je ponoči ukradel, da je postala kovina vlažna od potu, in je skrivaj pogledoval očeta pri peči. Oče je spustil roke na kolena in videti je bilo, da ne ve, kako krčevito stikajo prsti papir. Srepro je strmela skozi okno, kakor bi se zaman prizadeval pojmiti vsebino. Kalist je opazil, da so za hip obvisle oči na njem. Pogled je bil očitajoč in plašen, kakor da ne more razumeti neke strašne resnice. Počasi je zopet primaknil pismo k očem in s trpkim izrazom ugribal nad njim. Ko je preudaril poslednjo črko, se je zopet zamislil. Mučna tišina je priklenila Kalista na stol, da se ni ganil. Ura je minila, preden se

je oče dvignil in odšel iz sobe. Kalist je planil k vratom in pritisnil uho na ključavnico. Oče ni dal odgovora služkinji. Čutilo se je, da se povsod, kamor stopi, razpreda tišina. Tudi brat na hodniku je utihnil. Tako se poleti v zadušni sopari širijo pred nevihto črni oblaki.

Zopet je minila ura. Iz kuhinje se je čulo ropotanje posode, na hodniku so škripale deske pod težkimi koraki. Pred obedom je oče izginil iz hiše. V kuhinji je opazil Kalist, da ga služkinja začudeno ogleduje. Vsi so čutili, da se nekaj pripravlja in ne ve nihče, nad kom se izlije. Govorili so šepetaje. Kati je godrnjala, da gleda oče kakor obseden. Brat se je poskušal zamamiti z igračami. Kalist je nestrpen taval iz sobe v kuhinjo in zopet nazaj, pretaknil vse skrite kotičke in predale, da bi izsledil pismo. Zaman je stikal. Nenadno se je zavedel, da je nevarnost namenjena njemu. Vroče si je želel, da bi mu kdo pokazal vsaj prst, kako naj bi se oborožil zoper nasilje, ki se zgrne vsak hip nad njim. Ko se je oče vrnil, se je Kalist postavil nalašč med vrata, da sta se srečala. Oče se mu je izognil molče kakor okužencu. Tedaj ni več dvomil. Jed se mu je zatikala in ni imela nobenega okusa. Da bi pretrgal tišino, ki je težila nad glavami, se je iznenada hripavo zasmel. Vsi so čutili, da je smeh prisiljen in mu temni strah stiska grlo. Očeta bi drugače popadla jeza, to pot se mu izraz ni izpremenil. Po obedu ni vedel, kam bi se dal. Za očetom so se vrata pretrdo zaprla, da bi silil za njim v sobo. Brat se je skoritil na hodniku, kjer si je napravil milnico in spuščal mavrične mehurčke. Kalist je prisedel in pričel ne vede še sam napihovati, da bi premostil čas do usodnega trenutka.

Medtem so se nepričakovano odprla vežna vrata. Prikazala se je teta. Njen prihod je bil neobičajen. Po materini smrti je redko prihajala in še tedaj zvečer, ker je čutila, da je oče ne vidi rad. Kalista je še bolj presenetilo, ker ni vprašala po otrocih, temveč je takoj vstopila v sobo. Brat ga je z velikimi, črnimi očmi osuplo pogledoval in molče napihoval svoje mehurčke.

Tedaj so Kalista poklicali. Dve, tri potne kaplje so mu spolzele po čelu, ko je prestopil prag in zagledal, da leži pismo na mizi pred očetom in teto. Pričakoval je, da se dvigne po strašnem molku besen vihar. Ko je ošinil očeta, je spoznal, da trpi od resnične bolečine in ne igra mučnika s krvavečim srcem.

S tihim, zamolklim glasom mu je oče pokazal pismo: „Prečitaj!“ Kalist je vzel pismo. Še preden je pogledal prvo vrsto, je vedel vse naprej. Izdali so ga. Ni se motil. Čital je počasi, da bi zavlekel odgovor. Nekdo opozarja očeta, da naj se prepriča, odkod dobiva sin denar, ki ga razdaja med tovariše, s katerimi pohaja v beznice in slaščičarne. Do-

mneva se, da krade doma, kakor je kradel tudi v slaščičarni, kjer ga je podpisani sam opazoval. Podpis: dve črki, sošolec.

Odložil je pismo.

„Zakaj si mi to storil?“ je vprašal oče. Kalist je čul tetin vzdih in uprl oči v tla. Boj se je pričel.

„Nisem kradel“, je odvrnil z upornim glasom. Oba sta ga prosila, naj nikar ne laže. Izrazil je sumnjo, da je poslal pismo potuhnjen sošolec, ki ga sovraži, ker ne občuje z njim. Oče je navidezno pritrdil, toda želel je vedeti, koga misli. Past je bila spretno nastavljena. Kalist se je takoj domislil, da ne sme nikogar imenovati, ker bi se utegnil še bolj zaplesti.

„Ne veš?“ je silil oče vanj. Kalist se je pričel loviti. „Je že kdo.“

„Sin, opozarjam te, ne laži. To pismo je pisal pošten človek, ki je vse videl, kar si počel.“

Očetove besede so padale trdo in so imele grenek okus. Kalist je obmolknil in tiho premišljal, kako bi mu brez njegovega priznanja mogli dokazati. — „Če se ne vdam, mi ne morejo, gre le za priznanje.“ — Trdovratno je sklenil — „naj se požene name, vse prenesem, toda uklonil se ne bom.“

Oče pa ni vzkipel. Pomirljivo ga je prosil, naj opusti zakrknjenost, ki jo kaže vse življenje.

Preizkušal je staro sredstvo. „V oči mi poglej!“

Kalist je dvignil pogled in se zazrl v male oči, ki so ga izpod zgubane čela predirljivo opazovale.

„Zdaj ne more trditi,“ je mislil Kalist, „oči te izdajajo.“ Vendar je čutil, da ga obliva rdečica.

Oče je slutil, da mu ne seže v živo. Po dolgem molku mu je pričel zopet prigovarjati. „Pomisli na mater. Kako bi se žalostila, če bi sedela danes med nami. Dobro veš, kako te je imela rada. Govori, kakor da se ji izpoveduješ onstran groba.“

„Kadar ne more drugače,“ se je uprlo v Kalistu, „kliče mater na pomoč.“ Zdelo se mu je, da se oče že umika in si ni več v svesti, da prav vrta. Kalist se je oborožil zoper dokaze in pasti, oče pa je pričel z omlednim vzbujanjem spominov.

„Saj bi povedal, če bi bil kradel, pa nisem.“ Delal se je, da ne bo več odgovarjal, toda očetova vztrajnost ni poznala meje. Nekaj časa je molče poslušal teto, ki je ihte prosila Kalista, naj prizna. Njena beseda ni imela prave moči. Ko je oče izprevidel, da se ji Kalist skoraj smili, je povzel z ostrim poudarkom. „Obljubil mu je, da poskusi vse, če se ne vda. Razgrebe sramoto pred ljudmi, zahteval bo preiskavo pred sošolci, do konca pojde stvar. Izbríše ga iz rodu, če se izkaže, da je lagal.“

Kalista so trle skrbi. Srce mu je krčevito utripalo, kri se mu je zaganjala, da je stisnil zobe. Zavedal se je, da stoji na robu.

Tedaj mu je dal oče nekaj minut časa za poslednji premislek. Nastala je gluha tišina. Štiri oči so se uprle vanj in opazovale drhtljaje mišic na licu. Pod mizo je vil prste od duševnih muk, drgetanja ustnic ni več obvladal. Kesneje mu je nekoč teta omenila, da je bil takrat mrtvaško bled. Upornost se je lomila, popuščala, zmagovala je želja, da bi pristal in se osvobodil neizprosni klešč. Dvojno breme ga je težilo. Tatvina in lažni upor. Prvo bi laže priznal; kazni se ni bal, ker je vedel, da se je oče utrudil med napornim izpraševanjem.

Srce mu je prigovarjalo, da naj se nikar ne ponižuje z lažjo. Pogumen človek izpove, kaj je storil. Ko se je že odločil, da potrdi vprašanje ali je kradel, mu je prešinila kljubovalna strast mozeg in kosti. Zamrle so mu vse misli, na temno zapoved se je uprl: „Nisem kradel.“

Teta je sklenila roke, oče je prebledel od jeze in se z očmi pogreznil vanj. Tiho, hripavo mu je velel: „Prisezi! Pred bogom!“ Kalist se je ozrl na steno in dvignil tri prste. Razločno je ponovil: „prisegam, da nisem kradel“. Oče se je dvignil izza mize in se zravnal ko sveča. Zunaj se je že mračilo, pod mizo je bilo skoraj temno. Nobena stvar se ni zgenila v sobi; le trije ljudje so dihali.

Tedaj se je v Kalistu iznenada prelomilo. Sprva mu je kri valovila po žilah, da je zajemal sapo; tako mu je bilo srce. Nepoznana sila se je borila s kljubovalno strastjo. Izgubil je oblast nad sabo, nad svojimi mislimi in čuvstvi. Telo mu je odpovedovalo. Ko se mu je od slabosti orosilo čelo, da je začutil na njem potne kaplje, je z mirnim, tihim glasom priznal: „Sem kradel.“ Kalist se ni mogel nikoli spomniti, kako je oče sprejel njegovo priznanje. Fizična slabost je minila, čutil se je sproščenega, kakor da se je premaknil za milje in milje daleč. Tik ob mizni nogi so se v mraku pokazale napete ustnice in smehlajoče oči črnooke točajke. Z žalostjo je mislil nanjo.

Ko sta ga oče in teta izpraševala, koliko je ukradel in kdaj, je vse priznal. Na vprašanje, ali se kesa, je izjavil, da se, čeprav ni bilo res. Takrat ni občutil najmanjše potrebe po kesu. Oče je zagotavljal, da mu ne bo izkrivil zaradi tega niti lasu, vendar se ta rana nikoli ne zaceli. Kalist se je zdrznil šele ob besedah, ki jih je oče izrekel na pragu, obrnjen k teti. Bile so odmev trpkega spoznanja: „Temu človeku ne seže nič do srca. Že od rojstva je potuhnjen.“

Marsikdaj kesneje, ko se je Kalist zavedel misli ob misli, od katerih nobena ni bila iskrena, so mu oživele očetove besede in ga opominjale, da ga je mrzil zavoljo dvojnega obraza.

ČLOVEK BREZ KRINKE

ROMAN — FRANCE BEVK

3

Oženil sem se prej, kakor sem pričakoval. To važno razdobje mojega življenja je prišlo tako iznenada, da sem bil skoraj presenečen. Ali nisem bil prevaral samega sebe? Čudna beseda, a vendar ni brez vsake vsebine.

Mladi ljudje moje vrste ne mislijo resno na ženitev. Saj sem si lahko za denar nabavil vsakovrstnih naslad. Nisem si pa zanikal, da se bom enkrat moral oženiti. Nekje prav na dnu mi je lebdela slika moje bodoče žene. Toda niso jo obžarjale predstave kake strastne ljubezni. Ljubezen? Premladega me je bilo vrglo v vrtinec, da bi jo bil mogel kdaj doživeti. Zdi se mi, da mi je bilo okrnelo vsako vzvišeno čuvstvo. Kot sem bil pripravljen ljubiti ženo, bi bil ljubil vsak dragocen nakit, iz veselja, da ga nima kdo drugi.

Lidijo sem bil srečal na maškeradnem plesu. Prej sem jo poznal le površno, tako sem poznal do malega vse mestne gospodične. Bila je v devetnajstem letu. Nekoliko bahava, a okusna obleka ji je telo bolj razgaljala kakor zakrivala. Govorili so o nji, da je krasotica. Meni se je zdelo, da sem jo tisti večer prvič opazil. Saj mi je pozneje priznala, da me je tudi ona poželjivo lovila z očmi. Poprosil sem jo za ples, vsa vroča se mi je vrgla v naročje. Ne da bi pomislil, sem si zaželel, da bi bila za vedno moja. Dragotina, ki je nisem privoščil drugim.

Če bi mi ne bilo mnogo do nje, bi me bila njena mati brez dvoma odbila. Gospa Helena je bila ženska, ki se mi ni mogla prikupiti. Že takrat ne. Kljub zajetnemu telesu in letom je bila še brhka, temne oči so se ji prikupljivo nasmihale. Imela je v sebi mnogo življenjske energije, ki se ji je vsipala iz vsakega pogleda in kretnje. Ljudi je sodila le po ugodnostih, ki jih je pričakovala od njih. „Vražja Vipavka“, so jo označevali. To sem zvedel šele kesneje.

Bila je prebistra, da bi ne bila opazila mojih pogledov, ki so se obešali na njeno hčer. O, bila je tudi zelo dobro poučena — vsaj mislila si je, da ve mnogo — o mojem premoženju in o mojih razvadah. Teh mi nikoli ni očitala. Pač, toda šele mnogo pozneje. „Moj Bog, saj mlad človek se mora poveseliti.“ Nisem prezrl njene naklonjenosti. Ta nagla zmaga me je kljub lahkomiselnosti skoraj plašila.

Pogledoval sem Lidijo. Čemu se je tako grenko smehljala? Pozneje mi je ob neki priliki izdala, da bi ji bilo takrat ljubše, če bi bila z

menoj sama. In da jo je privlačevalo k meni to, da sem bil na glasu kot lahkoživec. Ne vem, če je bil kdo kdaj v tako smešnem položaju. Bil sem ljubosumen sam nase... Ne, ona takrat ni mislila na ženitev. Pozneje me je to nekako žalilo. Zdaj je že dolgo od tega in se smehljam tem občutkom. Dà, bila sva tako različna. Ne trdim, da sem jo že v tistem trenutku ljubil tako, kakor sem jo bil pozneje pripravljen ljubiti. Ali je nisem? Moji občutki do nje so bili vendarle globlji od gole želje po dragotini. Ne le, da bi bil pripravljen iztrgati jo vsakomur. Že sama misel, da bi mi bila nezvesta, mi je bila pozneje neznosna.

Še zdaj jo vidim, kako je bila od srda in sramu vsa zardela, ko naju je njena mlajša sestra Lujiza steknila na sestanku. Čemu vendar lazi tam okrog? Lujiza je takrat hodila še v šolo, a v ljubezenskih rečeh je znala šteti več ko do pet. Uživala je sestrično jezo.

Ne, mati mi ni zaupala. Poznala je razvade vseh premožnih sinov v mestu, prav tako kakor njihovo premoženje. Lidija je bila preveč strastne narave. Njene hčere so morale z rožnim vencem v cerkev. Čemu bi izbegaval? Nisem imel namena, da bi se skrival, četudi bi se bil rad prej dogovoril z dekletom. Lidija se ni upirala, odšla sva na dom.

Gospa Helena je imela na obrazu krinko. Niti z najmanjšo potezo, niti z najneznatnejšim tresljajem v glasu ni pokazala, da je nejevoljna. Ni me kazalo odpoditi. Trgovina na prometnem mestu, velika hiša. In da ima moja mati veliko vsoto v hranilnici. Pozneje se je izkazalo, da je bilo to neutemeljeno... Ne, nisem bil tako naiven, da bi ne bil njenih misli pregledal do dna. V marsikateri meščanski družini sem že sedel med materjo in hčerjo. O, znal sem biti trdovraten. Toda sedaj mi je bilo ljubo, da me „zamrežijo“.

Vsa tista gostobesednost, vrtenje z očmi in prikupljivi nasmehi, vse je bilo odveč. Pozneje sem zvedel, da ji je bila Lidija od vseh hčera najljubša... Vila v secesijskem slogu, veliko posestvo na Vipavskem, a v Brdih vinogradi in češnjevi ter breskvini nasadi. Ni bilo težko omeniti, da imajo v banki denar, ki se „tako sramotno nizko obrestuje“. Tri hčere so bile „dobro“ poročene. Ko je izgovorila „dobro“, je zaradi poudarka pohrkala. Edini sin ji je ostal na „oni strani“, to je pomenilo Jugoslavijo. Njega niso radi omenjali, prav tako kakor danes ne omenjajo radi mene. Po vojni je dovršil šole, zdaj je bančni uradnik v Sarajevu. Poročil se je z neko Bosanko, ki je strašno debela — „moj Bog, kakšna šele bo!“ — in poleg tega drugoverka. Vse hibe je odtehtala le misel na milijon, ki ga je prinesla za doto. V dinarjih, ne v lirah. Najmlajša, Lujiza, se je odločila za poklic, „nihče ji tega ni

mogel izbiti iz glave“. To je bilo izdajstvo, ki ga ji mati ni mogla odpustiti . . . Kar imajo še premoženja, bo dobila Lidija. Tega ni rekla, a je sikalo iz drugih besed ko plamen iz pogorišča.

Priznati moram: glede premoženja gospa Helena ni pretiravala. Toda niti slutiti ni mogla, kako majhen vtis je to napravilo name. Lidija je gorela od zadrege in prelistavala neko revijo. Najine misli so bile druge. Toda na to, da bova v enem tednu že zaročena, gotovo nisva mislila. Sicer pa sem bil jaz tisti, ki sem silil, češ, „da bi bilo to vsaj že pri kraju“. Nič na svetu me tako ne draži, kakor dolge priprave in formalnosti.

In vendar mi je postalo nekako tesno pri srcu, ko sem bil napol zvezan z Lidijo. Ne da bi se mi bilo tožilo po „izgubljeni svobodi“, saj na to nisem mislil. Ni me toliko vznemirjala Lidijina strastnost, četudi se je kar topila pod poljubi. Šele tedaj sem začel kritično opazovati to „boljšo“ družino. V družbi, v kateri so me dražili zaradi nenadne ženitve, so mi prišle na uho nekatere besede.

Gospa Helena je bila na slabem glasu. Ne, saj nihče ni mogel navesti kakih dejstev. Le da je bila brezobzirna, če je šlo za denar. Toda koliko je bilo meščanov, ki bi ji smeli to očitati? Bila je hči podeželskega magnata. Davčnega uradnika Simona Perhavca, ki je svoje dni stanoval v krčmi pri njenem očetu, je ujela s prikupnimi nasmehi in obeti. Ko sem поблиže spoznal tega slokega človeka z obritim obrazom in sivo muho pod spodnjo ustnico, se temu nisem čudil. Molčeč čudak, ki se mu je še vedno poznalo, da je v mladosti še pasel krave v tolminskih hribih. Vse svoje življenje je živel le za službo — zdaj je bil že upokojen — in za red v hiši, ki ga nihče ni smel kršiti. Upravo premoženja — saj ni bilo njegovo — in vzgojo otrok je prepuščal ženi. V vseh letih je le nekajkrat posegel v usodo svoje družine. Bil je živo nasprotje svoje žene, ki je bila sebična in brezobzirna. Če je hotela doseči svoj namen, ni izbirala sredstev. Ne pretiramam — vem, kaj pišem.

V vili so imeli sobo s posebnim vhom. Za goste, ki so le redko prihajali. Pa saj je bilo še drugih sob v hiši. Nikoli niso sob oddajali v najem. Ali so mar berači? Ko pa so hčere dorasle, so prilepili na vrtna vrata listek: „Soba v najem.“ Gospa Helena je izbirala take najemnike, ki so bili na oči zanesljivi in so imeli stalno službo. Za druge je bila soba „že oddana“. Hčere so se vrstile pri pospravljanju, ki se je vršilo ob urah, ko je bilo vsak hip pričakovati najemnika . . . Dvomim, da se je gospa Helena tega kdaj sramovala. Še danes ji to ne krati spanja.

Ne, saj bi tega ne opisoval, če bi mi takrat ne bilo povzročilo bolečin — ni bila edina, ki se je posluževala takih sredstev. Neki širokoustnež, ki je stanoval svoj čas pri njih, se je bahal v družbi. Toda o tem

rajši molčim, saj tudi on ni povedal dekletovega imena. Pred menoj je stala Lidija, predstave si nisem mogel odgnati. In vendar se je nisem upal vprašati. Bolj zaradi sebe nego zaradi nje sem se bal, da mi bo lagala in ne bo znala zakriti laži. Po ovinkih sem zvedel le, da so od-slovili nekega najemnika, ker je bil pripeljal žensko v sobo. „Naša hiša je poštena.“ Stežka sem zatrl ironičen nasmeh. Starejši hčeri sta bili ujeli bivše najemnike, tega ni bilo mogoče izbrisati. Gospa Helena se je hvalila: „Tri hčere sem omožila v enem letu . . .“ Lidija je bila četrta.

Ta je opazila mojo izpremembro.

„Ali te skrbi? Saj bomo vse mi pripravili.“

Ne, to me ni skrbelo. Niti slutila ni, da je manjkalo le za las, pa bi bil razdril najino zaroko. Bila je tako preprosta, ni znala brati v duši. Še v očeh ne, četudi se nisem pretvarjal. Bilo mi je priskutno . . . Gledal sem jo v oči, ni jih povesila.

„Ali me ljubiš?“

Saj sam nisem vedel, kako sem to izgovoril. Izvilo se je iz dvomov, ki so me mučili. Zdela se mi je tako mlada, saj sem bil skoraj deset let starejši od nje. To spoznanje se mi je porodilo šele v tistem trenutku.

„Saj veš, da te ljubim“, je rekla kolikor mogoče prepričevalno in me objela.

Besede me niso mogle prepričati. Tudi poljubi me niso prepričali, ampak omamili. Danes se zavedam, kako sem bil kljub razbrzdanosti šibek pred ženskami. Pričakoval bi bil prej nasprotnega. Naposled je bilo to najboljše. Če že nisem razdril — in težko, da bi bil zbral toliko odločnosti — sem moral pogaziti dvome in očitke. In pozabiti nanje. Nočem razmišljati o tem, kako bi bilo, če bi bil z njimi stopil v zakon.

4

Pred oltar sem stopil z dokaj lahkim srcem. Biló je preveselo, da bi me bili mogli navdajati dvomi ali kaki tesni občutki. Povrnili so se mi šele kesneje, četudi zelo pobledele . . . Ne pretvarjam se, če trdim, da sem bil srečen. Mati ni bila zadovoljna z mojo poroko. Toda sreče to ni motilo.

„Ali mora biti prav ta?“ Tako mi je bila rekla. Takega pogleda, kakor je bil takrat njen, ne bom lahko pozabil. Kaj pa ima proti nji? Ne, proti nji nima ničesar. Saj se ni znala določno izraziti. Čutila je bolj nagonško. In tudi če bi bila navedla proti nji še tako tehtne razloge, ali bi jo bil ubogal? Nekoliko je bila tudi zadovoljna. Da sem se le oženil! Morda si bom uredil svoje življenje. Razen tega so Perhavčevi gospo-darski ljudje . . . Matere pa ni skrbelo le moja zakonska sreča.

Lidija je dobila za poročni dar vilo, ostalo dobi pozneje. Kdaj? Saj to naju ni zanimalo. Četudi sem imel marsikatero napako, pohlep po premoženju mi je bil tuj. V vili nisva stanovala sama, le prvo nadstropje je bilo najino. Perhavec je silil, naj se preselita na posestvo, mikala ga je zemlja. Toda gospa Helena je bila preveč navezana na mesto. Pa saj naju njihova navzočnost ni motila. V tistih urah, ko sva jih preživljala skupaj, za naju ni bilo ostalega sveta.

Če danes pomislim nazaj, sva se takrat ljubila le s telesi. Četudi ni bila prva ženska, ki sem jo držal v naročju, me je vendar prevzela njena strastnost. Bil sem ji prvi, to je res. Vendar je bila med nama še neka druga razlika. Meni je bila takrat Lidija edina, ki me je lahko osrečila. A ona bi bila vzela vsakogar, „ki je kolikor toliko spodoben človek“. Takrat se tega nisem zavedal. Prav je bilo tako. Danes se smehljam vsemu, sebi, njenemu samoljubju. Zanj sem bil le samec. A vendar se je bala, da bi jo oplodil. „Ali porod zelo boli?“ Saj si še nisem želel otroka, vendar mi je bilo ob njenih besedah, kakor da stojim na žerjavici.

Kljub vsemu se nisem mogel pritoževati. Užival sem več ugleda kakor Perhavec — mož se mi je že kar smilil. Bil sem edini, ki sem smel kršiti njegov red. Mati je na tihem želela, da bi se pobrigali za moje gospodarstvo. Dà, spočetka me je gospa Helena narahlo potipala, a je kmalu umeknila svojo roko. S humorjem sem ji dal razumeti, da nisem zet, ki bi me bilo mogoče oviti okoli prsta.

Ne tajim, da sem se gospe Helene od začetka nekoliko bal. Vsaj za tisti prvi čas sem se varal o nji. Bila je zelo ljubezniva tašča. Pozneje si je pač morala priznati, da je bila glede mene nekoliko slepa. Ob vsaki priliki se mi je smehljala ko zaljubljena avša. Neredko je bilo v tem smehu tudi dokaj grenkobe. Bilo je očito, da je le težko prenašala nekatere moje razvade. Premagovala se je — gotovo ne zaradi večnega zasluženja. Nikoli mi ni očitala razsipnosti.

Pred poroko nisem delal dobrih sklepov, zato mi jih pozneje tudi ni bilo treba držati. Z noči v noč sem se naveličal spalnice. Tudi pri Lidiji sem opazil neko utrujenost. Nič več ni vstajala vsako jutro tako smehljajoča se. Stožilo se mi je po družbi. Biló mi je preneudobno, da bi iskal pretvez, jemal sem s seboj ženo.

Lidija se temu ni upirala. Ko je bila še deklé, skoraj da ni smela sama na ulico. Na veselice in na plese je hodila le z materjo. Ob meni je bila svobodnejša. Žejna življenja se je vsa razživela, bila je bolj nenasitna ko jaz. Neprijetno je biló, da je kar nekoliko ponorela. Po poroki je bila lepša, že zaradi oblek, ki sem jih ji kupoval. V družbi sem se ponašal z njo. Bil sem celó tako bedast, da mi je bilo po godu, če so jo

drugi poželeli. Lidija ni poznal mejá. Spoznal sem, da se ne lišpa zame, ampak za ulico. Poklone je sprejemala z naslado, postala je spogledljivka. Bila je na najboljši poti, da pride ljudem v zobé. Dà, saj sem razumel globoke vzroke njenega vedenja. Verjel pa sem tudi, da se bo unesla. In vendar mi je začelo presedati. Tovariši — ne morem jih imenovati prijatelje — so se mi že na skrivaj posmehovali. Prve omame so se izkadile, zdaj mi žena ni bila zgolj telo. Ljubosumje je bilo zame najsramotojše čuvstvo, vendar mi ni bilo prikrajšano. Tem manj, ko sem opazil, da jo zastruplja tudi duševno. Sredi objema je nenadoma vprašala po tem ali onem, s katerim sva prebila večer. Nisem ji odgovarjal, stiskal sem zobe. Če bi znala brati v mojih očeh, bi se bila zgrozila.

Takrat sem si zaželel, da bi dobila otroka. Mislil sem, da jo bo to priklenilo na dom in jo zresnilo. Saj v tem ni bilo nič slabega, hotel sem jo imeti zgolj zase. Da mi je bila v mislih že nezvesta, o tem nisem več dvomil. Ne, dejansko mi ni bila nezvesta do danes, ko je že vse pretrgano med nama, to verjamem. A morda to ni njena zasluga.

Poldrugo leto po poroki je rodila sina. Moje pričakovanje se ni izpolnilo. Ne, ni čutila odpora do otroka, tega ne, a za njeno mladost ji je bil nadležno breme. Prepuščala ga je materi.

Tega ji ne smem očitati. Povedal sem že, da tudi moje čuvstvo do otroka ni bilo globoko. Le njene oči, ki so mi očitale, da jo ne jemljem s seboj na ulico, so me vznemirjale. Pogosto sem jo puščal doma, njena navzočnost v družbi me je namreč duševno utrujala. Vendar ni legla, preden se nisem vrnil. Čakala me je v sprejemnici.

Priznam, to moje početje ni ugodno vplivalo na Lidijo, četudi ni imelo nikakih resnih posledic. Ne, nisem se ji odtegoval, kakor mi je očitala le z očmi. Molk je bil še nevarnejši. Odkar se poznavam, se nikoli nisva popolnoma odkrito porazgovorila. Morda samo enkrat. Služkinjo je izpraševala, ali ni po porodu grša. Ne, saj ni bila. Postala je zrelejša, za spoznanje obilnejša, a ji to ni bilo v kvar. Morda sama sebi ni verjela. Lišpala se je, da je bilo že kar neumno, in pogledovala me je. Ne, to ni bila ljubezen. Nagonsko se je bala za samca.

Zakaj pišem vse to? Ali so mar ti dogodki — če jih lahko imenujem dogodke — odločevali o najinem življenju? Težko. Morda so le za spoznanje premaknili njen značaj. Tudi o tem nisem prepričan. In to stanje ni trajalo le dneve ali mesece, ampak štiri leta. S podmolko grozo sem čutil, kako se med nama nenehno nekaj ruši. Bila sva na najboljši poti, da se zapleteva v eno izmed tisočerih tihih zakonskih dram, ki se po navadi končajo šele s smrtjo. Da se to ni zgodilo, se morava za-

hvaliti — ne vem, ali je ta izraz tu na mestu — neki drugi okoliščini. Prišlo je bilo čez noč. Izgubil sem bil svoje premoženje.

Saj ni bilo drugega pričakovati. Tako sodim danes. Takrat sem živel ko blazen. Denar sem razmetaval, ne da bi bil imel od tega kaj užitka. Toda motijo se tisti, ki trdijo, da sem vse pognal le s svojo potratnostjo. Ne bi bilo šlo tako naglo. In da so mi uslužbenci kradli? Morda. Toda hiše in trgovine bi mi ne bili mogli neopaženo izpodkopati. V meni ni bilo niti sence trgovskega duha. V prvih letih procvita se nekatere nerodnosti niso tako usodno poznale. Težkoče, na katere se nisem oziral. Nisem si mislil, da so bili to prvi udarci s sekiro v drevó.

V mesecih, ko so morali še podjetnejši duhovi, kakor sem bil jaz, napeti vse moči, da so se vzdržali, je prišlo kar iznenada. Bilo mi je, kakor da sem se prebudil nad breznom. Bolj ko zapadle menice me je splašilo šepetanje, ki je krožilo po mestu. Nemogoče, da bi ne bilo prišlo gospé Heleni na uho. „Dragi Niko, saj ne boš zameril . . .“ Kadar sem hotel varati ljudi, sem jih vselej varal z veselim smehom. Šlo mi je za to, da udušim šepetanje. Bil sem kakor človek, ki so ga vrgli v vodo, a ne zna plavati. Oteplje se, da bi se rešil. Tisto mrzlično prizadevanje, da bi rešil vsaj videz, me je še hitreje pokopalo. Bil sem kakor ladja, ki vozi v megli proti čerém. Ker nisem poznal zakonov, mi nazadnje ni grozil samo polom, ampak tudi ječa. Ko sem se nekega jutra prebudil, mi je bilo treba velike vsote denarja. Kje naj jo vzamem?

In vendar se še nisem z vso resnobo zavedal svojega položaja. Temu se ne čudim. Vse življenje se nikoli nisem resno zanimal za vse to. Vse, kar sem imel, sem prejel od drugih. Tudi tedaj sem se najprej spomnil na mater. Obrazložil sem ji v kratkih besedah, kar se je pripetilo. Pred njenim pogledom sem se zgrozil, njene solze so me razburile. „Klavž“, je stokala. „Klavž.“ Ponudila mi je vse, kar je imela. To je bilo premalo. In brat? Trikrat je šel po sobi, nato: „Ali naj mar zaradi tebe vržem družino na cesto?“ Moj Bog, saj bi bil jaz storil isto. Pa sem vendar zalajal vanj. „Le Perhavčevi ti lahko pomagajo“, je rekla mati. Smilil sem se ji. Perhavčevi? Bil sem ko medved v kletki. Perhavčevi?

Bilo mi je pretežko, da bi se ponižal pred gospo Heleno. Sramoval sem se v dno duše. Če bi mi bilo na izbero, ubiti človeka in mu vzeti denar ali . . . danes ne vem, kaj bi bil storil. Žena mi je bila že bližja. Ni mi verjela. A nato se je zavzela. Toda zaradi denarja si ni preveč jemala k srcu. Dà, v tem sva si bila podobna. Zanja so imeli bankovci isto vrednost ko zame. Res je bilo, da se je tega v dnu srca celó razveselila. Obljubila mi je pomoč, ker me je hotela prikleniti nase.

Bile so le sanje. Nisva pomislila, da je njena le vila. Gospa Helena se je uprla. Ljubezniva tašča se je ob tej novici izpremenila v risa. Ali

naj proda zemljo, da mi reši trgovino? Kdo ji zagotovi, da ne bom vsega še enkrat zapravil? Ne, te besede niso bile brez podlage. Ni ji bilo samo za denar. Da sem jo tako „podlo“ varal, ji je razlivalo žolč. Ali mar mislim, je rekla, da mi je dala hčer le zaradi prikupnega nasmeha in lepih oči? Že tako je bila Lidija „več vredna“, saj so slišali, da moja mati nima „niti ficka v hranilnici“. In to se je zdaj tudi izkazalo.

Boril sem se z nadčloveško močjo. Ali naj me zaprejo? To bo še večja sramota... Le naj me zaprejo, je kričala, ena sramota več ali manj, za to ne gre. Ranjen je bil prestiž njene hiše, tega mi ni mogla odpustiti. Hotela me je iztrgati iz družine... Bil sem utrujen. Od nerednega življenja in od nenadnega udarca sem bil kar bolan, da sem se le stežka držal na nogah. Omahnil sem. Takrat sem sovražil ves denar na svetu. Zapustil sem vilo in se nisem več vrnil domov. Aretirali so me pijanega.

(Dalje prih.)

LJUBEZEN V PODSTREŠJU

SLAVKO GRUM

Kip plesalke je pred menoj, stara patinasta vaza. Plesalka, vaza je — lice položim na mizo in diham predse. Veselje imam s tem, da diham takole predse.

V zmračenem kotu udari ura. Klink-klonk se utrnejo glasovi, se razzvene po sobi. V onemogli zaščiti dvignem roke, branim se glasov. Bojim se ure, ko bom smel stopiti pred njo. Ko sem jo včeraj srečal in prvič drzno pogledal v obraz, sem ves zmeden ugotovil, kako blesteče lepa je njena polt. Ustrašil sem se, nisem vedel, da je njena polt tako blesteče lepa. Upal sem, da je njen soj skromnejši. Sedaj se ji bom komaj drznil pred oči. Malo, samo še malo naj čakam in diham takole predse.

V sobo pride gospodinja in se prestopa krog mene. Na glavi ima narobe vlasuljo. Vsa se dá razstaviti, pravim, zvečer se malone vsa razloži in porazdene po stolih; v posteljo leže le še blag smehljaj.

Vsak trenotek ima navado, da prihiti v mojo sobo in me kaj izprašuje. Zelo lična je vsa, poškrubljen ovratniček nosi. Nehote se moram vprašati, kako neki se ji ljubi, da se vsako jutro zopet tako skrbno zloži. Saj ne more pričakovati ničesar več. Zelo malo odnošajev ima, nobenega človeka nima. In vendar se vsako jutro tako skrbno napravi ter pobriše vse do zadnjega praška po sobi. Šele ko vse to uredi, ima čas, da stopi h kanarčku in mu potrka na kletko: pip-pip!

Kaj, če bi se nekoč iznenada zavedela, da ni zanjo prav ničesar več, kar bi še moglo priti! Kaj, če bi se iznenada zavedela in zakričala!

Ura se utrne vnovič. Ves brezmočen se dvignem kvišku in pobledim. Za oknom se spreleti kos in zakliče. V hipu zunaj vse utihne in je večer.

Na steni visi diploma pokojnega moža. Gospodinja me izprašuje, kaj je inauguracija.

Nerazumevaajoč strmim vanjo in se smehljam. Tolažljivo se smehljam in se prestopim proti izhodu.

PISMA IVANA CANKARJA MENI

FRAN GOVEKAR

Petnajst let je že minilo, odkar je umrl Ivan Cankar, a kmalu jih bo štiri-deset, odkar sva se seznanila in sprijateljila. Kesneje sva se sprla, se odtujila, a se naposled, zadnja leta njegovega življenja, spravila.

Čas je menda že, da objavim njegova name naslovljena pisma. Zelo so zanimiva in morda se odpre ž njimi novo okence, da bo poslej svetleje v naši literarni hišici. Žal, da so ta pisma od leta 1896. dalje nepopolno ohranjena. Kar sem jih rešil z različnih preseljevanj, pa objavljam dobesedno in brez najmanjše izpremembe.

Nič se tedaj ne pomišljam, da ne bi objavil niti zase neprijetnih Cankarjevih graj in očitkov. Saj je v njegovih pismih tudi zgovornih dokazov, da sva si bila včasih vzlic vsemu vendar prijatelja.

Ali tudi meni mora biti dovoljeno, da komentiram njegova pisma, da razložim — nikakor ne zagovarjam ali branim! — takratno svoje delovanje ali naziranje ter povem, če treba, ne le dobre, ampak tudi čisto človeške reči, ki se tičejo pokojnika. Gre za celotnega človeka, a ne za svetnika ali malika. „Nil humani a me alienum puto“ priznam brez bojazni zase, a to je priznaval v svojih pismih tudi Cankar.

Prosim tudi svoje bivše ali še sedanje prijatelje, naj jih prav nič ne boli, kar je naš skupni prijatelj ali pa nasprotnik pred trideset ali še več leti napisal o njih. Saj vsi vemo, da ni mogel in znal nihče tako ljubiti in tako sovražiti, kakor nas je ljubil ali pa sovražil Ivan Cankar... Vendarle smo pa lahko ponosni na to, da smo stali ob njem, bodisi v njegovi luči, bodisi v njegovi senci: vsekakor ob njem.

Dragi g.!

I

Prosim, oprostite mi, da Vam toliko časa ne odgovorim; pisati sem Vam hotel precej tisti dan, ko sem dobil Vaše pismo.

Iskreno Vas zahvaljujem na Vašem prijaznem sporočilu o besedah gdč. Helene. No, niti svoji prijateljici ni povedala prave resnice, kajti da sem jaz zaljubljen vánjo, vedela je že davno prej, nego ji je o tem pisala gdč. V. Zadnjič, ko sem z njo govoril, dejala mi je, da ji je neka prijateljica — V. — pripovedovala o moji ljubezni takó, kakor bi govo-

mila o kaki čisto novi stvari. — Ali, — dovolj o tem! Razjasnite mi, prosim, samó še tó, kaj mislite s svojim „realizmom“ . . .

Pišete mi, kakó Vas obrekujejo. To je naravno. Stvarno, t. j. kakor najboljšemu slovenskemu realistu, Vam ne morejo nič, zato se v svoji podlosti zaletujejo v Vašo osebo, ker mislijo, da Vas s tem najbolj gadijo in Vas morda še celó odvrnejo od delovanja. Najprej jih utrudite, če se niti ne zmenite zanje, — pa neumno je, da Vam hočem dajati svéte . . . Sploh pa, bodite veseli in ponosni, če Vas drezajo puhli brezdélice . . .

„— ihres Bellens lauter Schall
Beweist nur, dass wir reiten.“

Z Vami je nekako takó, kakor z Levstikom. Tepli so ga s palicami in škorpijoni, — pri tem pa so bili vsi trdno prepričani, da mu ne sežejo do gležnjev; nadeli so mu sicer vse mogoče priimke, — ali zaslug se mu kljub temu nihčè ni upal jemati . . . In kaj hočete? Zaslug tudi Vam nihčè ne jemlje, — jaz vsaj doslej še nisem naletel do tacega . . . Da bi bili malodušni, tega Vam ne verjamem; jaz vem, da ste popolnoma uverjeni o svoji vrednosti in zato je popolnoma nemogoče, da bi kdaj „vrgli vse skupaj v koš . . .“ To so pri vseh dobrih literatih le taki perijodični „Anfälle“. Gotovo je, da ko bi Vam tudi prepovedali pisati, ne pustili bi peresa za nobeno ceno v miru . . . Smejal sem se, ko sem čital v Vašem pismu, da hočete postati „sebičnež“! Kadar to storite, dajte se portretirati: rad bi Vas videl.

Te dni sem bral nadaljevanje Vaše povesti v „Zvonu“, in ugajala mi je izvrstno; slog se mi je zdel še veliko lepši nego v prejšnjih poglavjih. Sploh pa ste mojster v opisovanju večje družbe; to ste tudi pokazali v noveli „Ljubav in rodoljubje“¹ . . . Celo postranske osebe so čisto žive, zanimive.

Kaj jaz počnem sedaj? Nič posebnega. Novelo pišem takó počasi, kakor bi se mi sanjalo; tačas sem napravil tudi dve pesmi na Heleno . . . Tisto, ki sem Vam jo v Ljubljani pokazal, sem prečrtal, ker ni za nič . . . V „Zvon“ odpošljem svojo stvar še tisti dan, ko jo dovršim; a to, mislim, še ne bo takó précej.

Te dni sem čital Tomičev roman „Za kralja — za dom“². Po mojih mislih ne stoji Tomič niti za ped nad slovenskimi prvaki-novelisti (Vi — Krsnik); slog mu je časih do skrajnosti okoren; vrh tega pa ne zna posebno zanimivo pisati.

¹ Pravilno „Ljubezen in rodoljubje“. Slovenska Matica v Anton Knezovi knjižnici l. 1896.

² Izdala Hrvatska Matica.

Ali ste že imeli v rokah najnovejšo zbirko pesmij „Biser — ljubav“³? Neskončna bedarija! V „Zvonu“ je kritika veliko premila. Kaj pravite n. pr. takim-le verzom:

„Vse trga se, vse ravsa se,
Vse dere se, vse kavsa se...“

In ti verzi so izmed boljših! . . .

Oni teden je bil Resman v Ljubljani in sva bila vse popoldne skupaj. A pomislite! Sub rosa — postal mi je dolgočasen — neslán! Vi bote oči odprli — ali kaj čemo . . . Da mu tega ne poveste! Nemilo me je dirnila neka njegova izjava glede Vas, in tudi on je bil v zadregi, ker sem mu jaz nekako ostro odgovoril . . .

Zdaj sem pri (Vas) vas vsaki dan, ker podučujem Vašo sestrico. — — . Še kaj bi Vam pisal, a papirja ni več . . . Odpišite mi kaj, prosim! Drugičkrat Vam pišem prej in več.

Pozdravlja Vas Kette, Vaši, a najiskrenejše

Vam udani

Lj. 7. V. 96.

Ivan Cankar.

P. S. Lepo prosim, če veste od gdč. V. kaj novega o Heleni, bodite tako dobri in sporočite mi! . . .

*

Šmartinska cesta — takrat še cesta sv. Martina — je bila leta 1895. ljubljanski Quartier Latin. Bohemienov ni bilo nikjer toliko na kupu, kakor na cesti od nekdanje Franzotove gostilne mimo Topolavčeve krčme (današnje Nacetove — „Totenbirtove“) tja do kužnega znamenja onstran na desni železniškega prelaza (danes je tam strmina h Kolinski tovarni). Zatočišči teh večinoma bednih literatov sta bili Reboljeva hiša (prva na desni v Jenkovi ulici) in Kržanova hiša (na križišču Sv. Martina ceste in Jenkove ulice). Ker stojita hiši druga za drugo, so valovali sem ter tja, žareči od energične podjetnosti.

V Reboljevi hiši so imeli svoj teater, ki mu je bil direktor in glavni igralec dijak Hinko Rebolj, dramaturg moj brat Karel, igralci pa takisto sami študentje in mladi literati. Tudi Emil Adamič je prihajal mednje, pa Josip Murn, Ivan Škrjanec, Viktor Adamič, Pepe Perdan, Ivan Cankar, Ivan Štefè, Anton Bončar, Karel Meglič . . . Lahko so vabili na svoje predstave vodmatsko in friškovo publiko, saj so gojili imeniten repertoar. Najsijajnejši igri pa sta bili Schillerjevi „Razbojniki“ in Morrétov „Revček Andrejček“. — Kulise, kostume in dekoracije so si naredili in zbrali sami, rekvizite si izposojali po sosednih hišah, se sami šminkali, a kot pionirji najmodernejše režije že uporabljali zastore in stopnice raznih barv, dolžin in vrst. Za razsvetlavo so imeli dvoje

³ Biser — ljubav zlasti za Slované. Pojasnil dr. Bratoljubič Domobranski. Tiskarna R. Miličeva, 1896.

petrolejk, saj so imeli v svoji čisto sodobni umetniški usmerjenosti mrak ali poltemo za najbolj učinkovito pomoč pri ustvarjanju pravih občutij. Vsekako je bil Hinko Rebolj kanaljast Franc Moor in Naceta Borštnika nadkriljujoč Revček Andrejček, a Karel Meglič krasen Karel Moor, Ivan Štefè pa rojen Spiegelberg. Posebno požrtvovalen je bil Ivan Škrjanec kot šepetalec; včasih pa ga je igranje spravilo v tak krčevit smeh, da je kar omahnil na knjigo in se smejal, a predstava je obtičala med splošnim krohotom publike. Vsi sodelujoči — za občinstvo ne vem — so bili po Reboljevih predstavah silno navdušeni in tudi z dohodki zadovoljni.

Edini zabavljač je bil Cankar. Kar med predstavo se jim je glasno rogal, se pri najresnejših prizorih zakrohotal, ali pa jih celó opsoval. Direktor in igralci so nekoč poskakali z odra in ga vrgli na dvorišče; po predstavi pa so ga poklicali nazaj medse, da so med veselim krohotanjem skupaj izpili nekaj litrov piva, ki so si ga bili kupili z nabrano vstopnino.

V Kržanovo hišo, v kateri smo stanovali Govekarji, so prihajali vsi omenjeni „igralci“, takrat že ugledni akademski slikar Matija Jama in Karel Kette z Josipom Murnom. Kette je uvedel v našo obitelj tudi Cankarja.

Drobni, suhotni mladenič srednje rasti s čopom las nad čelom in z majhnimi, zavihanimi brčicami, z „umetniško“ zavozlano ovratnico pod brado, mi je bil kajpada po imenu že znan kot „Zvonov“ pesnik „Trošan“. Ko naju je Kette seznanil, me je Cankar s širokim smehom pogledal polno v obraz; mi stresal roko in jo povlekel navzdol. Kaj piševa, sva se pomenkovala: on pesmi, jaz povest za Slovensko Matico. „Ko jo dovršite, ali mi daste čitati rokopis?“ mi je dejal. „Zakaj ne? Tak kritik mi je zmerom dobrodošel!“ sem mu odgovoril. In res sem mu kmalu nato izročil rokopis novele „Ljubezen in rodoljubje“, sestavljeno po tragičnem življenju Antona Kneza. Spominjam se le še tega, da sva se pozneje skupaj jezila, ko sem moral novelo na zahtevo odbora Slovenske Matice v marsičem izpremeniti, da bi ne bila užaljena Knezova obitelj. Pisal sem pač preveč po resnici. Cankarjevo zanimanje za mojo novelo in kritika sta naju takoj zblížala, in nedolgo še, pa sva si bila dobra zaupnika. Tudi Cankar mi je prinašal svoje pesmi, ne pa svojih prozaičnih spisov, feljtonov, ki jih je — kakor njegova tovariša — pisal za „Slovenca“. Saj se je moral preživljati s skromnimi honorarji, ki jih je sprejemal od „Ljubljanskega Zvona“, „Slovenca“ in morda še kakega lista.

Kette, ki je stanoval prej na Poljanskem nasipu s Cankarjem v isti sobi, se je bil takrat preselil v hišo, v kateri je bila Franzotova krčma. Hiše že davno ni več. Tam se je seznanil z dekletom, pisal podlistke, mnogo inštruiral dijačke, zvečer ali popoldne pa redno prihajal k nam, k bratu Karlu, katerega je poučeval v francoščini, ali pa k bratu Mirku, da sta čveteroročno igrala na klavir. Navadno je prihajal Cankar ž njim. S svojo rdečkasto bradico in čokato osebo je bil Kette vzlic svoji mladosti med vsemi nami najbolj možat. Po značaju plah in tih, silno korekten v vedenju, po lepo zvonkem govorjenju in nastopanju vedno fin in blag, je Kette še sam postal v naši obitelji živahen, šaljiv in zgovoren. V svoji ljubežnivi razizigranosti je bil takrat naravnost lep mladenič.

Ubožno oblečen, je bil Kette vendar tudi zmerom skrbno urejen in pazljiv na svojo zunanost. Ketteju je bilo med nami brez dvoma prijetno, tem bolj, ker mu je mama dala na razpolago veliko očetovo knjižnico in očetov klavir.

Različnih knjig si je izposodil iz naše knjižnice, a vselej je vsako — kakor pozneje v Novem mestu, ko je na moj poziv začel zahajati v obitelj moje neveste in si je tudi tam pri njeni sestri izposojal knjige — vrnil nepokvarjeno. Cankar, ustvaritelj tolikerih naših najboljših knjig, pa ni imel za knjižnice in bibliofilstvo menda nobenega razumevanja. (Glej LZ 1912, str. 510.) Dasi prijatelja, je spravljal Cankar s svojo brezobzirno objestnostjo in neresnostjo nežnočutnega Ketteja v zadrego in često v jezo. Radi pa smo imeli oba, dasi nam je bil Kette v občevanju prijetnejši; burnega, jedkega, porogljivega, upornega, v izrazih neizbirčnega in po vedenju nemirnega Cankarja pa smo imeli za originalnejši in močnejši talent. Skromni Josip Murn je bil najtišji v tej trojki; njun spremljevalec in molčeč poslušalec, se je le posmihal, prikimal, a včasih znil obzirno, kakor bi se sramoval. Bil je pač še začetnik in njegovo duševnost je cenil više Kette nego Cankar.

Kette se je takrat odpravljal v Novo mesto, da nadaljuje gimnazijske nauke, ki jih je moral v Ljubljani s šesto šolo prekiniti. Da se je umaknil bivšim svojim profesorjem, sta mu Ivan Resman, postajni načelnik v Zalogu pri Ljubljani in pesnik, in Resmanova ženka Pavlinka z denarjem in svojimi zvezami pomagala, da je mogel na novomeško gimnazijo.

Tudi Cankarja sem seznanil z dobrično Resmanom in časih sva jo peš mahnila v Zalog. Cankar mi je med izleti pripovedoval o bodočih svojih baladah in romancah, saj je bil takrat še ves navdušen za Aškerca; enkrat pa me je presenetil z dispozicijo svoje drame, ki mi jo je pripovedoval obširno od akta do akta. Da je sklenil, mi je zatrjeval, postati dramatik, pa pisati še nekaj časa pesmi, a s prozo da se nikakor ne misli dosti ukvarjati, kvečjemu s črticami za zaslužek. Menda je imel del svoje drame, deloma v stihih, že napisane, in dasi mi je prinesel čitat vsako pesem, mi je obetal dramo šele tedaj, ko bo dovršena. Ali je že imel kaj rokopisa svoje drame ali pa jo je nosil le v svoji glavi, ne vem, čitati mi je namreč ni dal nikoli.

Jaz sem bil od 1. oktobra 1892. medicinec na dunajskem vseučilišču in sem se sestajal s Cankarjem in drugimi s ceste sv. Martina le v velikih počitnicah in o veliki noči. Tako vem o literarnem klubu na materinem stanovanju le iz pripovedovanja brata Karla in Cankarja.

Shajali so se namreč na kritično-debatne seje, na katerih so čitali svoje duševne proizvode, določali kritika za prihodnjo sejo in poslušali ocenjevatelja spisa ali spisov s prejšnje seje.

Po kritiki se je razvnela navadno živahna debata, včasih celó prav strastna polemika, in zlasti Cankar in Štefè sta se naskakovala kakor bojevita španska petelina ter obkladala s sočnimi priimki. Kette je v zadregi molčal in gladil svojo bradico, Muren je ves prestrašen strmel predse, Karel Meglič s pravcato moško brado pod vsem zaraslim obličjem je skušal kot najzrelejši posredovati, moj brat Karel in „direktor“ Rebolj pa sta se mefistofelski zabavala in krohotala. Pesnik Ivan Škrjanec je vselej hotel biti najmodrejši in, kot najimovitejši med vsemi, vsekdar „kakor iz škatice“, vselej tudi najciviliziranejši. Španska petelina pa sta složno planila nanj in mu populila zadnje perce, da je Škrjanec zardeval in prebledeval, naposled pa z žalostnim patosom izjavil, da odpoveduje vsem prijateljstvo in izstopa iz kluba. Ali klub je soglasno kričal, da Škrjančeve odpovedi in izstopa nikakor ne sprejema in da se zadnja točka seje: svobodna zabava prelaga k Franzotu ali Topolavcu. Tam so klubaši s

Cankarjem in Štefetu na čelu zalili popolno spravo, zapitek pa je seveda poravnal kavalir Škrjanec.

Gdč. Helena! Niti prva, niti zadnja, a morda najbolj čista, najbolj idealna Cankarjeva ljubezen. Srednjevisoka, nežna blondinka finega obrazka, bujnih zlatih las, drobnih udov in velikih modrih oči. Čuvstvena, rada vesela, malce ponosna, a včasih melanholična; v celem pa zelo simpatična.

Zelo dobro jo poznam, saj sem bil kot osmošolec s tovariši ž njo in njenimi tovarišicami — preporandkami, med katerimi je bila tudi sedanja moja žena — veselo preplesal marsikatero noč. Kakor je pripovedovala gospa Helena J. moji ženi, se je Cankar seznanil ž njo na Vrhniki, kamor je hodila k svoji sestri na počitnice. Na Obrezovem vrtu ob Ljubljani se je zbirala družba dam in gospodov: Jeanette, Geni in Hélène P., Fani J., njen brat Maks, učitelj Kette i. dr. Maks J. je privedel tja tudi Cankarja, ki je prihajal potem često na vrt. Govoril je s Heleno najrajši o leposlovju. Nekoč jo je vprašal, ali ima Aškerčeve *Balade in romance*. Ko mu je odgovorila, da ne, „saj mora razumeti, da sirota za knjige ne more imeti denarja“, je mahoma odhitel z vrta; peš je drvel z Vrhnike v Ljubljano in peš ji prinesel knjigo še isti dan... Bilo je prav na Helenin god leta 1896.

Družba je delala izlete, včasih tudi prepevala in enkrat na Tičnici priredila piknik, poln šale in smeha, a tudi pijače in jedi. Cankar je posedal ob Heleni in neprestano pil. Helena ga je prosila: „Cankar, jejte vendar, prosim vas, in nikar ne pijte samo!“ — On pa ji je odgovoril: „Ne morem! Saj bi, a vsak grizljaj mi obtiči v grlu.“ — „Pa mi, prosim, prinesite ciklam!“ — Takoj je odbrzel, se vrnil in jo obsul s celim dežjem ciklam. Ta prizor je bil samemu Cankarju tako všeč, da ga je pozneje opisal v feljtonu v „Slovenskem Narodu“. Žal, da naslova ne vem.

Često je izročal ali pošiljal Heleni rokopise s svojimi pesmimi, ji dal lastno risbo (pejsaž ob vodi) s pesmico ter ji poklonil svoje „*Vinjete*“ in naposled „*Hlapce*“ z lastnoročnim posvetilom: „Gospoj Heleni za en pozdrav. Ivan Cankar 1910.“ Tako ljubezni do Hélène, porojene v potresnem letu 1895., pesniško krasno izražene v ciklu „*Helena*“. Zložil Ivan Saveljev v „Ljubljanskem Zvonu“ leta 1896. v 2. in 3. zvezku, še leta 1910. ni pozabil. Poezija tega razmerja mu je bila pač nepozabna.

Kako globoko je pognala korenine v Cankarjevo srce simpatija do Hélène, dokazuje dejstvo, da jo je še kot gospo hotel držati za roko, kadar je prišel slučajno v njeno družbo. — Sicer pa je imel Cankar bajè navado, da je vsako posebno mu simpatično ženo rad držal za roko... — Povest, ki jo omenja Cankar v svojem pismu, je bila moj prvi roman „*V krvi*“ (Lj. Zv. 1896). Urednik, pokojni profesor Viktor Bežek, je bil v „Ljubljanskem Zvonu“ 1895. priobčil mojo prvo daljšo novelo „*Sama svoja*“, ki je kmalu po zaključku izšla v nemškem prevodu neznanega Jaromira v dunajskem dnevniku „*Arbeiter Zeitung*“ pod naslovom „*Auf eigenen Füßen*“. Šele tik pred koncem leta mi je Bežek pisal, naj mu, ker nima nič primernega, napišem za prihodnje leto roman, ki naj bi izhajal vse leto. Poziv me je razveselil, a tudi presenetil, saj nisem imel daljšega spisa niti začetega. Ali pogumno sem se lotil naloge in pisal „*V krvi*“ od številke do številke.

Kaj „mislim s svojim realizmom“, kako odklanjam grobi naturalizem in koliko sem pretrpel zaradi obrekovanja, da „pohujšujem“, sem potožil Can-

karju in javno ponovil v predgovoru svojega zbornika črtic in novelet „O te ženske!“ (Salonska knjižnica A. Gabrščka leta 1897.)

Gotovo je, da mi je bilo pismo nikdar zadovoljnega, hiperkričnega Cankarja v uteho in izpodbudo. Da me je tudi sporočilo gdč. Ant. Kadivčeve, trgovke v Prešernovi ulici, prav posebno razveselilo, spričo dejstva, da sem bil razvpit kot pohujševalec, ne morem tajiti.

Ivan Cankar je bil takrat na Kettejevo priporočilo prevzel doma poučevanje moje sestre Pavle. Poučeval jo je za peti razred onovne šole v zemljepisju, zgodovini in računstvu. Pravila mi je, da je bil dober, resen, prijazen, a često tudi prav vesel učitelj. Ker je bila sestrica živo in poredno šaljivo dekelce, jo je Cankar imel prav tako rad kakor Kette. Cankar je prihajal polagoma vsako popoldne na južino in inštrukcijo in ob nedeljah izleteval z našo obitelji v okolico. Dogovorjeno nagrado pa je izterjaval vnaprej po deseticah.

Tudi za red v gospodarstvu z denarjem ni imel nikoli dovolj smisla in to je bil eden glavnih vzrokov njegovega težkega življenja takrat in kesneje...

(Dalje prih.)

Č R N A R O Ž A

M I R A N J A R C

II

ŽRELO NOČI

Ves dom je izdihaval težko napetost. Nenadoma se je nekega dne pojavila nad obzorjem temna lisa, čedalje bolj se je večala in večala ter se razpela v oblak in oblak se je raztegnil v oblačje, ki je, sivo, temotno, črno ko brezno prepreglo vse nebo. Čepeče hiše so se še niže stisnile k zemlji kakor prastare starke, ki pričakujejo smrt. Vse stvarstvo se je pritajilo...

Tudi dom Petrinovih se je pritajil. Koliko ljudi je že šlo skozi ta dom. Žejnih vina in besed, lačnih kruha, ljubezni, izpovedi. Nekateri so se tu ustavili, ustavili večkrat, celo gostje so mu postali. Ali dom jih ni obdržal in šli so dalje in dalje ter iskali drugih domov, kakor da jih je gnala neka nevidna sila proč od tu, kjer življenje ni moglo zagoreti z veselim plamenom. Od tiste ure, ko je Marta omahnila pod težko vsebino onega usodnega pisma, je bil njen dom samo še na zunaj kraj tišine in ubranosti, na dnu pa je bil kakor živa rana, ki zapeče, da bi kriknil do obzorja, kadar se je dotakneš.

Zaman se je Lena približevala Marti z opreznim izpraševanjem. Marta je našla sto izgovorov, rešnice se sestri ni upala povedati. Vendar se je s strahom zavedala, da ji bo morala kmalu razodeti, kaj jo teži. In tedaj? O, to ni več njen, njiju dom...

Nekega dne se je v tej hiši nenadoma pojavil Jurij Jerina. Pripeljal se je iz mesta, da bi nadzoroval delavce, ki so na vasi napeljavali električni daljnovod. V njegovih črnih očeh, v tankih prstih, v čudno toplem zvoku njegove govorice je bilo skrito nekaj, kar ga je ločilo od delavcev, kmetov in meščanov; zato so ga vaščani kmalu vzeli na muho. Vsevprek so ugibali: inženjer je, podoben je mlademu duhovniku, ki zna presunljivo lepo govoriti o žalosti vsega minljivega, hudo nesrečen človek je, ledeno srce ima in hudobijo skriva, sušica ga je, tak je kakor mlad cigan muzikant, ki ti zagode, da bi še ptice onemele od njegove muzike . . .

Čez nekaj tednov so si začeli domačini šepetati. Zgodil se je čudež. Ta človek, ki bi se ga lahko na vso moč bali ali pa bi se mu do kraja zaupali, ta človek, ki vendar ni bil tak, da bi sodil med ljudi — ni bil namreč bitje z vsemi malimi grehi, ni bil niti dovolj samoljuben — ta človek je kar čez noč dobil sobico pri Petrinovih. Zakaj in kako, tega ni nihče vedel, zato pa so spet tem vneteje ugibali. In vendar ni bila nikaka uganka. Kje tod okoli naj bi si bil „inženjer“ iskal stanovanje za nekaj dni. Predstavil se je gospodični Marti. Ni bil zgovoren, ali v očeh mu je sijala topla mehkoča. Marta je presodila: — „Plemenit človek je“ — in ga sprejela. Lena je zardela. Spregovorila je ž njim le nekaj besed. Pogrešala je v njegovem bežnem odgovoru vedrine in sproščenosti.

Že drugi dan, ko je novi stanovalec postavil v majhno sobo svojo skromno prtljago, je Agata zmajevala z glavo: „Nevernika in pogana imamo v hiši!“

Stara gostinska soba z gosposko opremo, z oknom na cvetlični vrt ki je bil v mesečinskih nočeh zares lep, je dobila stanovalca, ki je prvi kršil svete običaje nekdanjih gospodarjev. Marijin kipec na nočni omariči se je umaknil trebušastemu Budi, ki zre tolsto smehljajoč se na svojo popek, ne meneč se za svojo sosedo, opico iz zelenega kamena. Pred njima pa kozlič iz vijoličastega stekla, stražeč benečanski žrtvenik iz medi. Kaj takega Agata še svoj živ dan ni videla, pač pa se je domislila podob iz misijonskega koledarja.

Nevernik in pogan Jurij Jerina pa se ni prav nič razburil, ko je drugi večer spet našel Marijin kipec na nočni omariči. Pa naj bo tako, si je mislil. Agata je svojo gospodinjo obvestila tudi o tem spreobrnjenju. Ostal je pri njih deset dni. Govorili so o rožah in o širokem svetu. Mnogo dežel je prepotoval, je spoznala Marta, krotek je, ž njim govoriš kakor z bratom. Postala je zaupljiva in mu povedala o menici. Ni je mogel pomiriti z nikakim dobrim nasvetom. Najpametneje bi bilo, če bi stopila h gospodom pri denarnem zavodu. Premišljanje nič ne pomaga, podpis veže, kdor ima posest, mora imeti tudi trdo roko in kačo v srcu. Marta ga je nemo poslušala. Izhoda ni. Treba bo prodajati . . .

Med Jerino in Leno pa se je duševno ozračje gostilo. Bil je do nje izredno obziren, celó kratkih besedi. Le kdaj pa kdaj je pokazal, da se zanima tudi zanjo, ali s tako medlo in brezpomembno opazko, da ni našla pravega odgovora. Nasprotno pa jo je potrpežljivo in sprva celó pozorno poslušal, kadar je pripovedovala o vseh tistih drobnarijah in neznatnostih, ki so izpolnjevale njeno delo in nedelo. Toda često se je zavedla, da je sploh ne poslušá. Gleda jo in bog ve, na kaj misli. Zoprñ človek. Nagonsko je čutila, kako vpliva na moške, čeprav si tega po svoji vzgoji ni mogla in ni smela priznati. Ta človek pa je skoraj mrk do nje. In vendar ga ni mogla uvrstiti med dolgočasneže, ki jih nič ne zdrami. Začel jo je vznjejevoljavati s svojim vedenjem. Čemu neki se je Marti tako prikupil? je ugibala.

Neki večer, ko je Marta spet pomilovala ubogo človeštvo v nadlogah in trpljenju („v Braziliji kurijo stroje s kavo in z žitom, medtem ko stotisoči nimajo, da bi si kupili kruha“), je gospod Jerina nenadoma izpremenil svoje dosedanje umerjeno vedenje in se ledeno nasmehnil:

„Človeštvo je postalo že dolgočasno. Kaj bi dal, da bi bilo mogoče z enim samim zamahom pokončati ves človeški rod!“

In še preden sta se utegnili dekleti začuditi, se je okrenil k Leni:

„Saj to ni za vas!“

„Kaj neki ne?“

„To vrtnarsko življenje. To je kakor za samostanskim zidovjem . . .“

„Tega si rayno želim!“ je Lena izzivalno odvrnila.

„Zakaj tedaj ne zapustite doma? Človek mora biti nekje ves!“

Lena je postala pozorna, čeprav je bila na videz brezbrizna. In povedal je legendo o Budi in sočutnem človeku, ki hoče goloba ubraniti pred orlom.

„. . . golob se ti smili, orel pa ne? Ali nista oba vredna usmiljenja. Če hočeš rešiti goloba, moraš lačnega orla utešiti s svojim telesom. Daj tehtnico in videli bomo, koliko tvojega mesa bo odtehtalo goloba. In pokazalo se je, da je moral cel človek stopiti na skodelico, da se je šele dvignila skodelica z golobom . . .“

Čemu mi pripoveduje to legendo? se je začudila Lena. Marto pa je zbolelo v dno duše: to meri name.

„No?“ so spraševale njegove oči.

„Ne razujem“, se je Lena prekrivala.

„Glejte, zadnjič smo govorili o lilijah, ki jih tako radi gojite. Ali so vam všeč morda zato, ker so podoba čistosti?“ Ni čakal odgovora. Oči so mu zasijale v vznemirljivi vročici in kar siknil je:

„Pojdite, pojdite, lilije so najbolj nesramne, najbolj čutne cvetlice!“

Zardeli sta obe in se spogledali. On pa se je z grozo zavedel samega sebe, a utihniti ni več mogel. Kakor v ognju je nadaljeval:

„Ne, ne! Upira se mi tista zlagana čednostna podoba sveta. Upira se mi občudovanje stvarstva, hkrati pa zanikavanje zemeljskih sil zaradi nekih umišljenih čednosti in kreposti. Kar pogledajte malo pobliže! Ali sploh veste, kako strastna so ljubezenska približevanja tako neznatnih živali, kakor so pajki? O kako zatoхло je pri vas, zatoхлоst vas samih vas bo umorila. Kri vam bo izpila! Ves svet, od sleherne bilke do človeka, ves svet od zemlje do zvezd, je en sam ples samca in samice . . . Ali ni ta ples tako nepopisno krasoten? Pogledajte pava, ki razpne svoj mavrični rep, kadar začuti da se mu bliža samica . . .“

„Za božjo voljo, utihnite, pomirite se!“ je vzkliknila Marta. Lena je vstala, kakor bi jo pičila kača in nemo odšla iz sobe. Med Marto in čudnim gostom je okamenel molk. Jerina si je pokrtil obraz z rokami, ki so mu podrhtevale.

„Nesrečni človek“, se je Marta zavedla, toda v trenutku, ko je zagledala napete mišice na njegovem obrazu, njegove, moč izsevajóče oči in krčevito stisnjene prste, ga je začutila blizu, kakor da se ji je razodel ko človek človeku. In sama ni vedela, kdaj se ji je razvezala beseda:

„Glejte, tudi meni je strašno. Moje življenje je strto, nobene cene nima več. Šlo je mimo ko senca. Nekaj te sence je objelo mojo dušo za zmerom. O tudi jaz sem ljubila! Ljubila sem človeka, ki mi je bil z vsem srcem vdan. Nihče ni vedel za to prijateljstvo, ki ni moglo postati zveza do smrti. Nenadoma je prišel konec te lepe blaznosti. Zvedela sem, da se je bil okužil. V meni se je vse strlo. Kako je bilo poslej ž njim, ne vem. Brez slovesa je odpotoval čez morje. Domov se je vrnil samo umreti. Deset let pozneje se mi je skušal še enkrat približati, toda zame je bil že davno mrtev. Našli so ga obešenega. Tudi to me ni več presunilo . . . Zlo je iz telesa, iz grdega telesa. Kako grda so telesa . . .“

Po smrti diši. Po zatoחli smrti. Praznosta mreži pajčevino in iz mreže vre mrzlica močvirne zemlje. O močvirna tla, ki dihajo v dušo, da se iz nje razpenja privid borbe Boga z živaljo, borbe, ki je samo krinka in tolažba za občutek nezdravja.

„Ni res! Ni res! Da se je okužil, ste rekli? Človek se okuži samo v zatoחli sobi, ne pa v ognju Magdalen. Ne. Ne. Ne. Storiija o izgubljenkah je prazna bajka. Ali ne vidite, koliko trpite, kako se sami nad seboj jočete? Zakaj? Še ne veste? Saj vi ubijate samo sebe!“

Pogledal jo je mrk in se dvignil, ne da bi še kaj rekel. Stopil je iz hiše. Šel je preko dvorišča. Lahno je rosilo. V enem oknu prvega nadstropja je še svetila luč. Tu je spalnica Lene. Ves se je zdrznil. Obstal je in zapičil oster pogled v okno. Zavesa se ni zganila. Nobena senca ni

švignila. Domišljija se mu je razvnela, misli so se osredotočile v telo tega dekleta, ki je tako izzivalo.

Nič misliti, nič čutiti, samo hoditi, hoditi venomer naprej . . .

Ko se je zavedel, je bil že daleč sredi travnikov, ves premočen. Obrnil se je nazaj.

Luč v spalnici je še vedno gorela. Tedaj ga je obšla blazna misel.

*

„Dom, dom!“ si je Marta izpraševala vest. Praded ga je izročil dedu, ded njegovemu očetu, moj oče meni. Vsi so ga razširjali, jaz pa . . . Misel se je ustavila. Kaj bo z našim domom? Rojstna hiša, še dve hiši, vsa gospodarska poslopja, polja v Goričici, na Prisojrah, na Žagi, na Jelovniku, travniki v Polesju, na Raki, gozdovi na Gorenjem, v Podborštu, za Mlinom, vinograd na Osojah, žaga in mlin v Šmartnem . . . O naš dom! In vsi ti ljudje, ki jih živim! Ali mora res dom razpasti, preiti razkosan v tuje roke? Po moji krivdi . . . Moje lahkomišelnostno sočutje . . . Ali je moje sočutje res krščansko, ali pa je izraz moje bojzljivosti? Zakaj mi je tedaj žal za dom, če preide v tuje roke. O vsa sem privezana na to zemljo! Ne, ne, nisem popolna, kakor je bil tisti človek, ki se je dal ves, da je rešil goloba pred orlom . . . Treba se bo boriti za dom, boriti se! Na novo bom morala začeti živeti, misliti, čutiti! Ali kako, kako? Ni že prepozno?

Lena je spala. Potapljala se je v izmaličeno preteklost. Šele deset let ima. Pravkar se je vrnila od birme. Kako se čudi, ko vidi v svoji sobi pestunjo Agato z njenim izgubljenim sinom. To pa že ni res, Agata nima nobenega otroka, se ji trudno upira razum. Ali, kaj, ko ga pa Lena na lastne oči vidi. Zajokan, dvajsetletni fant kleči ves skesan pred svojo materjo in jo prosi odpuščanja. Tudi mati, Agata, se prične jokati. Prav nič ju ne moti prisotna Lena. Agata je tako mlada. Čudno, čudno. Saj je mlajša od svojega sina. Zdaj se je mati sklonila nad fantom in ga objela z vso strastjo. Leno prevzame neko doslej neznanu ji razburjenje, ko opazuje to objemanje. Zamiži in steče, kar ima moči. Ustavi se v temnem hodniku in se vrže na posteljo. Kdaj so njeno posteljo postavili v ta hodnik? Nad njo vise škrlatnordeče zavese. Lena leži vsa prestrašena. Vse telo jo boli. Nenadoma obstrmi: na kolena ji je padla z vso težo glava izgubljenega Agatinega sinu. Od groze skuša kričati, glas ji zastane, niti dihati se ne upa. Posreči pa se ji odmakniti noge in tedaj glava trdo udari ob tla . . . Lena čaka, kaj se bo zdaj zgodilo. Zdi se ji, da jo možka glava ostro gleda. Kam naj ubeži? S poslednjimi močmi zavpije na pomoč in — — —

Lena se je prebudila.

Preplašena je pogledala po sobi. Sanjala sem, samo sanjala, hvala Bogu. Pokrižala se je, da bi se pomirila. Že je skušala spet zaspati, ko se ji je zazdelo, da je nekdo potrkal na vrata. Pridržala je dih. Koraki? Negibno je prisluhnila. Ne, to niso sanje. Koraki. Kdo hodi? Spet je potrkalo . . . To je on. Jurij Jerina. Čaka. Česa hoče? Ali naj zakričim? Ne, ne, za božjo voljo, ne. Ali naj se branim? Spet koraki. Zdaj je slišala čisto razločno. Ne strpim več, ne strpim več, naj se zgodi, kakor je usojeno!

Oprezno je vstala, da ne bi povzročila šuma in se ogrnila s črnim plaščem. Previdno je odprla vrata. Vse prazno. Vse pogreznjeno v temo. Nikogar ni na hodniku. Samo droben jesenski dež bije ob šipe.

Obstala je na pragu in čakala. Naslonila se je na zid. Šteje sekunde, minute . . . Ali je že minila ura? Nič. Nikjer žive duše . . .

Zdaj se ni upala v posteljo, pa tudi naprej se ni upala. Prižgala je svečo, da bi se zatekla k sestri Marti v pritličju. Že je napravila nekaj korakov, tedaj se je kar opotekla. Iz kota je stopil Jerina.

Vztrepetala je, da ji je obtičal glas v grlu. Brez besed je čakala. On pa jo je prijel za roke in jo samo gledal. Čedalje bliže se je nagibal k nji, da je že čutila njegov dih. Stala je pred njim brez odpora kakor soha. Moške roke so jo objele tako jekleno trdo, da jo je zbolelo.

Ali je to ljubezen? je motno vprašala njena zavest. Obšla jo je čudna radovednost. Za trenotek se ji je zazdelo, da je ona tista, ki opazuje, kaj se godi z nekim dekletom. Kaj se bo zgodilo? Mora, mora zvedeti. Zdaj je moški pokleknil pred tem telesom in se oklenil nog. Plašč ji je zdrsnil na tla. Še malo pa se bo zgrudila tudi ona. V tem trenotku pa je odrevenela: ob njeni goli nogi je segla strašna, moška roka — — —

Tedaj pa ji je groza pred neznanim vrnila vso moč. Z eno kretnjo se je osvobodila in zbežala v sobo . . .

Drugo jutro so zaman iskali Jerino. Šele nekaj dni pozneje je Marta prejela pismo s hladnim opravičilom, češ, da se je moral nemudoma vrniti v mesto k podjetju.

Lena je molčala. Zdaj sta skrivali, druga pred drugo, vsaka svojo tajnost: Marta — bodočnost doma, Lena — prizor iz noči.

Dom se je še bolj pritajil. Jesen, ki je dala svoje plodove, se je spuščala niže in niže nad zemljo, ki je bila tako potrebna počitka. Ljudje v tej hiši pa niso našli miru.

„Nekaj moram storiti, da pridem na jasno, kaj bo s posestvom . . .“ je premišljevala Marta in bdela pozno v noč.

„Kako sem nesrečna, kako sem pozabljena . . .“ je stokala Agata, ki ji starost ni dala spati.

(Dalje prihodnjič.)

SODOBNI PROBLEMI

ANKETA O KRIZI SLOVENSKEGA NARODNEGA GLEDALIŠČA

Slovensko Narodno gledališče v Ljubljani preživlja danes obupno gmotno krizo. Popolno pomanjkanje najpotrebnejših denarnih sredstev ovira njegov pravi razvoj, ga moralno upropašča in mu onemogoča resno umetniško udejstvovanje. Zaradi nerednih in nezadostnih mesečnih izplačil je osebje obeh gledaliških zavodov popolnoma zbegano in se nikakor ne more mirno posvetiti svojemu napornemu delu. Mnogi članki v dnevnem časopisu so že poročali o notranji in zunanji gledališki krizi in na svoj način razmišljali o rešilnih poteh, ki bi vodila iz tega skoraj brezupnega položaja. Gledališko vodstvo samo je sklenilo razširiti svoj letošnji spored z lažjimi deli, ki naj bi privabila k predstavam najširše plasti občinstva, in je obenem tudi globoko znižalo vstopnino. Uspeh vseh teh poskusov pa je bil prav za prav tako nezaten, da preti našemu gledališču še vedno usoden polom.

Zavedamo se, da je slovensko Narodno gledališče največje važnosti in osnovnega pomena za naš umetniški in idejni razvoj in da ni danes ogroženo le gledališče samo, ampak z njim temelj našega kulturnega življenja in ustvarjanja. V tej globoki zavesti spoznavamo, da je vsakdo izmed nas soodgovoren za obstoj in bodočnost slovenskega gledališča in da mora zato dejansko skrbeti za rešitev njegove gmotne in duhovne krize.

Uredništvo Ljubljanskega Zvona je zato sklenilo, posvetiti temu izredno perečemu gledališkemu vprašanju vso svojo pozornost. Povabilo je politične osebnosti, kulturne tvorce in gledališke strokovnjake, da v obliki ankete razmislijo o vzrokih gledališke krize in da pokažejo s konkretnimi izjavami, na kakšen stvaren in nujno izvedljiv način bi se dalo rešiti naše gledališče pred katastrofo. Uredništvo jim je zastavilo tale tri osnovna vprašanja:

- 1.) *Kako pojimate pomen in naloge slovenskega Narodnega gledališča?*
- 2.) *Naše gledališče je v neprestani krizi, ki zavzema danes katastrofalno obliko. Kje so po Vašem mnenju glavni vzroki?*
- 3.) *Na kakšen način bi se dalo naše gledališče rešiti iz te neprestane krize in pred usodno katastrofo?*

*

Uredništvo je prejelo naslednje odgovore:

MINISTER DR. ALBERT KRAMER:

1.) Brez slovenskega Narodnega gledališča si ne moremo misliti pravega kulturnega razvoja. Gledališče je prav tako važno kakor univerza, oba sta prav za prav dvojčka. Slovensko Narodno gledališče je eno najvažnejših in najpomembnejših sredstev za naš napredek, za povzdigo vsega našega kulturnega stremjenja. Njegovo delovanje pa ne sme biti zato navezano zgolj na mesto samo, ampak mora iskati tudi več stika s podeželjem, z ljudstvom. Sedanja višina našega gledališča nikakor ne zaostaja za preteklostjo, obratno, pri njem zapažamo velik napredek, ki je tembolj razveseljiv, ker je naša gledališka tradicija dokaj skromna. — Gledališče ima zato velike naloge, ki se

jih moramo zavedati. Zdi se mi, da bi morali tudi bolj skrbeti za naraščaj. V dobrem in vsestransko izvežbanem naraščaju je namreč bodočnost gledališkega ustvarjanja.

2.) Vzrokov, da je nastopila gledališka kriza, je več. Predvsem je temu kriv splošno slab gospodarski in socialni položaj, ki ovira vsako močnejše kulturno delo. S krizo je bil prizadet zlasti srednji stan, predvsem uradništvo, tedaj tisti del inteligence, ki je največji porabnik vseh kulturnih vrednot in ki je vedno pripravljen sodelovati. Gospodarsko močnejši krogi so mrtvi, ti nimajo toliko intelektualnih potreb in se zato za kulturno življenje ne brigajo. Velik vzrok gledališke krize pa je najbrže tudi v tem, da se je gledališče preveč zbirokratiziralo, odkar ga je prevzela država. Upravno osebje je najbrže preveliko in preobremenjujoče. Raziskati bi seveda tudi morali, koliko je gledališče samo zakrivilo, da se je kriza pojavila v tako obupni obliki.

3.) Gledališče moramo kljub temu nujno rešiti pred katastrofo. Da bi država zvišala svojo dotacijo, se mi zdi hipno nemogoče. Zato moramo iskati drugih virov in rešilnih poti. Predvsem mislim, da bi morala banovina mnogo bolj skrbeti za naše gledališče. Njene naloge in dolžnosti so večje od nalog drugih banovin, saj zastopa celotno področje Slovencev. Poleg tega bi morali še bolj pritegniti mesto, ki ima do ljubljanskega gledališča prav posebne dolžnosti. Priznati moramo vendar, da je gledališče pri nas v glavnem odraz meščanske kulture in da ima od njega največje koristi predvsem mesto. Gledališče samo pa bi moralo vse bolj skrbeti za stalno in živo reklamo in s tem pritegniti k posetu najširše plasti občinstva. Ako se namreč občinstvo za gledališče zanima le malo, je vsako tarnanje samo prazna deklamacija. Izposlovati bi se dal naposled še poseben gledališki davek na vstopnice za kino, dasi so ta podjetja pri nas prav izredno obdavčena. Poleg tega naj bi napravilo gledališče posebno pogodbo z radijsko postajo. Obvezati bi se moralo za redno sodelovanje pri njej, a zato naj bi dobilo en del dohodkov. S tem bi se dvignil program pri Radiu, obenem pa si gledališče samo bolj opomoglo. Na tak način, mislim, bi bilo moči rešiti naše Narodno gledališče pred katastrofo.

*

ŽUPAN DR. DINKO PUC:

Gospod urednik! Če bi hotel na Vaša vprašanja odgovoriti izčrpno, bi moral pisati zelo obširno, mislim tudi, da bi se moral sempatja komu zameriti. Prvega ne utegnem, za drugo pa nimam volje, zato mi dovolite samo nekaj splošnih opazk.

Gledališče je nedvomno umetniška, a tudi vzgojna institucija, ki mora imeti živ stik s publiko. Zato mora vendarle računati s sodobno miselnostjo in duševnostjo občinstva ter ga pritegniti z razumevanjem njegovega notranjega življenja. Zdi se mi pa, da gledališka umetnost po vojni nikjer ni našla ključa do src širšega občinstva. Odtod navidezni propad gledališča, odtod neprestane tožbe, da beži publika v kino in da izginja smisel za pravo umetnost.

Gledališče mora potemtakem računati z okusom občinstva. Ta pot — ob pravilni presoji in pri pravem razumevanju — ne vodi navzdol, marveč navzgor. *Največje uspehe je dosegla gledališka uprava pri nas vendarle z deli velike umetniške vrednosti.* Da se pa publika ni mogla ogreti za hipermoderno glasbo in za nekatere izrodke dramske umetnosti, ji res ni mogoče šteti v zlo.

Povojna živčna raztrganost danes popušča. Vračamo se h klasični muziki, želimo si zopet melodičnih del, in v drami imajo največ pravih uspehov igre, ki se bavijo s problemi človeške duše. Zakaj bi ne šli po tej poti?

Pritegnitev širokih plasti ljudstva je tedaj še vedno naš prvi namen. Danes je to tudi najboljšo sredstvo za odstranitev težkoč. Računati namreč na zvišanje državne dotacije ali pa na druge finančne vire, je po mojem mišljenju v teh časih iluzija. Gospodarstvo je pač treba prilagoditi danim sredstvom. Če smo svoj čas mogli vzdržavati svoje gledališče na častnem nivoju brez državne podpore, ni treba, da sedaj gledališče propade kljub državni podpori!

*

RAVNATELJ DRAME PAVEL GOLIA:

Obisk gledališča je razmeroma še vedno zadovoljiv. Število stalnih obiskovalcev se je le rahlo skrčilo. Toda stalni obiskovalci pripadajo gospodarsko šibkim slojem, ponajveč uradniškemu stanu. Ti se očitno zavedajo pomena, nalog in vse važnosti gledališča. Oni, ki žive v urejenih materialnih razmerah, le poredkoma in v redkih vrstah prihajajo k nam.

Dokler je državna subvencija vsako leto sproti pokrila razliko med kupno močjo gledališkega obiskovalca in materialno vrednostjo gledališke produkcije, je teklo vse gladko. A nenadoma začne država zavoljo splošne gospodarske krize zniževati svojo subvencijo (v dveh zaporednih sezonah za okroglo 1,400.000 Din). Gledališka blagajna ne zmaguje več izplačil in zahteva višjih dohodkov od predstav. A kako priti do njih? Z zvišanjem vstopnine? Ne. Oni, ki razpolaga s sredstvi, se ni približal, a zvesti obiskovalec v splošni tiski vse teže in teže zmaguje svoj prispevek in se diskretno odmika. Da ga gledališče za stalno ne izgubi, mora znižati vstopnino. Moralni uspeh tega postopka ustreza, materialni ne. Paralelno s tem si slede: odpusti, redukcije plač, reorganizacija repertoarja, povečanje produkcije (tudi na račun kvalitete). Inkaso zdaj rase, zdaj pada; rase, žal, pogosto pri predstavah, ki gledališču niso v posebno čast. Vse to ne zadošča. Banovina priskoči s skromnejšo, mesto z izdatnejšo podporo, toda ravnovesja ni mogoče več ustvariti. Primanjkljaj (1,400.000 Din) je prevelik. To je kriza.

Kako se je rešiti? S povišanjem banovinske in mestne podpore, z uvedbo kulturnega davka, z obveznimi dajatvami s strani kina, s soudeležbo na čistem dobičku radia itd. itd., predvsem in v prvi vrsti pa s smelo in širokopotezno reorganizacijo „Narodnega gledališča v Ljubljani“ v „Osrednje gledališče za slovensko ozemlje“. To novo gledališče bi zalagalo vse večje kraje Slovenije z dobrim in umetniško izvajanim repertoarjem in ne bi več črpalo svojega občinstva le iz nekaj deset tisoč ljudi iz Ljubljane in okolice, temveč iz vrst vseh Slovencev, ki jih živi okrog enega milijona v naši državi. In nekega lepega dne bi dvignilo svoje zastore tudi pred tistimi, ki še niso z nami, in oznanilo cilje svojega poslanstva tam, kjer danes še preganjajo našo besedo.

*

RAVNATELJ OPERE MIRKO POLIČ:

Pozdravljam anketo o gledališkem vprašanju v resni reviji, ki naj bi s stvarno diskusijo popravila škodo, ki jo je prizadel našemu gledališču marsikateri demagoško in osebno zamišljeni članek v dnevnem časopisu.

Mislim, da je odveč, razpravljati o važnosti in pomenu gledališča. Najboljše merilo za to je dejstvo, da skrbe zanj najbolj prav države z novim socialnim redom, kjer so sicer pomedli z mnogimi starimi predsodki in navadami. Poudarim naj le, da je gledališče prav za prav zrcalo svoje dobe — in še središča, v katerem deluje.

Kar pomnim, vem, da se slovenskega gledališča drži kriza. Pravijo sicer, da temu v prvih povojnih letih ni bilo tako. Težko verjamem; kajti vsaj v operi ni od tistih srečnih let preostalo za slabe čase skoraj ničesar: niti dobrih prevodov niti materialij niti garderobe niti dekoracij niti lasulj niti instrumentov (še danes si izposojamo klavirje, nimamo čeleste, svoje harfe, svojega kontrafagota itd.). Pač pa nam je ostalo izza tistih časov derutno poslopje (ki se je moralo za silo popraviti v času ekonomske krize) z nehigienično, zdravju (posebno pevcem!) škodljivo zračno kurjavo; z električno napeljavo, nevarno življenju (ki je bila tudi obnovljena v času, ko se nam je zaradi krize skoraj raztepel orkester). Ostal nam je tudi po mnogih redukcijah zdecimiran in nehomogen ansambel (posledica uradniškega zakona!), kar bo še dolgo paraliziralo napore, da bi se vzdržali nad vodo.

V tem okviru ni lahko skrbeti za vsakdanji kruh in ustvarjati vrednote (v produkciji in reprodukciji). Že sistem stalne (imobilne) opere sam je za mala središča slab. Pičli ansambel ni kos vsakemu delu operne literature. Celó na največjih opernih odrih si morajo pomagati z zasilnimi zasedbami, ker nimajo za vsako vlogo povsem ustrežajočega pevca. Še nedavno so na primer poudarjali, da nimajo v Italiji dveh prvovrstnih zasedb za Puccinijevo „La Boheme“!

Jasno je, da majhen ansambel ne zmore polnovredno 25 do 30 oper s povprečno 200 izvedbami v sezoni, kolikor bi jih potrebovala n. pr. ljubljanska opera, da izvede svojo nalogo. Če upoštevamo, da potrebuje pevec solist vsaj tri do štiri mesece, da v njem dozori večja vloga do umetniške zrelosti, si lahko izračunamo, koliko novitet na sezono zmore prav za prav taka opera, kakršna je naša, ki razpolaga komaj z enim ali dvečema s tremi pevci v vsakem glasu (ne stroki!). Skrčiti produkcije ni mogoče; zato si pač moramo pomagati z lažjimi deli, ki omogočajo več repriz v sezoni (opereta), da bi za študij težavnjšega opernega repertoarja dobili nujno potrebni čas. Poleg tega soodločuje seveda tudi dejstvo, da pritegnemo z lažjim repertoarjem novo občinstvo in s tem lažje paraliziramo vpliv kina itd.

Vendar ne zmore Ljubljana z bližnjo okolico (skupno niti 100.000 prebivalcev) dovolj občinstva za povprečno 400 predstav (opera in drama v sezoni). Toliko dobro obiskanih predstav pa bi potrebovali poleg zmanjšane dotacije, da bi mogli približno vzdržati sedanji obseg gledališča. Dobro obiskane pa so predstave večidel le od novembra do marca, to je pet mesecev. V ostalih mesecih pa sta hiši po večini slabo zasedeni. Še tako velik abonma nam ne pomaga, ker so popusti od dnevni cen tako veliki, da je finančni efekt prav skromen.

Iz te situacije bi nam za silo pomagala povečana dotacija mesta in banovine (800.000 do 1.000.000 Din na leto) ali pa davek na vstopnice za kino in najožje sodelovanje z radijsko postajo, po vzoru dunajske državne opere in Rawaga. Druga alternativa mi je osebno ljubša, ker nam odpira nove možnosti udejstvovanja; s tem bi se nivô radijskega programa močno dvignil; in

z davkom na kino bi prispevali k vzdrževanju narodne institucije krogi, ki so poklicani, da to store, a se temu zavedno ali nezavedno odtegujejo.

Ako se v kratkem ne izvede ne ena ne druga teh alternativ, preostaja gledališču le en izhod: ena hiša, to je skrčenje sedanjega osebja približno za tretjino, zmanjšanje predstav na 200 do 250 (ali skrčenje sezone kakor pred vojno na šest do sedem mesecev). Prva žrtev te omejitve bi bil naš orkester. S tem bi bila zapečaten usoda opere.

*

ANTON LAJOVIC:

1.) Če družba pomeni skupnost idej in idealov, potem je gotovo, da je notranja moč in sila družbe, naroda, tem večja, čim večji je fond skupnih idej in idealov, torej, čim intenzivnejše je duhovno življenje, ki ga družba živi. V današnjem načinu življenja, za katerega je značilna izredno diferencirana delitev dela, v največji meri povzročena z izrednim porastom tehničnih in komunikacijskih sredstev, ni mogoče drugače, kakor da se duhovno življenje koncentrira v mestih in specialno v organizacijskih centrih naroda. Dve strani narodovega duhovnega življenja pa sta, ki v največji meri vplivata na duhovni razvoj naroda, to sta znanstveno življenje in pa njegovo umetnostno izživljanje. V znanstvenem življenju se zdi, da nosi pretežen poudarek razumska stran človeškega duha, dasi tudi v znanosti, kolikor je ustvarjajoča, ni mogoče izločiti močnih vplivov čustvenosti in fantazije. V umetnostnem življenju pa leži poudarek v pretežni meri na zadnjih dveh duhovnih komponentah, na čustvenosti in fantaziji, dočim je razumska stran dosti manj vplivna.

Te dve strani duhovnega življenja, znanstvena in umetnostna, sta druga drugi dragocena izpopolnitev. Kar je hrbtenica človeškemu telesu, to je znanstveno in umetnostno izživljanje za bitje naroda. To izživljanje je tisto trdno in zanesljivo ogrodje, ki je sposobno biti močna in neomahljiva opora narodni samozavesti in narodnemu ponosu zoper vsak kakršenkoli napad, in s tem biti tudi vir narodove življenjske energije in aktivnosti. Ker pa je vsako dejanje človeka, kakor tudi vsake skupine ljudi, vezano predvsem na čustveno in fantazijsko plat življenja, pripada prav zaradi tega umetnostnemu izživljanju naroda izrazito poudarjena pomembnost.

Te misli že pokažejo, v čem vidim narodnoživljenjski pomen slovenskega Narodnega gledališča.

Značilno je za življenje evropskih narodov po prevratu, da se v vseh čuti potreba, usmeriti zanimanje vsakega posameznika iz prejšnjega individualističnega egoizma v neko skupnostno čustvovanje, v kolektivizem ali v solidarizem. Najsi izvira to posocialnjenje človeka pri raznih evropskih narodih iz različnih konkretnih neposrednih potreb in najsi med temi narodi ustvarja ekstremne oblike fašizma, komunizma ali hitlerizma, oblike, ki nosijo znake ostrega socialno-individualističnega egoizma, se zdi vendar gotovo, da je podobno stremljenje po strnitvi svojih vrst in po poglobitvi narodne zavesti in samozavesti močno tudi pri nas Slovincih tako, da se mu ni mogoče odtegniti. Ta porast našega skupnega čustvovanja je etično in moralno utemeljen, koristen in potreben. Če pa hočemo, da bo naša narodna samozavest tudi solidno fundirana, moramo med drugim hoteti, da je naše umetnostno življenje intenzivno, zato moramo tudi hoteti ne samo, da naše Narodno gledališče ostane

pri življenju, ampak da mu ne nudimo samo materialne, temveč še bolj vso moralno podporo, da zaživi še intenzivnejše življenje.

2.) Da je naše gledališče trenutno v krizi, to je zame le simptom, ki kaže, da smo v mnogih straneh našega duhovnega življenja še nedozoreli, da je naše skupnostno zanimanje še zelo majhno, da si mnoge plasti in mnogi stanovi v našem narodu niso še dovolj na jasnem, kako čisto materialne važnosti za naše življenje je, če živimo močno duhovno življenje.

Duhovno življenje naroda more biti močno le takrat, če stvaritelji duhovnih vrednot najdejo simpatičen in širok odmev ne le v vsakem poedincu, temveč tudi v vseh organizacijah, ki jih ima narod, pa najsi so to politične ali gospodarske ali pa kakršnekoli druge organizacije. Čim močnejše so te organizacije, bodisi po svoji materialni ali moralni strani, tem večje dolžnosti jih zadevajo nasproti duhovnim potrebam naroda. V naši državi je naša največja politična organizacija naša banovina v svojem avtonomnem področju.

Ona kaže do sedaj premalo zanimanja za gledališče. Zdi se, da je svetovni nazor nekaterih naših vodilnih politikov bolj materialističen in zato nagnjen, videti v umetnostnem izživljanju zgolj neke vrste luksus, ne pa življenjsko potrebo. Če hočemo postati in ostati narod s polno samozavestjo, ne moremo resignirati na umetnostno življenje, ki je eno izmed najmočnejših oblikovalcev narodne samozavesti.

Isto površno materialistično gledanje na svet, kakor ga lahko opazimo pri mnogih naših politikih, se zdi, da ovladuje tudi naš trgovski in industrijski svet. Premnogi naši ljudje so samo zato, ker so Slovenci, prišli v velika industrijska podjetja na vodilna mesta z ogromnimi dohodki, a se ne zavedajo, da bi v drugi, v tuji državi nikdar ne dosegli niti sence te pomembnosti. Da pa smo prišli v svojo narodno državo, da smo hoteli to državo, se imamo zahvaliti edinole temu, da smo pred prevratom živeli svoje slovensko duhovno življenje, da smo si ustvarili svojo slovensko umetnostno kulturo. Kajti, če bi se bili slučajno pred prevratom orientirali v drugačno kulturno smer, recimo v nemškutarsko, ni dvoma, da bi se bili po prevratu odločili za drugo politično zvezo kakor pa za to, v katero nas je peljala edinole slovenska kultura zavest.

Vsak naš stan ima zaradi vstopa v našo narodno državo ugodnosti, o katerih ne bi bilo niti sluha za nas v kaki tuji državi. Poglejte si le naše ljudi v Julijski krajini ali na Koroškem.

3.) Zato mislim, da je remedura današnje gledališke krize v tem, da ustvarimo v vseh plasteh našega naroda, ki nimajo še dovolj prodirnega pogleda za važnost našega kulturnega in zlasti umetnostnega žitja, da ustvarimo predvsem v naših političnih, trgovskih in industrijskih krogih tisto duhovno ozračje, čigar rezultat bo spoznanje o skupnostnih moralnih dolžnostih nasproti našemu duhovnemu življenju, bodisi znanstvenemu, bodisi umetnostnemu in predvsem gledališkemu. Ta naš napor mora biti tako močan, da bo na vse tiste, na katere po njihovi socialni poziciji padajo dolžnosti zanimanja za naše duhovno življenje, tvoril tak družabni in moralni pritisk, da se mu nikdo ne bo smel odtegovati, ne da bi tvegjal, da ga naša družba in naš narod izobčita iz sebe in da ga zadenejo vse posledice takega izobčenja.

*

REŽISER MILAN SKRBINŠEK:

1.) O tem, da je gledališče eno najvažnejših sredstev za kulturni dvig naroda, smo si na jasnem. Duhovne vrednote naroda se namreč kažejo v umetniško oblikovani besedi, v tej glavni in najplemenitejši igralski snovi. Na odru živi beseda poduhovljeno življenje. Ako jo bomo negovali, ne bomo obstali zgolj v stadiju animalnega životarjenja, ampak se bomo uvrstili med kulturno najnaprednejše narode. Gledališče ni kapitalistično podjetje, temveč kulturni zavod, ki naj bo duhovno aktiven, čeprav za ceno finančne pasivnosti. Država, deželne in mestne blagajne morajo imeti zanj vedno odprte roke, a občinstvo naj ne išče v njem le zabave in kratkočasje, temveč notranje poglobitve.

2.) Vzrokov za materialno krizo, ki danes katastrofalno izpodkopuje temelje našega gledališča, ne smemo iskati le v gospodarskih neprilikah zadnjih let, temveč si moramo izprašati vest, ali ni morda mnogo vzrokov tudi v premajhni skrbi gledališča za *umetniški dvig* predstav. To seveda ni odvisno le od posameznega igralca, ampak od gledališča kot celote, od vseh, ki se v njem tvorno udeležujejo. Treba je tedaj v vodstvu mož idealistov, ljudi s tenkim umetniškim čutom, *fanatičnih delavcev*, ki žrtvujejo gledališču ves svoj čas, vse svoje zmožnosti in vse svoje znanje. Gledališče morajo tedaj voditi ljudje, ki vidijo v igralcu le njegove *zmožnosti* in ga skušajo postaviti tja, kjer bo razvil vse svoje *tvorne* moči, ne pa taki, ki posameznika osebno svojevoljno vrednotijo ali celo zapostavljajo. Tudi igralski skupini sami je treba ljudi, ki se zavedajo svojih dolžnosti in zmožnosti ter skušajo razviti na odru kot ustvarjalci vse svoje tvorne sile.

3.) Reševati gledališče s pomočjo iger, ki naj polnijo le blagajno, je pregrešno in zmotno nehanje. Ukloniti se manjvrednim instinktom publike, pomeni, uničiti duhovne temelje gledališča, ponižati ga do tiste nižine, kjer preneha biti kulturni zavod. Ako skušamo povečati obisk, moramo vendar slediti plemenitim potrebam gledališke umetnosti, skrbeti za resnične pesniške vrednote, nuditi najboljše. Prav v teh letih vedno hujše gospodarske in moralne krize bi moralo gledališče uprizarjati dela, ki naj pogloblje in utešijo poslušalca, ki bi mu dajala prave duhovne vrednote. Ako bomo skušali polniti blagajno z umetniškimi deli, se nikakor ne bomo oddaljili od visoke naloge, ki jo gledališče ima, in z vso ognjevitostjo upravičenostjo bomo zahtevali, da nam pomagajo pri reševanju gledališke krize z *izrednimi dotacijami država, dežela in mesto*.

*

UREDNIK KULTURNEGA ODDELKA PRI „JUTRU“ BOŽIDAR BORKO:

1.) Pomen slovenskega Narodnega gledališča za naš narod in našo kulturo je eno tistih redkih vprašanj med nami, ki so danes že izven diskusije, kajne? Kako bi mogel verovati v našo kulturo in nje pravo mesto med vrednotami tega sveta, ako ne bi hkrati priznal globokega in edinstvenega pomena narodnega gledališča.

Drugo so naloge. O tem bi lahko rekel: Povej mi, kaj razumeš pod kulturo in umetnostjo, pa ti povem, kakšno gledališče hočeš. Teater živi v času in prostoru, kakor mi vsi, in njegove naloge izhajajo iz tega prvinskega dejstva.

Naše gledališče bodi zakoreninjeno v svojstvenosti našega okolja in naše duševnosti, a njegova rast v čas poznaj samo po umetnosti dane meje. Bodi narodno, a ne ljudsko, umetniško, a ne ekskluzivno, predvsem pa bodi živa sila, ki jo bomo v naši kulturi vsi občutili in vsi odgovarjali za nje usodo. Naše Narodno gledališče mora biti več kakor je na primer Burgtheater Nemcem. Ljubljansko gledališče je po svoji kulturno-funkcionalni vrednosti za naš narod edinstveno in ima zaradi tega čisto posebno vlogo. Kako jo je treba zrežirati in igrati, o tem naj bi češče razmišljali tisti, ki osrednje slovensko gledališče odgovorno vodijo.

2.) Vzroki krize so skoraj istovetni z vzroki počasnejše, manj opazne in vendar nenehno vrtajoče splošne kulturne krize, ki se kaže v notranji vsebinski slabokrvnosti našega kulturnega življenja (nasprotni dokaz, da konsumiramo skladovnice knjig, priča samo o vnanji kulturnosti) in v nezainteresiranosti do duhovno-kulturnih vrednot, ki jo kaže pretežna večina naše inteligence. Samo iz tega nezainteresiranega, naravni borbi za določene ideale odmaknjenega odnosa nasproti kulturi, iz bega mnogih ljudi v malomeščansko topost in filistrstvo poteka pojav, da se za izboljšanje materialnega položaja gledališča boré predvsem gledališki ljudje ter krog kulturnih in javnih delavcev, ne pa množice kulturno zainteresiranih Slovencev. Slab materialni položaj, gospodarska kriza, dà, vse to in še kaj, vendar pa mesto, ki konsumira za več ko 36.000.000 Din vina, ne sme tožiti zgolj o gmotni bedi. Hujše je duhovno pomanjkanje, ki ga mnogi ljudje niti ne čutijo kot breme in krizo, marveč vidijo v njem všečno priliko za dezertacijo od kulturnih dolžnosti do naroda. Ozdravite ravnodušnost in pričarajte vnemo, zatrite materializem v dušah in razgibajte topost v mišljenju, pa bo indeks cen in plač pokazal v kulturi druge številke. Zavisnost kulture od gospodarstva je važna reč, zavisnost gospodarstva od kulture in mišljenja še važnejša.

3.) Gledališče bi se dalo rešiti pred katastrofo z denarjem (država, banočina, občina, občinstvo), iz neprestane krize pa tako, da izdatno oživimo kulturno zainteresiranost in vzgojimo duhovni glad in duhovno žejo v čim širših slojih. Poglobitev našega kulturnega življenja pa ni mogoča brez organiziranega in smotrnega dela, in tu kulturni delavci hudo greše, ker se neprestalno cepijo v nove skupine in skupinice, ki zavest narodne skupnosti in čut odgovornosti za celoto razkrajajo s strupom sektarske nestrpnosti.

Narodno gledališče, ki noče po svojem vplivu ostati omejeno na občino vernikov, je kakor veliko pristanišče: imeti mora široko in živo zainteresirano zaledje. Tega pa si ne more ustvariti samo, marveč mu morajo pri tem pomagati vsi kulturotvorni činitelji v narodu.

*

REŽISER CIRIL DEBEVEC:

1.) *Pomen vsakega narodnega gledališča, posebno pa še slovenskega, je nedvomno v tem, da predstavlja v živem ustvarjanju najvernejšo sliko tistega naroda, kateremu pripada, in tistega časa, v katerem živi. Sliko naroda in po njegovih voditeljih urejenega časa z vsemi vrlinami in slabostmi, z vsemi veličinami in malenkostmi, z vsemi trajnimi dragocenostmi in z vsemi dnevnimi brezpomembnostmi. Gledališče je verno zrcalo narodovih stremeljenj, sposobnosti in zlasti njegove moči. Bister diagnostik bo po temeljitem proučenju*

preteklega ali sedanjega dela vsakega narodnega gledališča lahko podal skoraj na las zanesljivo diagnozo celokupnega naroda na političnem, kulturnem, socialnem, etičnem in estetičnem področju. Narodno gledališče, takšno, kakršno je, o narodu nikdar ne laže. Narodno gledališče, kakršno je v *resnici*, ne kakršno je na videz. Zato pa ga moramo pravilno gledati in pravilno proučiti.

Pomen narodnega gledališča je v tem, s čimer je že Shakespeare označil pomen gledališke umetnosti sploh, namreč: ... „da kaže čednosti njene poteze, pregrehi njeno podobo in svojemu času in družbi njeno obliko in odtisk“. Noben znanstven zavod, nobena cerkvena ustanova, noben parlament, nobena revija in nobena likovno-umetnostna galerija ni v tem smislu tako pomembna kakor prav gledališče. V tej podzavestni in večinoma nehoteni lastnosti tiči po mojem mnenju glavni, neminljivi, brezprimerni in zato edinstveni pomen vsakega narodnega gledališča.

Naloga slovenskega gledališča pa je v glavnem ta: *da goji pravo gledališko umetnost in gledališko kulturo vseh narodov in vseh časov v slovenski, po duhu, obliki in slogu čim idealnejši izvedbi*. To se pravi: da sistematično seznanja slovensko občinstvo z vsemi vrhovi pretekle in sodobne dramatične literature; da predstavi tudi vsa tista nekdanja in sodobna dramatična dela, ki so strogo umetniško morda manj pomembna, ki pa so za razvoj in podvig človečanske kulture kakorkoli važna; da pri sestavi sporeda s posebno ljubeznijo in pozornostjo upošteva dela izvirnega slovstva in da izvaja vse to neskončno, neznano in znano bogastvo človeškega duha in njegovih stvaritev, s *slovenskimi*, po duhovni vsebini in oblikovalni sposobnosti gledališko-izrazno čim *enakovrednejšimi* izvajalci. Zajeti gibanje vsega sveta, dramatično izražene po pomembnih duhovih in ga predstaviti našemu narodu v čim pristnejši in čim popolnejši izvedbi: to, se mi zdi, je temeljna naloga slovenskega gledališča. Več o tem sem poskušal povedati v „Gledaliških zapiskih“.

2.) Čeprav so nazorji o svobodnem izražanju aktivnega gledališkega člana o gledaliških problemih po nekem čudnem pojmovanju pri nas zelo ozkosrčni in nepravični, bom vendarle poskusil odgovoriti, vsaj kolikor je to na tako omejenem prostoru mogoče.

Razlaga je zelo enostavna: vsaka kriza nastopi vselej takrat, kadar se organizem preveč, preko določene meje oddalji od svojega normalnega stanja, od svojih v naprej določenih nalog. Torej: čim bolj se gledališče oddaljuje od svojega prvobitnega namena, tem večja je kriza. In kadar je oddaljenost za življenjski obstoj prevelika, nastopi katastrofa.

Pri ugotavljanju in presojanju vzrokov krize pri našem Narodnem gledališču pa nam mora biti neizogibno jasno predvsem tole: Narodno gledališče je državna ustanova, narodna lastnina in ne zasebno, pridobitno podjetje. Zato nikakor ne more biti za vsako krizo odgovorno samo *vodstvo* takega gledališča, temveč nasprotno: odgovorni smo *vsí*, odgovoren je *ves* narod, *vsak* posameznik. Odgovorna je predvsem *država*. Odgovorni so v tem širokem smislu *vsí ministri* in *vsí poslanci*, *vse državne*, *vse banovinske* in *vsa mestna oblastva*. Tako odgovornost za narodna gledališča čutijo namreč drugi kulturni narodi. In groza je, da pri nas te splošne odgovornosti za slovensko Narodno gledališče še ni. Dokler pa te odgovornosti ne bo, dokler ne bo prodrla v dušo in v zavest slehernega Slovenca in Jugoslovana od najvišjih državnih predstav-

nikov do zadnjega kmeta in delavca — tako dolgo bo naše Narodno gledališče bolj ali manj neprenehoma v krizi.

Povedati je treba: naši odločilni in vplivni, znani in neznani činitelji vse premalo vedó, kaj je to: *narodno gledališče*. Premalo vedó. Premalo čutijo. Premalo ga ljubijo. Premalo trpijo. In ker ne trpijo, se ne žrtvujejo. In brez žrtvovanja ni gledališča. V tem je tako imenovana *duhovna kriza*.

Iz te duhovne krize pa nujno izvira *materialna* in vse, kar je z njo v čudni odvisnosti v zvezi: *premajhne državne, banovinske in mestne podpore; previsoka vstopnina; premajhni dohodki; premajhno zanimanje občinstva (zlasti oficijelne inteligence in širokega sloja); premajhno število izvajalnega osebja; povečevanje produkcije; podcenjevanje kvalitete; precenjevanje kvantitete; zanemarjanje naraščaja; pojemanje kriterija in padanje umetniškega nivoja*.

In prav gotovo je tragedija, če smo danes tako daleč, da je moral slovenski igralec sam začeti vpiti: „Na pomoč!“ In kakor morda ni verjetno, moram vendarle reči, da *pravi* igralec ne kriči na pomoč zaradi svojega *kruha* in svojega *želodca*, marveč da kriči zgolj za svoj *duhovni* obstanek, za svoje *duhovno* življenje, za svojo *duhovno* rešitev in s tem za vse narodovo življenje in vso narodovo kulturo. Današnji pravi slovenski igralec ne prosi za kruh, temveč prosi tik pred slovesom in morda tik pred poginom samo in edino za svojo *umetnost*.

3.) Odstraniti je treba vse nedostatke in popraviti vse napake, ki sem jih pravkar zgoraj naštel. (Vsaj dva konkretna predloga: *davek na kinematografske vstopnice* in *večja zveza z radijsko postajo!*) To je težavno in zahteva mnogo daru, mnogo znanja in mnogo poštenega hotenja. Toda kljub temu sem neomajno prepričan: *če bi delali vsi nesebično za stvar — mora iti in bo šlo; če bomo pa osebne ambicije postavljali vedno nad kulturne zahteve — potem gotovo ne bo šlo*. Seveda so potem tudi vse reklame in vse ankete, vsi shodi in vsa zborovanje pesek v oči in popolnoma odveč.

Če slovensko gledališče nima toliko moči, da živi, in sicer dostojno in kulturno živi, potem naj vsaj dostojno in kulturno — umre. Potem bi mu želel samo toliko ponosa in toliko moči, da umre tudi brez vseh neresnih beračenj in vseh neiskrenih komedij.

Gledališče mora biti „kakor zdravje“.

Če ni kakor zdravje, je — „kakor vlačuga“.

KNJIŽEVNA POROČILA

MIRKO JAVORNIK: ČRNI BREG. Povest. Krekova knjižnica 1933. Izdala Delavska založba v Ljubljani.

Življenje ima globljo vsebino in silnejšo fantazijo kakor pisatelj.

V razvojni dobi se rado zgodi, da doživi pisatelj to neprijetno spoznanje, ki ne pomeni zanj poraza, temveč le preizkušnjo. Ta šola je pisatelju z razvito avtokritiko pomembnejša za razvoj, kakor bi bil uspeh. V teh delih je zarodek bolj zanimiv od oblikovane snovi.

Mirko Javornik je simpatična, dozorevajoča osebnost na našem literarnem obzorju. Njegove črtice, ki jih je doslej objavljajal v revijah, izpričujejo obeta-

joče napovedi talenta, obdarjenega za prikazovanje subtilnih doživetij. V potopisih (Modra ptica), doslej močno zanemarjeni panogi v našem slovstvu, je v zadnjih dveh letih Javornik pokazal plodno fantazijo, ostro opazovanje in plastičen pogled. Njegov stil se je osvobodil vsake navlake in se razvija v stvarnost in notranjo logično doslednost. Javornik se ne peha za izrazi, ki počivajo v jezikovnih arhivih; piše živ in stvaren jezik, kadar se brzda in zaveda, da je umetnost preprostost. Žal, da marsikdaj in še posebno v „Črnem bregu“ zamenjava germanizme in dialektično sintakso z domačo izvirnostjo.

Sodobni pisatelj čuti, da je v življenjskem vrtincu sredi socialnih bojev odgovoren za svoje pisanje. Po svojem svetovnem nazoru se uvršča pisatelj med bojevnike in reformatorje. V tem tiči nevarnost.

Mirko Javornik pripada, kolikor je razvidno iz njegovih potopisov in krajših miselnih sestavkov v „Besedi“, nazornemu svetu krščanskega socializma, bojnemu krilu modernega krščanstva. V „Črnem bregu“ je prvič oblikoval daljšo, izrazito socialno snov; socialno v progresivni smeri. Če se svetovni nazor in posebno še borbeni ne opira na temelje globokega znanja in se omejuje na golo čuvstvenost, si pisatelj, ki izpoveduje ta nazor, zaman prizadeva, da bi ga oblikovno in stilno upodobil. Kakor je Javornik v prvem poglavju „Črnega brega“ napovedal, da bo hodil svojo pot, tako je kesneje zapeljal v izvoženi kolovoz naše modne socialne povesti in obtičal pod socialnim bremenom.

Razredni socialni boj ni problem čuvstvenosti in usmiljenja, temveč življenjski kompleks hladnih računov in zakonitosti. Rudniška nesreča je sicer socialna nesreča, ni pa socialni problem, ki ga je Javornik, kakor vse kaže, poskušal oblikovati. Ko je zastavil pero, se je zavedel svoje odgovornosti. V prvem poglavju je razgrnil pred nami sliko življenja, ki je doslej v slovenskem slovstvu še skoraj neobdelano. Kmetiški človek, po svojem čuvstvanju in znanju konservativen, odlaga motiko in se izpreminja v industrijskega človeka. Izorana in obdelana zemlja se navrta, izpodkopuje, pod kmetiškimi hišicami in njivami nastaja črni breg, v katerega se zajedata človek in stroj. Ti žulji, ki se sedaj delajo na dlaneh so novi žulji in ustvarjajo novo miselnost. Tradicionalno delo prednikov izgublja svoje vrednote, ljubezen do zemlje izginja. Mesto krompirja lušči človek iz zemlje kepe premoga. Ta problem je Javornik nakazal, toda ne še oblikoval. Če bi bil pisatelj v svoji povesti prikazal, kako se novo življenje odraža v miselnosti in čuvstvenosti njenih prebivalcev, če bi bil s hladnim in ostrim opazovanjem opisal probleme novega življenja, bi s svojim stvarnim jezikom ustvaril lahko lepo socialno povest. Zapustil pa je zaradi pomanjkljivega znanja in študija svojega problema, človeka sredi poti in preskočil na prikazovanje tako imenovanih socialnih krivic. Poudariti je treba, da se Javornik tudi potem, ko je zgrešil svoj cilj, še vedno razlikuje od svojih predhodnikov ter se dolgo upira, dokler ga povest nasilno ne pokoplje pod sabo.

V prvem poglavju so ljudje, zemlja, delavske množice plastično upodobljene. Pisatelj razvija živahno fantazijo in zgovoren pripovedniški talent, ko opisuje razmerje med Tonetom in materjo, Tonetovo pot do rudnika in srečanje s Fani. Kesneje plastika zmedli. Zemlja in pokrajina se izmikata, osebe postajajo meglene, razen matere, ki vseskozi izpričuje pisateljevo tvornost.

Nenadno, kmalu po Tonetovi nesreči, se bralec zave, da je povest že končana. Po prvih poglavjih je krsta nad Tonetom v bralčevi predstavi že zabita in se začena pogreb. Za tem pogrebom hodi bralec topo in brez zanimanja do konca. Prisiljeni prizori, v katerih se motajo osebe, ne več po svojih, ampak pisateljevih zakonih, ne priklenijo niti čuvstev. Javornik je pozabil na preprosto zakonitost pripovedovanja, ki tudi v najglobljih umetninah drži, da mora biti dobra povest vselej tudi zanimiva in napeta. Javornikova socialna povest ni pisana s čutom človeške pravičnosti, ampak se zopet prikazuje kot poslednja sodba, ko bodo stali eni na levi, drugi na desni.

„Črni breg“ sicer ni uspel, toda slikovito in izdelano prvo poglavje napoveduje, da je Javornik eden izmed poklicanih, ki bo morda tudi v tej smeri oblikoval svoj svetovni nazor. Juš Kozak.

MARA HUS: NJENE SLUŽBE. Povest služkinje. Mohorjeva knjižnica 59, 1933.

Zgodba te povesti iz polpreteklih dni se oslanja na avtobiografske osnove, prepletene z motiviko Lepe Vide. Vzmetišče dogajanja v povesti je neskladje med lirsko-individualnim svetom hrepenenja, ki ga nosi v sebi junakinja Zora, in med utesnjujočim družabnim osredjem in dolžnostmi, v katere jo uklepajo njene službe. Poslom, ki jih opravlja, je Zora notranje povsem odmaknjena, v njih duševno odreveneva in trpi. Ni pa socialno borbena, temveč išče le svoji naravi prikladnega področja, kjer bi se v delu sprostila celota njenega bistva. Kot služkinji ji je dano duševno razživljanje le izven služb, predvsem v vzneseni ljubezni, ki se razbrsteva med njo in študentom Milanom, a ostane zgolj epizodična. Končno premostitev vseh nasprotij, ki so razdvajala Zoro v njenih službah, dá pisateljica najti svoji junakinji ob sklepu povesti — kot diplomirani bolničarki.

Povezanost epskega dogajanja v povesti ni vseskozi skladno uravnana, zlasti ne v zaključku. Poklic, ki se mu naposled posveti Zora, je dokaj šibko utemeljen v njeni duševnosti. Vrhu tega ji je pot do njega utrla le „pecunia ex machina“ (podarjeni dragoceni prstan), torej golo naključje; zato Zorino sklepno umovanje — „če hočeš, zmoreš vse“ — nikakor ni prepričevalno in je kot zaključek povesti, ki hoče seči v socialno problematiko našega časa, naivno optimistično. Avtobiografskim momentom povesti je pripisovati nekaj spretnih potez v očrtavanju družabnega osredja, sicer pa gre menda na njih račun dejstvo, da nas pri Zori neprestano moti neka nejasna apriornost, ki v zvezi z vsiljivo idealizacijo junakinje dela njeno osebnost dokaj neživljenjsko.

Oba nasprotujoča si življa, ki razgibavata zgodbo v povesti, pa se kažeta tudi v slogu: kjer se razpreda zunanja „povest služkinje“, je prikazovanje nazorno, realistično stvarno, sem ter tja celo impresionistično obrisno; kjer pa zaživi Zora iz podtalnih prvin svojega bistva, tam se javlja lirični patos, ki zabrisuje jasno potezo na ljubo razpoloženju (v začetku) ali pa odmika dogajanje v nenazorno brezprostornost (Zorin sestanek z Milanom). Poleg že omenjenih nedostatkov je povest tudi stilno neenotna, kar priča, da pisateljici ni uspela umetniško pomembna stvaritev. Nazadnje se nas neprijetno dojemajo tudi neke naivnosti v povesti, tako na primer zlasti mučno ponesrečena Zorina šala o „vsemogočnosti tehnike“ (na str. 40.). Sicer pa je knjiga jezikovno

skrbno pisana in bo kot obzirno vzgojna ljudska povest brez višjih ambicij marsikomu prijetno štivo. Boris Merhar.

MILAN SKRBINŠEK: BOŽJI VOLEK IN DRUGI. Igre za mladinske odre. Izdala in založila Učiteljska tiskarna v Ljubljani. 1933. Str. 136.

Knjiga obsega pet kratkih igrice in simbolično sliko. V uvodu „Beseda vodjem mladinskih odrov“ se pisatelj obrača na režiserje in jim daje nekake „napotke, kako bi mogli usmeriti“ svoje delo, ter govori „o umetnosti sploh, o dramatikih, režiserju, igralcu, gledališki predstavi“ itd.

Skrbinšek je odličen igralec in režiser. Pokazal je, da pozna oder. V svoje delo je položil svoje bogate odrske izkušnje. Zanimivo je, kako zna poživeti sliko z nastopi otrok (str. 22, 36, 50), kako se izogne marsikateri sentimentalnosti (v drugi igrici) in kako natanko so napisane vse pripombe pri „Krinkah“, ki so igralsko najtežje.

Te odrske slike prepaja preprosta, rahlo moralizirajoča misel. Pisane so v lahkem, otroku razumljivem jeziku in so opremljene z veččimi režiserskimi pripombami. Vendar pa niso pesniško pomembne, so dokaj izumetničene in nimajo tiste mikavnosti, ki otroka nehote zamami in očara. V. T.

GLOSE

SITUACIJA OB PRVEM NATISU SONETNEGA VENCA: G. župnik Ivan Vrhovnik ima v svoji knjižnici nekaj letnikov ljubljanskega tednika „Illyrisches Blatt“, ki so bili last barona Erberga v Dolu. Baron Erberg je imel navado, da je dajal vezat v eno knjigo „Illyrisches Blatt“, ki ga je v svoji založbi tiskal Ignac pl. Kleinmayr, urejal pa od leta 1827. gimnazijski profesor Franc Heinrich, z uradnima publikacijama „Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung“ ter „Amts-Blatt“, ki jih je v isti velikosti tiskal tudi Kleinmayr. Pri tem je Erberg strogo pazil na kronologijo: po vsaki številki literarnega tednika so na redu časovno najbližje številke uradnih listov.

Posebno dragocen je letnik 1834, v katerem je med 8. številko literarnega tednika z dne 22. februarja in številko 23. „intelligenčnega lista“ z istim datumom uvezan poseben tisk: „Sonetni venec“ z akrostihom „Primcovi Julji“ in s podpisom: Dr. Prešérn. Prepričan sem, da je Erberg dal „Sonetnemu vencu“ v vezani knjigi označeno mesto zaradi tega, ker je pesnitev izšla kot priloga 8. številke literarnega tednika z dne 22. februarja 1834. Prepričan je se mi zdi tembolj podprto, ker govori za isti datum še neki vir (primeri operiranje drja Žigona s tem datumom v DS-u 1921, 41, in DS-u 1925, 282, a brez navedbe vira), medtem ko se dá vse, kar je o Sonetnem vencu sicer ugotovljeno (primeri Žigonova izvajanja v knjigi Francè Prešeren, Opombe 22—25, in v Kronološkem pregledu 28, 29, 31), spraviti s to domnevo v sklad.

Dne 22. februarja 1934 se dopolni torej 100 let, kar je poslal Baumgartenov koncipient med Slovence oni najvirtuoznější svoj umotvor, v katerem je, kar se tiče stare, ustaljene oblike, s sijajnim uspehom pomeril svoje sile ob umetnosti italijanskih in nemških mojstrov, a kar se tiče vsebine, pogodil tako intimno spojitve bôli preporodnega kolektiva z individualno bolečino svojega srca, da ji v svetovni poeziji ne najdeš vzporednice.

Situacijo, kakršna je bila pri Primčevih štiri leta pred natisom pesnitve, ki je vso Ljubljano opozorila, kaj je Julija Prešernu, osvetljuje prepis dokumenta, ki ga je g. Vrhovnik prejel iz ljubljanskega mestnega arhiva po naklonjenosti g. dr. Ivana Letnarja: *Conscriptions Aufnahms Bögen der Kapuziner Vorstadt. Nr. 1. Land Krain. Conscriptions-Bezirks-Nr. 17. Aufnahms-Bogen vom Jahre 1830*. Ta konskripcijski status animarum pravi, da so v ljubljanskem kapucinskem predmestju na št. 43. in 44. (današnja Wolfova ulica št. 6) 1830. leta stanovali: hišna posestnica Julijana Primitz, rojena 1786. leta, trgovčeva vdova, ki je plačevala 50 gl. dohodninskega davka; njen sin Janez, rojen 1813. leta; njena hči Julijana, rojena 1816. leta; „angenommenes Kind Anna Jellouscheg“, rojena 1823. Do februarja 1834 se je ta situacija nekoliko izpremenila: Julijin brat Janez je 28. marca 1832 umrl (ČZN 1905, 162), a Julija se je razvila v krasotico, katere kraj je „satelitov trop oznanjal“.

Ugotovitev, da je bila Ana, hčerka dninarja Jelovška in kumče gospe Primčeve, pri Primčevih vsaj že 1830, ko ji je bilo šele sedem let, in sicer ne v navadnem služabniškem položaju, ker jo je njena botra „vzela za svojo“, je važen migljaj za vprašanje verodostojnosti onih odstavkov v Spominih Anine in Prešernove hčere Ernestine, ki slonijo le na materinem pripovedovanju: Ana ni prišla v Primčevo hišo šele 1833. leta, kakor piše Ernestina (14, 87), ampak vsaj že tri leta prej. In ker je bila Ana v času velike kuge po vsej priliki še pri botri (15), a kuga v Ljubljani ni razsajala 1835. leta, kakor trdi Ernestina (15), temveč 1836. leta od junija do avgusta (Veda 1911, 69; Mal II, 450), je netočen najbrž tudi Ernestinin podatek, da bi bila Ana Jelovškova v hiši Primčeve vdove do jeseni 1835. leta (15). Vse kaže, da sta prevajali Prešernova edina resnična ljubezen in pa poznejša mati njegovih otrok pod isto streho vsaj od leta 1830. pa do leta 1836.

A kakor se je zmotila Ana Jelovškova v datiranju svojega bivanja v hiši Primčevih, tako se je utegnila zmotiti še v marsikateri trditvi, ki ni brezpomembna za komentar Sonetnemu vencu.

Da v času, ko je bila Ana pri botri, torej od 1830. pa do 1836. leta, res „ni bilo Prešerna k hiši“ (87), smemo Ernestini pač verjeti. Kje je mogel pesnik Julijo videti, razodeva prav v Sonetnem vencu, in sicer v drugi kitici četrtega soneta: „v okni domačije“, torej z današnje Wolfove ulice zroč v okna stanovanja Primčeve gospe, dalje „v gledišu, na sprehodih“ in „v krajih, kjer plesávk versta se víje“. To se precej strinja z informacijami, ki jih je dobil o Prešernovih odnosih do Julije Janez Trdina (LZ 1905, 13, 144). In hudo bi se zmotil, kdor bi nasedel Ernestininemu koketiranju z mislijo, da je morda le bil Prešeren oni „doktor“, o katerem je Ani pripovedovala genljivo storijco Primčeva hišna (86 in 87), „ki je nad dvajset let služila v hiši“ (čudno, da te služkinje konskripcijski opis ne omenja): kako je Julijin brat „pripeljal v hišo nekega mladega doktorja, ki mu naj bi bil pomagal v študijah“, a je nekega dne spričo „ostrega spopadka“ med sinom in materjo „pred obedom“ razburjen ostavil hišo in „tekel proti Ljubljani“. Ako ima poročilo realno osnovo, je bil tisti „doktor“ pač le reven ljubljanski višji gimnazijec ali učenec filozofije, ki je vzbudil usmiljenje študenta Janeza Primca, a zadel na trdost in netaktnost skope tovarišnje matere. Dr. Prešeren po vrnitvi v Ljubljano ni več inštruiral, a obedov po negostoljubnih hišah menda sploh ni nikoli iskal, najmanj pa v dobi po juliju 1829, ko je bival pri stricu Jožefu (DS 1926, 249). In njegov

„Kam“ ni odgovor „na kak ostri spopadek“ pri Primčevih „pred obedom“ iz dobe pred Janezovo smrtjo 28. marca 1832, ampak je vzklik iz pesnikovega obupa nad novo, poslabšano situacijo, ki se je začela po 22. februarju 1834 z Julijino upravičeno jezo zaradi akrostiha.

Po Ernestininem sporočilu, ki mu verjame tudi dr. Žigon, bi bila Julija, ko je prišla Ana Jelovškova k Primčevim, „že zaročena z gospodom pl. Scheuchenstuelom“ (Spomini 14; dr. Žigon v knjigi Francè Prešeren, Opombe 22, v Vnanjih dogodkih Prešernovega življenja 8, in menda tudi še v DS-u 1921, 44, misli, da „se je zaroka Julijina izvršila med Gazélami in Sonétnim vencem, torej v drugi polovici leta 1832. ali v prvi leta 1833.“). Jožef pl. Scheuchenstuel, brat Prešernovega sošolca Antona ml. in sin onega Antona pl. Scheuchenstuela star., ki je bil v dobi avstrijske restavracije ljubljanski zaupnik dunajskega policijskega prezidenta (Veda 1911, 588, 594; Polec, Ilirija 142, 144, 149), a v času od 9. maja 1829 do 17. decembra 1831 kot finančni prokurator Prešernov šef, je res že od 1830. leta služil pri ljubljanskem sodišču (uradni šematizem) in k Primčevim pač zahajal, toda glede formalne zaroke se je Ernestinina mati zmotila: da Julija 1830. leta, ko je Ana v resnici že bila v hiši, spričo svoje mladosti še ni bila zaročena, je jasno, a tudi proti domnevi, da bi bila Julija v času, ko ji je Prešeren 22. februarja 1834 javno razodel svojo ljubezen, že oficialna zaročenka moža iz ugledne rodbine in v uglednem položaju, govorijo tehtni razlogi. Predvsem je Prešeren sam pozneje izpričal v tem pogledu toliko takta (primeri v Žigonovem Kronološkem pregledu 34), da mu tudi za dobo okoli 22. februarja 1834 ne morem prisojati one netaktnosti. A še nekdo drugi se je še po veliki kolери, torej po jeseni 1836, resno potezal za Julijino roko, kakor pravilno sporoča Ernestina, le da bi namesto letnice 1835 morala postaviti letnico 1836 (Spomini 15): to je bil oni zdravnik Trpinc, namreč dr. Janez Trpinc, sin tkalskega mojstra Antona Trpinca iz Kranja, ki je študiral 1814 do 1820 v Ljubljani gimnazijo, 1820 do 1822 filozofijo (katalogi), si 1830 na Dunaju pridobil doktorat medicine (Narodni muzej), a od 1832. leta bil distriktni zdravnik v Kranju, kjer se je zaljubil v Julijo, ko sta z materjo poleti 1836 pred kolero pribežali na Urbančičevo graščino Dvor ali Kacenberg pri Kamniku. Tudi ob tej ugotovitvi se vsiljuje misel, da bi si bil dr. Trpinc blamažo prihranil, če bi bila Julija že javno in oficialno zaročena.

Ključ za izhodišče do časovnega terminiranja oficialne in javne Julijine zaroke z Jožefom pl. Scheuchenstuelom mi tvori oni „Der Brüder-Gruss“ z dne 28. maja 1839, ki ga je Anton pl. Scheuchenstuel spesnil v proslavo bratove poroke z Julijo, a dr. Žigon našel in ponatisnil (Francè Prešeren, Opombe 60 do 63). Gre za neke dogodke ob smrtni postelji prokuratorja Scheuchenstuela, ki je umrl 13. junija 1835 v Ljubljani (Žigon, DS 1921, 39). „Der Brüder-Gruss“ ugotavlja namreč o nevestini materi in smrti ženinevega očeta: „Die Mutter hat den Tod versüßet Dem Edlen...“ Ali je bil to samo običajen obisk pri bolniku? Mislím, da pomenijo besede mnogo več: obljubo previdne matere, da se bo ob prvi prilíki mogla izvršiti zaroka. Da bi se bila oficialna zaroka izvršila v letu žalovanja po ženinovem očetu, torej med 13. junijem 1835 in 13. junijem 1836, je pač malo verjetno. Prišli smo torej že v drugo polovico leta 1836., a mislim, da se smemo pomekniti še v prvo polovico 1837. Spremljajo me pri tem razni momenti: Trpinčev poskus; razlika v tonu individualne Prešernove ljubezenske poezije pred rano pomladjo 1837 in po pomladi

1837; Prešernova bolezen januarja 1837 (Žigon, Kronološki pregled 36); začetek pesnikovega zanimanja za Ano Jelovškovo, ki je od Primčevih menda kmalu, v jeseni 1836, prišla k Crobathovim, a morala maja 1837 tudi to službo ostaviti, in sicer, kakor je podoba, že zaradi Prešernovega približevanja (Spomini 17 in 18); dejstvo, da sta Julijina mati in ženina postala člana ljubljanske kazine šele 1837. leta (Verzeichniss d. Mitglieder d. Casino-Ges. in Laibach).

Če je moja domneva pravilna, spada vrsta Prešernovih individualnih ljubezenskih povenčevskih sonetov in pesmi med take, pri katerih komentiranju je treba upoštevati tudi dejstvo, da adresatka vsaj oficialno še ni bila zaročena z drugim: Ni znal molitve; Sanjalo se mi je; Velika, Togenburg; Vi, ki Vam je ljubezni tiranija; Liebesgleichnisse; Bilu je, Mojzes; Oči bilé pri nji v deklet so sredi; Kadar previdi učenost zdravnika; Zgodi se včasih; Kam; in najbrž tudi Marsikéri romar. Sodim, da ni brez pomena dejstvo, da pesnik v teh pesnitvah pač z vsemi sredstvi naglašá lepoto svojega ideala, njeno neusmiljenost in nenaklonjenost, a nikoli ne govori o tekmeču. Pesnitve, v katerih govori Prešeren naravnost o svojem tekmeču, so nastale, če je moje sklepanje pravilno, po pomladi 1837, ko se je začela Julija po oficialni zaroki s svojim ženinom javno kazati: sonet „Na jasnem nebi“, ki ga je pesnik radi preočite omenitve „ljubega“ in „matere“ obdržal v miznici; sonet „Odprlo bô nebó“, ki ga je obenem z nemškim prevodom 23. septembra 1837. objavil; „Sila spominja“, ki si je v dobi aktualnosti ni upal izročiti tisku? Dobi med Julijino oficialno zaroko in poroko pripadata tudi dva pesnikova pogleda v obraz usodi, kakor jo je slutil zase v nesrečnem srečanju ž njo, ki nosi Sonetni venec črke njenega imena: Zdravilo ljubezni, ki ga je prinesel „Illyrisches Blatt“ 13. maja 1837, in Ribič, objavljen 3. marca 1838.

Način objave Sonetnega venca je pač v zvezi z ugibanji o obsegu in namenu pesnitve: za redni tisk v številki lista, ki je štel samo štiri strani, so bile štiri strani Sonetnega venca preobširne; a na list so bili Primčevi pač naročeni, torej priloga listu najprimernejša pot, da pride umotvor v roke adresatki. Stroške za tisk je moral poravnati pač pesnik sam, ki je naročil za nekaj izvodov posebno fin papir (prim. opis Sterkovega primerka v KO-u 1901, 24).

Cenzurnih sitnosti prvi natis Sonetnega venca pač le zaradi tega ni imel, ker med ljubljanskimi gubernijskimi svetniki po odhodu Jurija Mayrja (SBL II) še ni bilo duhovnika, ki bi s prosvetnim referatom družil cenzurnega, ampak je cenzuro lokalnih listov vršil posvetnjak Vesel (ZMS 1903, 99), ki je bil vkljub vsem svojim konservativnim nagnjenjem kot cenzor vendarle mnogo liberalnejši od referenta iz vrst duhovnikov, pa najsi bi ta duhovnik bil janzenist ali nasprotnik janzenistov. Ne gre samo za možnost, da je Vesel akrostih v Sonetnem vencu morda prezrl. Čim je Mayr po šestletni vakanci v Ljubljani zopet dobil duhovnika za naslednika ter je novi kanonik Stelzich proti koncu maja ali v začetku junija 1834 prevzel prosvetni in cenzurni referat (o drju Zupanu še 22. maja 1834 ni poročal, pač pa že 12. junija), se je začelo šušljati o nevarnosti za ponatis Sonetnega venca v Čbelici (primeri LZ 1900, 766). A Stelzich ni bil janzenist, temveč so ga s Češkega poslali v Ljubljano v zmislu anti-janzenističnih prizadevanj vlade in škofa Wolfa (primeri DS 1930, 306).

Fr. Kidrič.

OBZORNIK

Iskanje rasnega boga. Poglavitna ideološka razlika med italijanskim fašizmom in nemškim narodnim socializmom je hitlerjevska rasna teorija. Sredozemski latinski narodi, ki so nastali iz velikih rasnih križanj, se ne ogrevajo za nordijsko mistiko čiste rase. Fašistični italijanski tisk že od samega začetka zasmehljivo glosira rasno čiščenje v Nemčiji. Med klasicističnim francoskim nacionalizmom Charlesa Maurrasa in med šovinističnimi teorijami nemških rasistov obstoje značilne razlike ne le v nazivoslovju, marveč tudi v samem duhu obeh pojmovanj.

Med rasizmom, ki je najbolj zaostren nasproti Semitom, in krščanstvom, ki je po izvoru nearijski svetovni in življenjski nazor, se že pojavljajo prvi konflikti. Leti so lansko jesen vsaj za kratko dobo omajali nemško protestantsko Cerkev in pretili z razkolom. Za sedaj so se poskusi, pofašistiti verstvo, zaustavili ob iskanju načelnih možnosti in primerne kulisarije. Problem pa je ostal nerešen.

V berlinski „*Die literarische Welt*“ z dne 15. decembra 1933. se bavi z ideologijo paganskega imperializma dr. Michael Freund, in sicer v zvezi z nemškim prevodom leta 1928. v Italiji izišlega spisa barona Evola „*Imperialismo pagano*“. Evola nastopa zoper vse „stare Cerkve“ in poudarja nasproti krščansko-evropski ideji, ki izhaja iz židovstva, svojstveno pagansko tradicijo sredozemskega človeštva. Krščanstvo in sredozemsko človeštvo sta po Evolovih teorijah dve kulturni spojnini neenakega značaja. S tem, da je sredozemski človek sprejel krščanstvo, pa se ni trajno odpovedal svojemu bistvu, ki se nikdar ni docela sprijaznilo s semitskim svetovnim nazorom. Krščanstvo je njegovo „pristno naturo“ pokvarilo in zaneslo v življenje starih narodov anarhijo, ki v nji tičimo še danes. Zaradi tega je potrebna nova, k temeljem segajoča verska reformacija.

Za gibčnost paganskega imperializma je značilno, da je Evola v nemški izdaji svo-

jega spisa nadomestil izraz „sredozemsko človeštvo“ z „nordijskim človeštvom“. Pri tem je prezrl drugo točko svoje teze, ki določa novopaganskemu, v fašizmu prerojenemu Rimu daljnosežno poslanstvo pri uresničenju zgodovinskega preloma s semitskim enobožnim, anacionalnim verstvom.

O poskusih ideološkega grajenja paganskega imperializma piše dr. M. Freund med drugim:

V zadnjih desetletjih se je izvršilo eno najbolj nenavadnih prevrednotenj. Stoletja je bilo skoraj samo ob sebi umevno, da je krščanstvo po svojem notranjem bistvu konservativnega duha, da je varuh reda in družbene avtoritete. Zveza med prestolom in oltarjem se je zdela povsem naraven odnos religije do države, četudi bi se lahko bali posebnih oblik, ki bi jih zavzela. Znanе so bile protidržavne sekte, toda njih revolucionarnost je po splošnem mnenju nasprotovala pravemu bistvu krščanstva. Njih stališče so imeli za izdajstvo države in krščanstva hkrati. — Sredi preteklega stoletja pa so se dvignili povsem drugačni glasovi. Zdaj so začeli misliti, da je pravi krščanski duh prav v sektarskem uporu zoper posest, oblast in državo. Krščanstvo so posihmal tolmačili kot duha večnega suženjskega upora; v njem so videli globoko navdihnjenje za neprestane pobune in materinski blagoslov anarhiji, ki se stalno zaganja v evropske države. Te ideje navajamo tako, kakor so se izoblikovale v devetnajstem stoletju. Zakaj že takrat je bil ustvarjen nekaj obod, ki so iz njega izšle vse ideje te vrste. Ideje so pač le govornica duha, ki jo podedujemo prav tako kakor fizični jezik, ki ga samo v redkih stvarjalnih trenutkih obogatimo za kakšno besedo.

Ideje, ki so že v takratnem pomenljivem duhovnozgodovinskem preobratu dobile obliko, katero sedaj prevzemajo sodobni duhovi, izražajo v širokih potezah tole: Ko je padel Rim, so se njegove duri odprle tujemu duhu. Krščanstvo, ta izraz

orientalske besnosti, je za vedno smrtno zastrupilo arijsko človeštvo. Stremljenje po oblasti, po zemeljski veličini in moči je bilo zlomljeno globoko v svojem bistvu. Odpoved, hlapčevska ponižnost, vse, kar le okrnelo človeštvo ima za svoje življenjske vrednote, je bilo zdaj povzdignjeno; v podobi Križanega so se ozarili, kakor je dejal Nietzsche, vsi anarhični nagoni. Namesto bogov doma in domovine je stopil en sam Bog. Notranja vez med verstvom in domovino je bila prekinjena. Fustel de Coulanges je to formuliral takole: Duša nima domovine in nebo nima več nobenega orožja. Kjerkoli na svetu se upirajo utrujeni in obteženi, povsod vstaja, najsi bo ta ali ona krinka, krščanski duh. Socialisti so nevede zadnji posnemovalci židovskih prerokov in kristjanov. Njih ateizem je zgolj modna obleka istega duha. Velika francoska revolucija si pač lahko utvarja, da je bila vstaja klasičnega duha zoper krščanstvo, dejansko pa so se v nji obnovile stare krščanske halucinacije. Zato je Nietzsche razpel verigo svojih „pojmovnih epileptikov“ od Krista preko Luthra in Savonarole do Rousseaua in Robespierrea, verigo, v čije posameznih členih se vedno iznova pojavlja duh orgiastičnega razdruževanja, hiliastičnih prividov, ožanstvene opojnosti in humanističnega osrečevanja sveta.

Te ideje, ki so jih bolj ali manj odločno zastopali Taine, Nietzsche, Renan, Fustel de Coulanges, Auguste Comte, Georges Sorel, Charles Maurras in krog Stefana Georgea, so v nekem smislu zajemale tudi rimsko-katoliško Cerkev s svojo zgodovinsko sliko. Rimsko Cerkev pa so nekateri pojmovali kot prebujenje in prvi veliki odpor paganskega duha. Zdelo se je, da je nje vloga varovanje paganskega načela v svetu. Ta cerkev je obrzdala židovsko-krščansko besnost in je napolnila svet s „posredovalci“, patroni in priprošnjiki, tako kakor je nekoč v starem svetu bila zemlja polna bogov. S tem je vzela strup monoteistični ideji o Bogu, ki izven

rimsko-katoliške Cerkve, kakor misli Maurras, predstavlja javno nevarnost. Krščanski duh bi se bil za časa renesanse najbrž popolnoma zamračil, če se ne bi pojavila reformacija. Luther je v svojem boju zoper „pagansko Cerkev“ zopet predramil in obnovil krščanskega duha. Protestantizem, svobodno raziskavanje, diskusija, večno besedovanje, subjektivizem, „blodna neskončnost“, uporniška notranost, „vstaja individua zoper rod“, vse to je iznova pripravilo tla za demokratično in liberalno blodnjo. Iz „hebrejske puščave in iz nemškega gozda“ porojeni duh demokratičnega upora vstaja zoper rimski red. Spričo takega mišljenja je mogel Charles Maurras strniti svoje stališče v paradokso formulo: sem ateist, vendar pa katoličan.

Te ideje trkajo danes na duri nemškega sveta in prav je, ako vemo, odkod prihajajo. Pravkar opisane ideje, katerih vnanja obleka se kaj lahko izpreminja in ki so opremljene z raznimi drugovrstnimi pripojili, tvorijo del duševne oborožitve tako imenovane tretje konfesije. Odločitev o tretji konfesiji zahteva globoko resnobo, tu gre namreč za najbolj notranjo podobo nemškega in zapadnjaškega duha, za sodbo: ali za stoletja ali proti stoletjem in tisočletjem človeške zgodovine. — Za Nemce imajo ideje o uporu zoper krščanskega duha prav grozničavo neprijetno mikavnost. Obetajo nam namreč, da bomo premagali že stoletja staro razcepitev nemškega naroda. Velika črta-ločilnica med konfesijama teče po telesu nemškega naroda kakor velika krvaveča rana. Naivnemu preudarku se zdi že kar naravna zahteva, da naj ima en narod eno samo vero. To skušajo obrazložiti takole: Če religiozno verovanje še kaj pomeni, tedaj oblikuje ljudi, in dve religiji bosta vedno iznova ustvarjali iz Nemca dva različna človeška tipa. Odkar se zdi neverjetna ali celó blazna misel, da bi katera izmed konfesij zunanje ali notranje premagala in izrinila drugo, je treba obstoječe nasprotje odpravljati od znotraj navzven. Potrebna

je nova reformacija, ki ne bo nadaljevala stare luthrovske reformacije, marveč ki bo utemeljila novo vero, slonečo na moči, na možeh in na preteklosti Nemčije, torej na silah, ki so bile doslej po drugih silah potisnjene v ozadje.

Toliko iz izvajanj omenjenega nemškega avtorja. Njegovo nekoliko deljeno mnenje o ideologiji fašističnega barona Evole ni tu važno. Za problematiko sodobnosti je značilna že sama ugotovitev pravkar opisanih idej in razpoloženskih odnosov nasproti starim duhovnim vrednotam, ki sodijo v zgodovinski inventar vseh nacionalnih kultur Evrope in vsega zahodnega človeštva. Nemški rasizem je s čudovito oprijemljivostjo obvisel na idejah, ki so po priznanju citiranega pisatelja večidel nemškega izvora. Kakor se v njegovi rasni besnosti opažajo teoretični vplivi francostega grofa Gobineaua in angleškega renegata Houstona Stewarta Chamberlaina, se tudi v svojem uporu zoper monoteistično, anacionalno, na nauku o ljubezni do bližnjega zgrajeno krščanstvo opira na tuje mislece. Tako navaja v tej zvezi na primer Renana, ki je v „Vie de Jésus“ priznal za največjo zaslug krščanstva njegov nauk o ljubezni in njegovo načelo ločitve zemeljskega kraljestva od nebeškega. Iskane boga rase in mržnje, boga bojnih trum in maščevanja, je ena najbolj zavrelih pen na ustnah evropske reakcije, ki ne more več prikrivati svojega biološkega apetita. Rasni bogovi so najtragičnejše duhovne kreature razrvane sodobnosti, ki se čedalje bolj omotično opoteka ob svojih prepadih.

B. Borke.

Država in literatura. Poljsko slostvo je bilo v devetnajstem stoletju najsrečnejša duhovna preobrazba sil, ki se niso smele izživljati v premi politični akciji. Postalo je v večji meri kakor kjerkoli drugod posredni organ narodne obrambe in nenadomestljivo, edinstveno sredstvo za dovajanje krvi v najtanjšo žilico narodovega organizma. Kaj bi bil poljski narod v stoletju razkosanosti in gorjupega po-

nižanja brez te razkošne duhovne akcije, brez svojega pesništva, ki ni bilo samo izraz najtanjših drhtenj poljske duše, marveč tudi varna in zvesta posoda najbolj revolucionarnih narodovih idealov?

Osvobojena in zedinjena Poljska se je zavedla dolga, ki ga ima država do poljske literature. Ob petnajstletnici zedinjenja je vlada uresničila stari načrt Stefana Žeromskega in omogočila ustanovitev poljske literarne akademije, ki je v oktobru leta 1933. pričela s svojo zgodovino.

Pomen tega dejanja nam bo umljujejši, če se spomnimo, da ima Poljska samo Akademijo znanosti v Krakovu, ki obsega filološki, zgodovinsko-filozofski in matematično-prirodoslovni oddelek, nima pa literarno-umetnostnega. Izmed umetnosti je bila sedaj pozvana literatura, da se osredotoči okrog svoje najvišje reprezentance, Akademije literature. Tako je poljska država vidno priznala narodno delo književnikov.

Akademija literature se naslanja delno na italijanski in pruski vzorec, delno pa na francoskega. Število akademikov je omejeno na petnajst; prvih sedem je imenovala vlada, ostalih osem pa so izvolili imenovani akademiki. Njih funkcija je častna. Akademija ima obsežne organizacijske in propagandne naloge in bo morala sodelovati z vlado pri povzdigi poljskega kulturnega življenja. Ustanovitelji si jo zamišljajo kot živo organizacijo, ki izpodbudno in urejevalno posega v narodovo življenje, kot organ odbire in kakovostne usmeritve v poljski kulturi. Akademija našega časa ne sme biti izolirana od živih tokov sodobnosti in oddaljena narodu in njegovemu življenju.

Prvi poljski literarni akademiki so tile pesniki in pisatelji: Waclaw Sieroszewski (predsednik), Waclaw Berent, Juljusz Kaden-Bandrowski, Piotr Choynowski, Karol Irzykowski, Juljusz Kleiner, Bolesław Leśmian, Zofja Nalkowska, Zenon Przesmycki-Miriam, Karol Hubert Roztworowski, Wincenty Rzymowski, Leopold

Staff, Jerzy Szaniawski, Tadeusz Zieliński in Tadeusz Żeleński-Boy.

Poljski primer je zopet živo opozoril na svobodni, a pozitivni odnos med državo in literaturo. Drugim novejšim pojavom te vrste ni mogoče želiti posnemovalcev.

V Sovjetski zvezi so pisatelji samo častniki in podčastniki v veliki politični armadi, kjer jim dovoljujejo razmah zgolj v okviru službene ideologije in političnega utilitarizma. To velja tudi za pisatelje v Italiji in sedaj še v Nemčiji. Poljska je pritegnila v svojo literarno reprezentanco avtorje raznih ideoloških in političnih barv ter jim ne namerava uniformirati duš. Sodelovanje med zastopniki literature in države sloni na načelu svobodnega odnosa in priznava pravice osebnosti. Toda že v samem dejstvu takega sodelovanja je poudarjena potreba, da naj književno stvarjanje tudi v novih razmerah ne zapusti toplih tal narodnega življenja in da bodi prav kakor vse ostale kulturno-ustvarjalne sile deležno splošne narodove usode. Država pa je s svoje strani pokazala neposredni in živi interes za kvalitetno književnost, za literaturo tistega valeurja, ki mu gre hierarhična čast Akademije.

Tako je Poljska vzlic notranjim težkočam in vznemirljivemu položaju na zunaj rešila eno izmed rahločutnih kulturnih vprašanj in določila književnosti mesto, ki ji gre v narodu in državi. Njen primer je izpodbuden vzgled za države, ki ne vidijo v književnem stvarjanju tudi občestveno važne akcije, ali ki si to akcijo zamišljajo tako, da se hočejo polastiti in določiti svobodnemu duhu nesvobodne oblike izživljanja.

B. Borke.

Georges Duhamel za zaščito pisateljske svobode. Francoski literarni tednik „Les Nouvelles littéraires“ prinaša dne 9. decembra 1933 na uvodnem mestu članek z naslovom „Imaginarni modeli“, ki ga je napisal Georges Duhamel. Da se je lotil pisatelj, ki ga Slovenci poznamo iz „Prizorov iz bodočega življenja“ kot zagovornika prave kulture, načelnega

razpravljanja o pisateljski svobodi in o kompetenci sodnih oblasti, ga je k temu napotila značilna tiskovna pravda v Belgiji, ki jo je naperilo pet tožnikov zoper pisatelja Pièrre-a Hubermonta, češ, da jih je pisatelj upodobil in s tem škodoval njihovemu ugledu. Hubermont je v svojem delu „Hardi! Montarchain“, brez žolča, brez jeze, le z najvedrejšim smehom — tako pravi Duhamel — naslikal volilno borbo v nekem malem podeželskem mestecu. Sodišče je v svoji preveliki gorečnosti obsodilo pisatelja na plačilo 21.000 frankov odškodnine. Hubermont je vložil priziv. Odločitev je zdaj v rokah brabantskih sodnikov in želiti je, meni Duhamel, da bi sodišče v svojo čast in za mir pisateljev zadovoljivo izravnilo ta spor in da bi oprostilo pisatelja, ki ni nikoli videl svojih tožnikov ter jim po tem takem ni mogel škodovati.

V tej zvezi torej razpravlja Duhamel načelno o pisateljih in o njihovih modelih. Ker se takšnale šikana ne tiče le prizadetih, temveč vseh književnikov in ker so njegova izvajanja vseskozi važna, jih prinašamo v izvlečku. „Morda bomo morali jutri, kakor Hubermont, zoper furijo obsedencev in blaznežev braniti pred sodniki naša dela, naša stvarjenja, otroke naših bolečin in našega razmišljanja. Morda bomo morali preklicevati pod knuto sama načela umetnosti, ki živi od resnice.“ Za ostrejšo osvetlitev vprašanja navaja Duhamel nekaj zgledov iz francoske književnosti, ki je prav za prav vsa ustvarjala po naravi, in obravnava odnose posameznih velikih tvorcev, kakor so bili na primer Racine, La Fontaine, Molière, Voltaire, Diderot, Stendhal, Zola itd., do svojih modelov. „Za sleherno stvaritev ima pravi romanopisec ne enega, temveč dvajset, sto modelov. Pisatelj je samemu sebi najobčutljivejši model, pa četudi gre za strahove in pošasti; sam okuša vse ljubezenske napoje, sam obleče vse cunje in sam poskusi vse lasulje. Od začetka do konca se vprašuje in odgovarja, se ima rad ali se

prezira, se obtožuje ali se zagovarja. In kaj imajo potem tu opraviti ti ubogi podeželci s svojimi za lase privlečenimi tožbami, s svojo neutolažljivo mržnjo, predsodki, s svojimi praznimi marnjami? Gre za to, da pokažeš človeka, da ga razumeš, da ga poznaš in morda, da ga osvetliš, da mu pomagaš v dejanju. Gotovo pa ne more iti za to, da si takšnega človečka malce privoščiš, da mu malo ponagajaš.“

„Vem,“ izvaja dalje Duhamel, „da so na svetu zasramovalci, pamfletisti po poklicu, ki si želijo škandalov in ki jih izživajo. A ti nimajo ničesar skupnega s književnostjo. Brez dvoma bi ustregli njihovem pričakovanju, ako bi jih gnali pred sodišče, ko bi delali za njihovo podlost s tem prekrasno reklamo. Toda bistvena dolžnost umetnikova je slikanje človekovih npravov, je pričanje za svojo dobo. To je težaven posel, a umetnik bi bil nesrečen, če bi mu ta posel onemogočili.“

Naj torej vedo brabantki sodniki in sodniki vsega sveta tole: pravi romanopisec ne izvršuje portretov kakih oseb, da bi s smešnimi tožbami spravljal v nejevoljo te in te poštene ljudi. On meri mnogo više, kakor so te osebe: prinaša svoj delež k zgodovini moškega in ženske. Če vzame temu kako potezo, če si izposodi pri onem kako besedo, opravlja svojo dolžnost kot priča, je v vlogi čebele, ki nabira med. Nikar ne zahtevajte od njega potem, če mu ne dovolite presojeti kakega dejanja, da bi ustvarjal nove svetove. Ne grajajte ga, če jasno vidi in dobro sliši: očitati bi mu bilo treba, če bi slabo videl in slabo slišal. In če jemlje, da bi odprl tur, v roke operacijski nož, ga jemlje samo za to, ker se tur noče odpreti samo ob lepih besedah. Takoj ko doseže romanopiševo oko predmet, doživi ta predmet zamotane premene. Amalgamira se z drugimi predmeti, se prekvasi in presnuje. Pride v alkimistove roke, kjer se zgosti in prečisti. Dovoščeno delo je tako daleč od modela, da se ga je zares že otreslo. Modeli so nujno zmerom preseženi. Kdor se drzne trditi, da se v

kakem delu spozna, greši iz napuha. Govorim iz svoje skušnje in lahko trdim, da se tisti, na katere se je pisatelj naslanjal, nikoli ne spoznajo, pa da se tisti, na katere ni nikdar mislil, spoznajo kaj radi, in prav to je v tej debati najbolj smešno. Če bi me vsi, ki hočejo spoznati v Salavinu kak del svoje narave, gnali pred sodišče, bi se mi kaj lahko primerilo, da bi končal svoje življenje v ječi.

Sodišče — to dobro razumem — naj odgovori, če zahtevajo od njega odgovora. A njegovo visoko poslanstvo je, da pomirja, da izravnava, da razvzlava spore, da se izogiblje kazenskim sankcijam. Vse pravde te vrste so potomci še zmerom smehljuje se revidirali.

Slednjič, ne verjamemo, da bi moglo sodišče vse znati in vse presoditi. V tej igri tvega svoj ugled in svojo moč. Primorano je — je že tako na svetu — klicati prisvojemposlovanju na pomoč zdravnike, kirurge, znanstvenike, ki jih je doslej javno mnenje edino upoštevalo. To je žalostno vmešavanje in človek ne more dovolj dvomiti v rezultate. Umetniki in pisatelji bodo torej morali, ko bodo prijemali za pero ali za čopič, vpraševati za svet advokate, tehtati paragrafe zakonika, se zvito oboroževati zoper animoznosti morebitnih in neizogibnih tožnikov, kajti celó besede mir, sloga, ljubezen morejo v nekaterih ušesih zveneti kot žalitev. Ali ne vidimo v tem suženjstva, ki je nespravljivo s samim bistvom umetnosti?

Doslej smo imeli sodnike za neizprosne pri izvrševanju njihovih funkcij. Za neizprosne, gotovo pa ne za nezmotljive. Njihove zmote je moči priznati, a nikdar niso zaradi njih kaznovani. Naj jih torej ta edinstveni privilegij navede k zmernosti, in hvaležni jim bomo. Naj bi torej ne kazali, kadar sučejo svoj grozotni meč, manj dobre te in takta, kakor ga zahtevajo od nas, kadar vihtimo mi svoje pero.“

Tako torej presoja Duhamel vrednost takšnih pisateljskih tožb, ki se dandanes bolj in bolj pojavljajo po vsem svetu in ki

so zmerom le znamenje siročine tistega, ki išče pri taki priliki zaščite v paragrafih.

A. Gspan.

Iz latinske Amerike. Prvokom čilskega slovstva, ki sem jih na kratko označil v Ljubljanskem Zvonu 1924 (Iz hispano-ameriške književnosti), se častno pridružuje Pablo Neruda, po vsem videzu potomec ali vsaj imenjak češkega pesnika Jana Nerude, čigar rojstna stoletnica se letos obhaja. Med umetniki, ki so čilo prispevali za razvoj moderne lirike v Čilu, se Neruda odlikuje po globini svojega navdihnjenja in po veliki sugestivnosti, ojačeni s presenetljivo tehniko. Kakor vsi pesniki njegovega pokolenja, rojeni pod znamenjem dadaizma in „ultraizma“, je Neruda obljubil svojo prvo zbirko „Crepusculario“ z bolj ali manj izvirnimi metaforami. Skoraj pa je njegov genij prekoračil mejo slovstvene struje ter objavil veličastne „Veinte poemas de amor y una canción desesperada“, pozneje pa „Tentativa del hombre infinito“. Višek njegovega stvarjanja pa pomenijo verzi in pesmi v prozi „Residencia en la tierra“ (1933). Poezija mu je misterij, liričen čudež. Zato ne piše toliko, da bi nam povedal, pač pa sugerira, vzbuja občutje. Govorica mu je globoka, prežeta s človeškimi dejstvi in stvarmi. Nerudova „Zakoreninjenost v zemlji“ spada v prvo vrsto sodobne kastiljske lirike.

*

Iz argentinskega področja naj pride do besede Ataliva Herrera, slovit po dosedanjih snopičih: „El poema nativo“, „Las Vírgenes del Sol“ in „Paz provinciana“, kjer se prepletajo motivi iz rodnih tal. Zadnja njegova knjiga „Bamba“ (1933) razodeva podobne težnje. Utelesa pa slavospev kolonialni (argentinski) Kórdobi. Herrera je dodobra proučil njene legende, pravljice, šege in navade. Ves duh stare Kordobe se tu razgrinja po pesniški magiji tega vidca in vedca, epskega in lirskega hkrati, ki slavi značaj in lepoto

svojega plemena. Poem široke zasnovne in potanke izvedbe je od kraja do konca iz rimanih enajstercev, spletenih v kitice po pet vrstic, n. pr.

En otro tiempo yo tañí la quena
Por la vírgen del sol, americana;
Y luego me adormí en la yerbabuena
De la acéquia, a la clara cantilena,
Sueño de paz del alma provinciana.

(Nekdaj sem sviral na piščal v čast domači mladenki, Američanki; skoraj pa sem zadremal v dehteči travi ob vodotoku bistro žuborečem pokojen sen podeželske duše.)

Upravičeno moreš prigovarjati, da te kitice, obsegajoče 350 strani, po malem utrujajo. Še J. Castellanos je v svoji mnogo manjši pesnitvi „El Temulento“ izpreminjal ritem in rime. Tako so ravnali tudi romantiki. Na drugi strani pa nas Herrera seveda s svojo obliko vodi v stare epske utvore, zložene vedno v enakih osmericah.

Kakor je J. Zazula svoj „Vrh razglednika“ (venc sonetnih vencev) obsul s celo vrsto pripomb in pojasnil, tako je Herrera v svoji tankovestnosti za slednjim spevom navedel vire, kjer je zajemal pobudo za svoje trditve in namigavanja. Naslov „Bamba“ je po njegovem kičevski izraz (quichua) za „Pampa“, prikladen glavnemu junaku pesnitve, čigar tradicija živi v osrčju kordobskih planin. A. D.

Jules Romains, pesnik, romanopisec, dramatik, ideolog unanizma in izredno plodovit francoski pisatelj, je pri Flammarionu pravkar izdal peto in šesto knjigo (*Les Superbes, Les Humbles*) svoje široko zasnovane zbirke romanov „*Les Hommes de bonne volonté*“ (Ljudje, ki so dobre volje). O tem obsežnem ciklu romanov — obsegal bo nad deset knjig —, ki je neke vrste sodobna človeška komedija in še slika današnje družbe, o tem Romainsovem delu bo „Zvon“ v kratkem poročal. (ao).